

T.C.
Marmara Üniversitesi
Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü
Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Beşsar Esad'ın Siyasi ve Ekonomik Dışa Açılım
Politikaları

Yasin Atlıoğlu
301100320030025

İstanbul 2006

T.C.
Marmara Üniversitesi
Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü
Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Beşsar Esad'ın Siyasi ve Ekonomik Dışa Açılım
Politikaları

Yasin Atlıoğlu
301100320030025

Tez Danışmanı
Yrd. Doç Dr. Esra Hatipoğlu

İstanbul 2006

İÇİNDEKİLER

ÖZET/ABSTRACT

KISALTMALAR

GİRİŞ.....1

I. ORTA DOĞU'DA DEMOKRASİ VE ÇOĞULCULUK

I.1. Orta Doğu'da Devlet Kavramı ve Otoriterlik.....8

I.2. Orta Doğu'da Siyasal Kültür, Küreselleşme ve Demokrasi.....15

I.3. Çağdaş Arap Dünyasında Demokratik Dönüşümün Önündeki Engeller.....19

II. SURİYE'DE İKTİDAR DEĞİŞİMİ VE GEÇİŞ DÖNEMİ

II.1. Veliht Sorunu ve Beşşar'ın İktidara Hazırlanma Süreci.....25

II.2. Hafız Esad'ın Ölümü ve Beşşar'ın İktidara Çıkışı.....29

III. HAFIZ ESAD'IN SİYASİ VE EKONOMİK MİRASI

III.1. Hafız Esad'ın Siyasi Mirası.....34

III.1.1. Baas Partisi36

III.1.2. Suriye Ordusu.....	41
III.1.3. İktidar Eliti ve Bürokrasi.....	45
III.1.4. Başkanlık Sistemi ve 1973 Anayasası.....	49
III.2. Hafız Esad'ın Sosyo-Ekonomik Mirası.....	52
III.2.1. İnfıtah Hareketi ve Ekonomik Liberalleşme	
III.2.1.1. Liberalleşme Çabalarında Birinci Dönem.....	54
III.2.1.2. Esad'ın Kontrolünde Oluşan Özel Sermaye Sınıfı.....	56
III.2.1.3. Soğuk Savaş Sonrası Liberalleşme Çabaları.....	57
III.2.2. Baas Yönetiminde Sivil Toplum ve Özel Sermaye İlişkisi.....	60
III.3. Hafız Esad İktidarının Dış Politika Mirası.....	64

IV. SURİYE'DE BEŞŞAR ESAD DÖNEMİ VE DIŞA AÇILIM POLİTİKALARI

IV.1. Suriye'de Reform ve Demokrasi.....	67
IV.1.1. Beşşar'ın Liderlik ve Demokrasi Anlayışı.....	68
IV.1.2. Siyasal İktidar Elitinin Yeniden Oluşturulması ve Beşşar'ın Reform Stratejisi.....	71

IV.1.3. Beşşar'ın İlk Reform Denemesi “Şam Baharı”.....	75
IV.1.4. Suriye'deki Kitle İletişim Araçlarının Demokratik Gelişmedeki Rolü.....	82
IV.2. Suriye'de Demokratikleşme Sorunsalı ve Siyasal Kültür	
IV.2.1. Muhalefet Olgusu ve Muhalif Gruplar.....	88
IV.2.2. Sivil Toplumun Gelişimi.....	97
IV.2.3. Kişisel Özgürlükler ve İnsan Hakları Sorunları.....	101
IV.2.4. Kadın Hakları ve Esmâ Esad'ın Reform Sürecindeki Rolü.....	105
IV.2.6. Azınlık Hakları ve Demokratik Çoğulculuk.....	109
IV.3. Suriye'de Ekonomik Reform ve Liberalleşme.....	115
IV.3.1. Suriye Ekonomisinin Yeniden Yapılanması.....	117
IV.3.2. Suriye-AB İlişkileri ve Avrupa-Akdeniz Ortaklık Süreci.....	123
IV.4. Uluslararası Sistemdeki Gelişmelerin Suriye'deki Reforma Etkisi	127
IV.4.1. Beşşar Esad Döneminde Suriye-ABD İlişkileri.....	128
IV.4.2. Büyük Orta Doğu Projesi ve Suriye'de Reform.....	138

IV.4.3. Suriye’de Etnik Çatışma: Kamışlı Olayları.....	143
IV.4.4. ABD’nin Suriye Muhalefeti: Ferid Gadiri ve Suriye Reform Partisi.....	150
IV.5. Lübnan Krizi ve Suriye’nin Demokratikleşme Çabaları.....	154
IV.5.1. Lübnan Krizi ve Hariri Suikastının Reform Sürecine Etkisi.....	155
IV.5.2. Baas Partisi’nin 10 Bölgesel Kongresi.....	160
IV.5.3. Kongre Sonrası Gelişmeler ve Mehlis Raporları.....	164
SONUÇ	172
EKLER	
EK-A: Suriye Haritası.....	177
EK-B: Suriye Hakkında Genel Bilgiler.....	178
EK-C: Suriye Arap Cumhuriyeti’nde Kabineler (Beşşar Esad Dönemi).....	180
EK-D: Suriye Arap Cumhuriyeti’nin Temel Ekonomik Göstergeleri.....	184
KAYNAKÇA	186

ÖZET

1990'lı yılların başında Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Batılı devletlerce oluşturulmaya çalışılan yeni dünya düzeninden en fazla etkilenen Orta Doğu ülkesi, dış politikasını iki kutuplu uluslararası sistemdeki güç dengelerine ve Sovyetler Birliği'nden gelen askeri ve ekonomik yardıma bağlayan Suriye olmuştur. Suriye'nin, globalleşme, liberal demokrasi, serbest piyasa ekonomisi, insan hakları, uluslararası hukuk gibi değerleri savunduğunu söyleyen Batılı dünya içinde kendine yer bulma çabası, Hafız Esad iktidarının son on yılında başlamış olsa da planlı bir reform hareketi, 2000 yılında Beşşar Esad'ın iktidara gelmesiyle uygulamaya konmuştur. Beşşar'ın başlattığı siyasi ve ekonomik reform hareketi, iktidarının ilk yıllarında Suriye'nin liberalleşmesi ve dışa açılımı açısından önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Batılı gözlemcilerin "Şam Baharı" olarak adlandırdıkları bu dönemde Suriye yönetimi, ülkedeki sivil toplumun ve serbest piyasa ekonomisinin gelişimini teşvik etmiş ve cesaretlendirmiştir. Suriye yönetiminin reformu destekleyen tavrına rağmen "Şam Baharı" dönemi kısa süre sonra devletin baskıcı politikalarının ortaya çıkmasıyla sona ermiştir. "Şam Baharı" döneminden sonra reform süreci dalgalı bir seyir izlemiş ve istikrarlı bir ilerleme kat edememiştir. Uluslararası sistemdeki değişimler ve Suriye iktidarındaki güç dengeleri reform sürecinin yöntemini, kapsamını ve hızını etkilemiştir. Suriye, Orta Doğu'daki diğer devletlere göre demokratik bir dönüşümü gerçekleştirebilecek alt yapıya ve tecrübeye daha fazla sahip olmakla birlikte, içten ve dıştan Beşşar yönetimine yönelen tehditler, güvenlik ve demokratikleşme arasındaki çelişkinin yaşanmasına yol açmaktadır.

ABSTRACT

By the end of the Cold War in the beginning of 1990's, the Middle East state that has been mostly affected by the Western states who efforts to constitute a new world order was Syria, which for many years ought to make a foreign policy harmonious to the balance of power politics of the bipolar system and also dependent to the economic and military aid of the Soviet Union. Although the effort for integration to the WesternWorld maintains the values for globalization, liberal democracy, free market economy, human rights and international law has started during the last ten years of Hafiz Assad period a more organized reform movement was put into practice in the year of 2000 with Bashar Assad's power. The political and economical reform action which Bashar Assad had started, provided important developments with respect to Syria's liberalizm and global integration in the first years of his governance. In this period called "Damascus Spring" by western observers, Syria government has encouraged the development of civil society and free market economy. Despite the manner of Syrian governance that supports "Damascus Spring" reform ended up after a short time due to government's tough policies. After the period of "Damascus Spring", the reform process had a wavy progress and couldn't have stable process. The change in the international system and the power balances in the Syria's power has affected the method, extent and momentum of the reform process. However Syria has more fundamental and historical experience than the other Middle Eastern states to realize the democratic transformation, the internal and external threats which direct to Bashar's governance cause the contradiction between security and democratization.

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
A.e.:	Aynı eser
A.g.e.:	Adı geçen eser
A.g.m.:	Adı geçen makale
ASU:	Arap Sosyalist Birliği (Arab Socialist Union)
ASP:	Arap Sosyalist Partisi (Arab Socialist Party)
AMAL:	Suriye Engelliler Derneği
BAAS:	Arap Sosyalist Diriliş Partisi (Hizb al-ba'th al-ishtiraki al-arabi)
BAC:	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BOD:	Büyük Orta Doğu
Bkz.:	Bakınız
BODP:	Büyük Orta Doğu Projesi
BM:	Birleşmiş Milletler
Çev.:	Çeviren
DTÖ:	Dünya Ticaret Örgütü
DSUP:	Demokratik Sosyalist Birlikçi Parti (Democratic Socialist Unionist Party)
FIRDOS:	Suriye Bütünleşmiş Kırsal Gelişim Fonu (Fund of Integrated Rural Development of Syria)
FIS:	İslamcı Kurtuluş Cephesi
GODKAG:	Geniş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi
KDP:	Kürdistan Demokratik Partisi
KYB:	Kürdistan Yurtseverler Birliği
Haz.:	Yayına Hazırlayan
HRW:	İnsan Hakları İzleme Komitesi (Human Rights Watch)
JICA:	Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı (Japan International Cooperation Agency)
ILO:	Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
RPS:	Suriye Reform Partisi (Reform Party of Syria)
RFS:	Uluslararası Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü (Reporters Sans Frontières)

PKK:	Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkeren Kurdistan)
PYD:	Demokratik Birlik Partisi (Partiya Yekitiya Demokrat)
SANA:	Suriye Arap Haber Ajansı (Syrian Arab News Agency)
SCP:	Suriye Komünist Partisi (Syrian Communist Party)
SDC	Suriye Demokratik Koalisyonu (Syrian Democratic Coalition)
SEA:	Suriye Çevre Derneği (The Syria Environment Association)
SEBC:	Suriye Avrupa İş Merkezi (Syrian European Business Center)
SHRC:	Suriye İnsan Hakları Komitesi (Syrian Human Rights Committee)
STA:	Serbest Ticaret Anlaşması
STE:	Suriye Telekom Kurumu (Syria Telecommunication Est)
STK:	Sivil Toplum Kurumu
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SYEA:	Suriye Genç Girişimciler Birliği (The Syrian Young Entrepreneurs Association)
S-KDP:	Suriye Kürt Demokratik Partisi
MAWRED:	Ekonomik Gelişmede Kadının Rolünü Aktifleştirme ve Modernleştirme Fonu (Modernising and Activating Women's Role in Economic Development)
MSU:	Sosyalist Birlikçiler Hareketi (Movement of Socialist Unionists)

GİRİŞ

1990'lı yıllarda SSCB'nin dağılması ve ideolojik rekabete dayalı iki kutuplu uluslararası sistemin ortadan kalkması dünyada köklü değişiklikleri beraberinde getirdi. Soğuk Savaş'ın bitişi, öncelikle ABD'nin ve Batı medeniyeti kaynaklı kapitalist sistemin bir zaferi olarak algılandı. Francis Fukuyama, 1989 yazında *The National Interest* dergisine yazdığı "Tarihin Sonu mu?" başlıklı makalesinde liberal demokrasinin insanlığın ideolojik evriminin son noktası olduğunu ve monarşi, faşizm ve komünizm gibi rakip egemenlik biçimlerinin liberal demokrasiye yenik düştüğünü ilan ediyordu.¹ Bununla birlikte insanlık tarihindeki her büyük dönüşüm gibi bu olay da bir kaos ve kafa karışıklığını beraberinde getirdi ve siyaset bilimciler uluslararası sistemi yeniden tanımlama uğraşı içine girmek zorunda kaldı. Uluslararası sistem, durağan bir yapıdan dinamik ve değişken bir yapıya bürünürken ideolojilerin öneminin azaldığı ve globalleşme olgusunun dünya çapında yaygınlaştığı yeni dünya düzeninde devletlerin ve toplumların Batı medeniyeti kaynaklı siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel bir model üzerinden aynışması beklentileri ortaya çıktı. Aslında globalleşme olgusu, birçok kişi tarafından kapitalist sistemin kendini yeniden yaratarak uluslararasılaşma durumundan uluslararasılaşma durumuna geçişi olarak görüldü. Bu geçiş kapitalist sistemin iki görünümü olan ekonomik liberalizmin ve siyasi liberalizmin dünya çapında yaygınlaşması ve meşru siyasi sistemlerin bu iki görünüme sahip olması zorunluluğunu beraberinde getiriyordu. Özellikle siyasal liberalizmin özgürlük, kişisel özerklik, siyasal çoğulculuk, siyasal katılım, azınlık hakları gibi unsurları dünya çapında popüler kavramlar haline getirildi. Yeni dünya düzeninde ulus-devletlerin uygarlık düzeyinin ölçütü ve iktidarların meşruiyet kaynağı, liberal demokratik ilkeler olarak algılanmaya başlandı. Batılı büyük güçler de dış politikalarını genellikle bu popüler kavramlara dayandırdı veya en azından bu kavramlarla dış politika planlamalarını meşrulaştırdı. Joseph Nye'ye göre ABD'nin dış politikadaki yumuşak gücünün en önemli araçları, demokrasi, insan hakları ve bireysel fırsatlar gibi etkileyici değerlerdi.² ABD önderliğindeki yeni dünya

¹ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev: Zülfü Dicleli, Simavi Yayınları, 1992, s.9

² Joseph S. Nye, *Dünya Siyasetinde Başarının Yolu: Yumuşak Güç*, Çev: Rayhan İnan Aydın, Ankara, Elips Kitap, 2005, s.14-26

düzeninde liberalizmin siyasi ve ekonomik değerlerini kabul etmeyen devletler, uluslararası sistemden tecrit edilme riskiyle karşı karşıya kaldı.

Samuel Huntington, Soğuk Savaş'ın sonunu getiren süreci demokratikleşmede "Üçüncü Dalga" olarak adlandırıyor ve küresel-liberal bir demokratikleşme hareketinin habercisi olarak görüyordu.³ Fakat Soğuk Savaşı sona erdiren ve 80'li yıllardan itibaren Doğu Avrupa başta olmak üzere dünyada hızla yayılan siyasal liberalleşme dalgası, Orta Doğu coğrafyasındaki otoriter ve kişiselleşmiş siyasal yapılarda çok fazla bir değişime neden olmadı. Bölgedeki otoriter yöneticilerin bir kısmı göstermelik reformlarla sistemdeki değişime uyum sağlamaya ve iktidarlarını meşrulaştırmaya çalışsa da köklü bir demokratik değişimi hiçbir Orta Doğu ülkesi başaramadı. Bu durumun bölge dışından kaynaklanan nedenleri olduğu gibi bölgenin kendine özgü siyasal, toplumsal ve tarihsel şartlarından kaynaklanan nedenleri de vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra bölgede egemen olan devletlerin oluşturduğu siyasi ve sosyal yapılar o kadar kırılgan ve istikrarsızdır ki bu durumun getirdiği kaos ve çatışma ortamı demokratik değerlerin geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Orta Doğu'da tarih boyunca devlet, otoriterlik, siyaset, özgürlük ve değişim gibi kavramların ne ifade ettiğine bakmak ise bölgedeki demokratikleşme sorunsalının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Orta Doğu'da demokratikleşmenin önündeki en önemli somut sorunun siyasal iktidarların demokratik yollarla değiştirilememesi ve bir kişi veya seçkinler grubunun iktidarı hegemonyası altında tutması olduğu söylenebilir. Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra, özellikle 90'lı yılların ikinci yarısı, Orta Doğu genelinde otoriter rejimlerin liderlerinin doğal ölümleri yoluyla meydana gelen iktidar değişimleri, bölgenin demokratik değişimi adına umutları arttırdı. Bu iktidar değişimlerinin bir parçası olarak Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın 12 Haziran 2000'de ölmesinin ardından yerine oğlu Beşşar Esad geçti. 1994 yılında ağabeyi Basil'in bir trafik kazasında ölmesinin ardından babası tarafından iktidar için hazırlanmaya başlanan Beşşar, rahat bir iktidar değişimi süreci sonucu iktidarı ele geçirdi. Beşşar, genç yaş

³ Detaylı bilgi için bkz. Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, Çev: Ergun Özbudun, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 2002

ve değişime yatkın görünümüyle dünya kamuoyunda bir anda bölgedeki siyasi ve ekonomik değişim hareketinin simgesi olarak görülmeye başlandı ve Suriye'ye yönelik siyasi ve ekonomik liberalleşme umutlarını arttırdı.

Beşşar Esad, Temmuz 2000'de iktidara gelirken babasından otoriter ve kişiselleşmiş bir rejim miras aldı. Baas rejimi, Hafız Esad'ın karizmatik lider kişiliğinin ve pragmatik yönetim anlayışının yanı sıra otoriteyi ve iktidar araçlarını kontrolünde tutan yönetici elit bir sınıfın yardımıyla yönetilmekteydi. Bu yönetici elit sınıf, Baas Partisi, Suriye Güvenlik Güçleri ve devlet bürokrasi içerisinde örgütlenip siyasi ve ekonomik hayat üzerinde etkili olmaktaydı. Beşşar ülkeyi bir süre babasından miras kalan eski yönetici elit ile birlikte kolektif bir iktidar yoluyla yönetti. Bu kolektif liderlik anlayışı, Beşşar'ın devleti yönetirken aldığı siyasi ve ekonomik kararlar üzerinde tek belirleyici olmasını engelleyici bir rol oynadı. Buna rağmen Beşşar, iktidarının ilk yıllarında siyasi ve ekonomik reform konusunda yaptıklarıyla Suriye halkı ve uluslararası kamuoyu üzerinde olumlu izlenimler bıraktı. Özellikle siyasi ve sivil özgürlüklerin devlet tarafından tanındığı 2000 Temmuz'undan 2001 yılı ortasına kadar süren dönemde yapılanlar yıllarca otoriter yönetimlerce yönetilmiş bir Orta Doğu ülkesi için oldukça etkileyiciydi. Batılı gözlemciler tarafından "Şam Baharı" olarak adlandırılan bu dönemde en dikkat çekici toplumsal hareket, Suriyeli reformcu aydınların oluşturdukları sivil tartışma forumlarıdır. Riyad Seyif⁴ gibi aydınların önderliğinde gelişen ve ülke çapına yayılan tartışma forumları, Suriye siyasi hayatında uzun yıllardan sonra devletten bağımsız ve sivil insiyatife dayalı oluşumların varolmasını sağladı. Fakat Şam Baharı dönemi çok uzun sürmedi ve 2001 yılının yazından itibaren ülkedeki tartışma forumlarına ve aydın sınıfa yönelik devletin baskı ve kısıtlamaları tekrar başladı. Bu dönemde görülen diğer bir gelişme de yönetici elit sınıf arasında Çin tarzı reformun tartışılmaya başlanması ve siyasi reformdan önce ekonomik reforma ağırlık verilmesi yönündeki fikirlerin ağırlık kazanmasıdır.

⁴ Riyad Seyif, 1994 ve 1998 yıllarında bağımsız milletvekili olarak parlamentoda görev yapan Suriyeli bir iş adamıdır. Seyif liberal reformcu kimliğiyle "Şam Baharı" döneminde reform hareketinin en önemli önderlerinden biri haline geldi. Detaylı bilgi için bkz. Raed al-Kharrat, "Riyad Sayf: Syrian member of parliament", *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 3, No: 3, Mart 2001, http://www.meib.org/articles/0103_sd1.htm

“Şam Baharı” döneminin sona ermesine yol açan ülke içinden ve dışından pek çok neden ileri sürülebilir. Suriye’yi yakından takip eden uzmanların çoğuna göre ise “Şam Baharı” dönemini sona erdiren nedenlerin başında yönetici elit sınıfın içinde yer alan ve değişime direnen *Old Guard* denilen eski kuşak siyasiler yer almaktadır. *Old Guard*’lar, Baas rejimindeki güç dengelerinin ve çıkar paylaşımının değişimine karşı olduklarından Beşşar’ın siyasi ve ekonomik kararları ve reform programı üzerinde yoğun bir baskı oluşturmaktadır. Bu çerçevede Beşşar’ın reform hareketinin temelini, iktidarı tam kontrol etme adına yönetici elit sınıfa yönelik uzun süreli bir gençleştirme ve tasfiye stratejisi oluşturmaktadır. Kabine değişiklikleri, görevden alma, emekli etme gibi yöntemlerin kullanıldığı tasfiye sürecinde Mustafa Talas⁵, Abdülhalim Haddam⁶ gibi eski Baascılar yerinden edilirken Muhammed Hüseyin, Abdullah Derderi gibi yeni kuşak siyasilerin yönetici elit sınıf içinde yer almaları sağlandı. Beşşar’ın tasfiye süreci oldukça yavaş işledi ve uzun bir zamana yayıldı. Beşşar, 2003 yılından itibaren iktidar gücünü arttırmaya başlasa da ancak Haziran 2005’de yapılan Baas Partisi Kongresi ile ülkede siyasi ve ekonomik alanda tek karar alıcı konumuna yükselebildi.

Beşşar Esad döneminde uluslararası sistemde meydana gelen olağanüstü dönüşümler ve Orta Doğu merkezli krizler, ülke içindeki siyasi ve ekonomik reform hareketini doğrudan etkisi altına aldı. 11 Eylül 2001’de gerçekleşen ABD’ye yönelik saldırılar, uluslararası sistemin yapısında önemli kırılmalara yol açtı. ABD, kendisine yönelik küresel tehditleri yok etme adına aktif ve saldırgan bir dış politika izlemeye başladı. Bu bağlamda ABD’nin “önleyici saldırı” ve “yönetim değiştirme” stratejileri, Afganistan ve Irak askeri müdahaleleriyle somutlaşırken Suriye de 2003 yılından

⁵ Suriye eski Savunma Bakanı olan Mustafa Talas, Hafız Esad döneminde iktidardaki yönetici elit sınıfın en önemli Sünni üyelerinden biridir. Beşşar Esad döneminde de 2004’teki kabine değişikliğini kadar Savunma Bakanı olarak görev yapmaya devam etti. Detaylı bilgi için bkz. “Mustafa Tlass”, *Middle East Intelligence Bulletin*, C:2 No:6, 1 Temmuz 2000, http://www.meib.org/articles/0007_sd2.htm

⁶ Suriye’nin eski Devlet Başkan Yardımcısı olan Abdülhalim Haddam, Hafız Esad döneminde getirildiği bu makamı 2005 yılında yapılan Baas Kongresi’nde emekli olarak bırakmıştır. Uzun süre Suriye’nin ikinci adamı olarak görülen Haddam, 2005 yılı sonunda gittiği Fransa’da Beşşar Esad karşıtı bir muhalefet başlattı. Detaylı bilgi için bkz. Daniel Nassif, “Dossier: Abdul Halim Khaddam”, *Middle East Intelligence Bulletin*, C:2 No:2, Şubat 2000, http://www.meib.org/articles/0002_med.htm

itibaren bu stratejilerin öncelikli hedeflerinden biri haline geldi. ABD yönetimi, Suriye'yi terörizmi destekleme ve kitle imha silahlarına sahip olma yoluyla bölgesel güvenliği tehdit etmekle suçluyordu. Suriye Ordusu'nun Lübnan'daki varlığı ve Hizbullah ile ilişkileri ABD yönetimini İsrail'in güvenliği bağlamında rahatsız etmeye devam ederken Irak'taki Amerikan karşıtı direnişe Suriye'nin destek verdiği düşüncesi ise iki ülke arasındaki gerilimi gittikçe tırmandırdı. 12 Aralık 2003'de Suriye Sorumluluk Yasası'nın (*Syria Accountability Act*) onaylanması ve bu yasanın bir uzantısı olarak Mayıs 2004'te Suriye'ye karşı bir ekonomik ambargo uygulamaya konması Suriye-ABD ilişkilerindeki gerginliği açıkça ortaya çıkardı. Eylül 2004'te tırmanmaya başlayan Lübnan odaklı gerginlik ise Lübnan eski başbakanı Refik Hariri'nin 14 Şubat 2005'te bir suikast sonucu öldürülmesiyle ABD-Suriye ilişkileri tarihindeki en önemli krize dönüştü ve ABD'nin öncülüğündeki uluslararası toplum Suriye'ye yönelik diplomatik baskı politikası başlattı. Tüm bu uluslararası gerginlikler, Suriye askerinin Lübnan'ı terk etmesi gibi Suriye açısından önemli dış politika sonuçları doğurmakla birlikte Suriye Baas rejiminin varlığı üzerinde ciddi güvenlik sorunlarına neden oldu.

Suriye'nin ABD ile ilişkilerinden kaynaklanan güvenlik kaygılarını artıran ve reform sürecini doğrudan etkileyen asıl önemli gelişme, ABD yönetiminin Orta Doğu'yu demokratikleştirme adına 2004 yılından itibaren dünya kamuoyunun gündemine getirdiği Büyük Orta Doğu Projesi (BODP) oldu. Irak'taki ABD deneyimi yani askeri saldırı sonucu yönetim değiştirme ve demokratikleştirme stratejisi ülkenin bir çatışma ve kaos ortamına sürüklenmesine yol açmakla birlikte etnik ve dinsel yapılara dayalı federalizm gibi yeni yönetim modelini ortaya çıkardı. Bu sürecin bir devamı mahiyetindeki BODP ise uzun süre genel çerçevesi ve içeriği bir türlü belirlenemeyen bir proje olarak dünya kamuoyunu meşgul etti. Bunun yanında 2004 yılından itibaren bölgede ortaya çıkan siyasal dengeler, BODP'un içeriği konusunda birçok çıkarım yapılmasına imkân tanıdı. Özellikle Gürcistan ve Ukrayna'da ortaya çıkan siyasal dönüşümler, BODP'nin Orta Doğu'nun coğrafi sınırlarını yeniden belirleyip dış askeri müdahale olmaksızın sivil demokratik devrimler veya sivil toplum hareketleriyle bölgedeki otoriter yönetimlerin değiştirilmesini amaçladığı yönünde görüşleri önplana çıkardı. Projenin demokratikleştirme söyleminin ulus-altı

bağları kışkırtıcı ve devletlerin ulusal sınırlarını tehdit edici yönü ise kısa sürede Suriye'yi de tehdit etmeye başladı. Özellikle Mart 2004'te gerçekleşen ve Kamışlı Olayları olarak bilinen Kürt ayaklanması ve 2005 yılı başından itibaren yurtiçi ve yurtdışındaki Suriyeli muhalifler arasında görülen hareketlenme, Beşşar Esad yönetiminin güvenlik kaygılarını artmasına neden oldu. Sonuç olarak 2003 Irak işgali sonrası oluşan uluslararası konjonktürün ve Suriye-ABD gerginliğinin, Beşşar Esad'ın reform uygulamalarını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Suriye'nin üzerinde hissettiği uluslararası baskı, ülke içinde güvenlik-demokratikleşme çelişkisinin yaşanmasına yol açarken Beşşar da 2004 yılında yaptığı kabine değişikliği ile güvenliği ön plana çıkaran politikalara ağırlık verdiğini gösterdi. Irak'ta yaşanan siyasal gelişmeler ve ABD işgali, Suriye içindeki reform isteklerini yavaşlatıcı bir işlev görmekle birlikte Beşşar iktidarı açısından olumlu sonuçlar da doğurdu. Örneğin bölgedeki ABD varlığı ve tehditi, Suriye'deki ulusalcı duyguların ve anti-Amerikancılığın yükselişine yol açarak Beşşar'a olan halk desteğini arttırdı. Bunun yanında dış politikadaki gerginliklerin yönetim tarafından zaman zaman reform politikalarındaki yavaşlığı ve eksiklikleri örtmeyi amaçlayan bir bahaneye dönüşebildiği de görülmektedir.

Suriye'nin siyasal sistemi ve Beşşar Esad'ın reform politikaları üzerinden gerçekleştirdiğimiz çalışmada temel sorunsalımız, 90'lı yıllar sonrası Arap Orta Doğusu'nda yer alan devletlerin otoriter ve kişiselleşmiş yapılarını nasıl hala koruyabildikleri ve bu ülkelerde demokratik dönüşümün nasıl gerçekleştirilebileceğidir. Günümüzde dünyanın her tarafını kuşatan siyasal ve ekonomik liberalleşme söylemine bölgedeki Arap devletleri arasında yönetici elit ve halk düzeyinde duyarlılık gösteren ülkelerin başında Suriye gelmektedir. Orta Doğu'da gerçekleşecek topyekün bir demokratikleşme dalgasında etkin bir rol oynayabilecek olan Suriye bölgede umut verici bir örnektir. Beşşar'ın lider kişiliği ve reform adına yaptıkları, Baascı siyasal sistemindeki olumsuzluklara rağmen Suriye'nin demokratik değişimi gerçekleştirebilecek potansiyele sahip olduğu izlenimini vermektedir. Çalışmamızda Suriye'de 2000 yılında iktidara geçen Beşşar Esad'ın başlattığı reform sürecinin yöntemi, kapsamı, etkinliği ve hızı eleştirel bir

bakış açısıyla dile getirilirken reformu etkileyen iç ve dış nedenler geniş bir çerçeve içerisinde ele alınmaktadır.

I. ORTA DOĞU'DA DEMOKRASİ VE SİYASAL ÇOĞULCULUK

I.1. Orta Doğu'da Devlet Kavramı ve Otoriterlik

Devlet yüzyıllardır var olan sosyal bir olgudur. Günümüze kadar birçok siyasal düşünür ve sosyal bilimci devlet kavramını tanımlamaya çalışmıştır. Devletin ülke, insan topluluğu ve iktidar olmak üzere üç unsuru hemen herkesin üzerinde hem fikir olduğu noktalardır. Bu unsurlardan yola çıkarak somut bir tanımlama yapmaya kalkarsak “Devlet, belli bir ülke üzerinde yerleşmiş, zorlayıcı yetkiye sahip üstün bir iktidar tarafından yönetilen bir insan topluluğunun meydana getirdiği siyasal kuruluştur” denebilir.⁷ Bununla birlikte bizim değerlendirmelerimizde kullanacağımız devlet şekli Batıda 16.yy.dan itibaren oluşmaya başlayan modernleşmeci ulus-devlet modelidir. Zaten devlet deyince belli sınırlar içinde yerleşik bir insan topluluğu, istikrarlı bir siyasal örgütlenme ve kurumsallaşmış bir iktidar anlıyorsak da bu nitelikleri kapsayan kuruluşları görebilmek için çok eski tarihlere gitmek anlamsızdır. Devlet kavramının oluşmasına paralel olarak “devlet” kelimesinin Batı dillerindeki karşılığının (status, stato, etat, state) kullanılmaya başlanması da 16.yy. rastlamaktadır (Ondan önce siyasal toplulukları ifade etmek için polis, civitas, respublica, regnum gibi deyimler kullanılıyordu). Kısacası günümüzdeki anlamıyla ulus-devlet, ortaçağın sonlarında ve yeniçağın başlarında Avrupa'da feodalitenin çöküşü ve kilisenin siyasal nüfuzunun kırılışı ile birlikte doğmuştur. Ulus-devlet dağınık ve çatışan otoriteler arasında bölünmüş olan insanları ülke ve millet kavramları etrafında toplayan yeni bir kuruluştur. Böylece modern ulus-devlet o zamana kadar tam benzeri olmayan yeni bir siyasal bütünleşme, yeni ve değişik bir örgütlenme olarak ortaya çıkmaktadır.⁸ Ulus-devlet içinde yer alan bireyler kutsal bir iradeye bağlı birer tebaa olmaktan çıkmakla birlikte her biri siyasal otorite tarafından bir “yurttaş” veya “vatandaş” olarak tanımlanmıştır. Bundan sonra kişinin aidiyeti sınırları açıkça belirlenmiş topraklar (ülke) ve bu topraklar üzerinde kurulmuş laik siyasal otoriteye bağlı olacaktır. Ulus-devlet anlayışı geniş ölçüde ilhamını pozitivistlerden, iktidar ise meşruiyetini pozitif

⁷ Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998, s.33–35

⁸ A.e., s.40

bilimlerin sağladığı ve insan zihniyle uygunluk içinde olan gerçekliklerden almaktadır. Dolayısıyla ulus devlet kaçınılmaz olarak aydınlanmacı ve aydınlatıcı bir misyona sahiptir.⁹

Orta Doğu'da devlet, toplum, insan gibi kavramların algılanışı, Batı merkezli algılayış biçiminden oldukça farklıdır. Tarihin ilk devirlerinden itibaren genel olarak Doğu diye adlandırılan coğrafya, özelde ise Orta Doğu, büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Büyük nüfus kitlelerini, büyük orduları barındıran ve bunları besleyecek uzmanlaşmış ekonomik sistemleri olan büyük imparatorluklar bu coğrafyalarda kurulmuştur. Kurulan devletler modern ulus-devlet yapılanmasının çok uzağında olsa da Batıya göre daha fazla devlet kurma deneyimi yaşanan Doğu'da otorite ve güç kavramları yönetim biçimlerine daha fazla hâkim olmuştur. Bu çerçevede düşünüldüğünde devlet kavramı, Orta Doğu coğrafyasında fazlasıyla karmaşık ve tarihsel derinliği olan bir fenomendir ve kurumsallaşmış bir yapı olmakla birlikte genellikle siyasal iktidar (otorite) olarak algılanmaktadır. Bundan dolayı Orta Doğu'da devleti incelerken en önemli unsur olan iktidar olgusu üzerinden hareket etmek gerekmektedir. Devlet, “devl” kökünden gelen Arapça bir kelimedir. Elden ele geçen iktidar, saltanat anlamına gelir.¹⁰ Orta Doğu insanı için devlet çoğu zaman kutsal, dokunulmaz ve erişilemez bir varlık durumunda kalmış ve ülkeyi yönetme görevinin bir kişi veya zümreye bahşedilen tanrısal bir lütf olduğu düşünülmüştür. Çoğu zaman iktidara muhalif olmak devlete muhalif olmak ve devlet düşmanlığı olarak algılanmaktadır. Ulusal güvenlik sorumluluğunun kurumsallaşmadığı koşullarda, rejimin güvenliği veya iktidardaki üstün bireyin güvenliği ulusal güvenlikten önce gelmektedir. Tüm güvenlik bir tek kişinin, bir tek ailenin ya da küçük bir grubun yönetimine indirgenmektedir. Otoriteyi elinde tutan devlet korku ve güvensizliği beslerken cesaret ve yeteneği güvenliğe tehdit olarak algılamaktadır.¹¹ Bu psikoloji, siyasal tepkisizlik ve devlet ile halk arasındaki uzaklık şeklinde kendini gösterip siyasal katılımı sağlayacak kanalların oluşmasını

⁹ Ali Bulaç, *İslam ve Demokrasi (Teokrasi- Totaliterizm)*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1993, s.138-139

¹⁰ İsmet Giritli, Jale Sarmaşık, *Anayasa Hukuku*, İstanbul, Der Yayınlar, 1996, s.19

¹¹ Mahmood Sarıolghalam, “Ortadoğu'da Sivil Toplum Umutları: Kültürel Engeller Üzerine Bir Çözümleme”, Elisabeth Özdalga, Sune Persson (Der.), *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası*, Çev: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.81

engellemektedir. Orta Doğu'da devlet ve iktidar çoğu zaman birbirinin yerine kullanılan iki kavramdır ve iktidarın en önemli unsuru da güçtür.

Orta Doğu toplumlarında tarih boyunca siyasal erki elinde tutanlar, güç (etki) ile iktidar arasında genellikle bir paralellik kurmuşlar ve güce özel bir önem atfetmişlerdir. Devletin sahip olduğu egemen iktidar, kişisel veya küçük bir zümreye dayalı elitsel gücün bir uzantısı olarak düşünülmüştür. Gücün kaynağı ise, bazen tanrısal olmakla birlikte çoğu zaman içinde askeri ve siyasal sertlik barındıran somut şiddet eylemleri olabilmektedir. Charles Lindholm Orta Doğu coğrafyasında insanların korkuya dayalı olarak iktidara itaat ettiklerini şu sözlerle ifade ediyor:

*“Lider ve tebaası için siyasi egemenliğin kendisi, zaten tartışmaya yer bırakmaksızın ulaşılması gereken bir hedeftir; bunun nedeni de, sadece iktidarın diğerlerini itaate zorunlu kılması ve dolayısıyla hükmeden kişinin kişisel gücünü ve zaferini onaylamış olmasıdır. Burada kişinin yeteneksizliği ya da başarısızlıkları söz konusu olamaz, söz konusu olan tek şey kişinin yarattığı korkudur. Dolayısıyla, Orta Doğu'daki boyun eğiş genellikle korkunun doğrudan bir sonucudur, çünkü aksi takdirde kimse prensipte kendinden daha iyi olmayana itaat etmez. Korkuya dayalı itaatin derecesi, somut olarak hükmedenin kudretini ve şöhretini göstermektedir.”*¹²

Lindholm, söylediklerinde kısmen haklı olsa da Orta Doğu'daki iktidarlara halk arasındaki ilişkide, sadece korku-itaat etkileşimi üzerinde durması yanlış değerlendirmelere yol açabilmektedir. Doğu toplumlarında gücü elinde tutan iktidar sahibinin topluma adalet dağıtma ve güvenliği sağlama gibi bir misyonu da vardır. Aynı zamanda kişiselleşmiş iktidarlarda, iktidar sahibinin zekâsı, cesareti, gücü ve bunların sonucu olan itibarı, iktidarın üstünlüğünü kabul ettiren, meşrulaştıran niteliklerdir.¹³ Bu anlamda Doğu'da Max Weber'in “karizmatik meşruluk” dediği iktidar biçimi oldukça yaygındır.¹⁴ Buna karşılık Doğu'daki kişiselleşmiş iktidar biçimleri, Lindholm'a paralel olarak diğer Batılılar tarafından da sadece Doğuya

¹² Charles Lindholm, *İslami Orta Doğu*, Çev: Balkı Şafak, Ankara, İmge Kitapevi, 2004, s.440

¹³ Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul, Der Yayınları, 1995, s.111

¹⁴ Weber'in meşru iktidar tipolojisi hakkında bkz. Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, New York, Oxford University Press, 1947

özgü olumsuz ve aşırılık içeren bir kavramsallaştırmayla “Şark Despotizmi”¹⁵ olarak adlandırılmıştır. Bernard Lewis ise İslamiyet’in gelişinden sonra devletin gücünün hem kuramsal olarak hem de uygulamada sınırlı olduğu kanısındadır. Lewis’e göre İslami siyaset geleneğini zorba ve keyfi görme eğilimine rağmen geleneksel İslam devleti otokrat olmuş olabilir, ama zorba değildir. Hükümdarın gücü bazen hukuki bazen de toplumsal pek çok unsurla sınırlandırılmıştır.¹⁶ Son tahlilde, dünyanın her yerinde güç tekeli elinde tutan devletin, Orta Doğu’da ilk çağdaki tanrı-kral anlayışından günümüzdeki otoriter rejimlere kadar tamamında, güç kullanımına ve kişisel inisiyatiflere dayalı iktidar biçimlerinin ön plana çıktığının altını çizmekle birlikte emir-itaat ilişkisini belirleyen pek çok neden olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Orta Doğu’daki kişiselleşmiş iktidar biçimlerinin ortaya çıkardığı totaliter rejimlerin öncülleri arasında devlete yüklenen özel anlam ilk sırada yer alır. Buna göre anlamı ve amaçlarıyla devlet, yüceltilmiş bir kavram olarak yalnızca siyasal iktidarın değil, toplumsal hayatın her alanını kendine sıkı sıkıya bağlayan bütüncül karakteriyle ön plana çıkar. Bu anlamda totalitarizm bireyin özgürlüğünü tanımayan bir yönetimdir. Bu rejimlerde birey devlet karşısında belirleyen değil belirlenen konumundadır. Birey yaşamını devletin mutlaklaştırılmış otoritesine devretmektedir. Totaliter rejimlerde herkes devlet içindedir; dışında ve karşısında bir yerde düşünmek mümkün değildir.¹⁷

¹⁵ “Şark Despotizmi” kavramını 18. yy.da Montesquieu tarafından içi doldurulmuş bir kavramdır. Doğu’yu hayatı boyunca hiç görmeyen Montesquieu, bu kavramla Batı tarafından ötekileştirilmiş Doğu’yu aşağılayarak Batıyı yüceltme çabasındadır. Bu açıdan despotizmin sadece Doğu’ya özgü bir kavram olduğunu iddia etmek ancak önyargılı bir bakış açısının sonucu olabilir. 20.yy.da Avrupa’nın ortasında kurulan devleti yücelten, toplumu ve bireyi devlete tabi kılan otoriter-faşist diktatörlükler de bu tarz rejimlerin Batı da kurulabildiğinin en güzel kanıtı sayılabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Bulut, *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2002, s. 93–95

¹⁶ Bernard Lewis, *Orta Doğu’nun Çoklu Kimliği*, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, Sabah Kitapları, 2000, s.73

¹⁷ Bulaç, *a.g.e.*, s.153–154

Arap Orta Doğusu'nda¹⁸ modern ulus-devlet yapılanmasının oluşmamasının ve kişiselleşmiş iktidarların yaygın olmasının temel nedenlerinden biri de toplumsal etkileşimin güvenlik ve çıkarı dayalı olarak yerel ölçütlerde oluşmasıdır. Bernard Lewis'e göre, Osmanlı İmparatorluğu dağıldıktan sonra bölgede İran, Türkiye ve kısmen de Mısır'ın dışında kalan yerlerin devlet deneyimi olmadığı gibi uzun süreli politik egemenlik deneyimleri de yoktu. Oralarda yaşayanlar kimliklerini daha çok komünal ve hanedan sadakatleriyle birleştirmişlerdir. Yaşadıkları ülkeler imparatorluk eyaletleriydi, adları sık sık değişebiliyordu ve Mısır istisna olmak üzere hiçbirinin tarihi bir önemi ve hatta coğrafi kesinliği yoktu.¹⁹ Kısacası bölgede baskın etnik grup olan Arapların etnik kimliklerinin, dille (Arapça) ve soyağacıyla tanımlanmış akrabalığa dayanmakta olduğu ve tarih boyunca büyük ölçüde aileler ve aşiretler topluluğu olarak kaldıkları söylenebilir.²⁰ Arap toplumunda rollerin, statünün ve itibarın dağıtımı, geleneksel bir teamüle göre yapılmakta ve onur, saygınlık ve asalete göre hiyerarşik bir yapıdadır.²¹ Bu yüzden Araplar, doğuştan gelen asalet, nesep, haysiyet, onur gibi kavramlara özel önem atfetmişler ve bu değerleri varlıklarını korumak, yerel bir dayanışma ve dış düşmanlarla mücadele için olmazsa olmaz şart olarak görmekte-dirler. Yerel birlikteliklerin çıkarları uğruna diğerleri üzerinde egemenlik kurma arzuları, Orta Doğu'da uzun süren siyasi ve askeri mücadeleleri, güvensiz ve parçalanmış toplum yapıları ortaya çıkarmış ve en önemlisi de ulus kavramına dayalı güçlü merkezi devletlerin oluşumunu geciktirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ortaya çıkan uluslararası konjonktür içerisinde Batı modeline dayalı bir ulus-devlet anlayışı geliştiremeyen Araplar, onları aileler ve aşiretler şeklinde ayıran, farklı mezhepsel ve etnik grupları barındıran yapay devletler oluşturmuşlardır.²² Yeni Arap devletlerinin çoğu kabile kültüründen direkt devlet kültürüne geçmiştir. Arap dünyasında önce devlet yapısı

¹⁸ Arap Orta Doğusu tabiri, Türkiye, İran ve İsrail dışındaki Arap Devletlerini kapsayan Orta Doğu coğrafyasını anlatmak için kullanılmaktadır. Bu coğrafyada, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn, Katar, Yemen, Umman, Mısır, Sudan, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas yer almaktadır.

¹⁹ Lewis, *Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği*, s.73

²⁰ Sandra Mackey, "1920–2002 Çatışmalar Yüzyılı", *Ortadoğu'da Tarih ve İnanç*, National Geographic Society, Washington, 2003 (Türkçe: Doğuş Grubu İletişim Yayıncılık, 2003), s.130

²¹ Kemal H. Karpat, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev: Recep Boztemur, İstanbul, İmge Yayınları, 2001, s. 84

²² Mackey, *a.g.e.*, s.131

oluşmuş, fakat oluşan devlet ulusu inşa etmekte başarı gösterememiştir. Bu durum ortak değerleri ve gelecek hayalleri olan bir Arap ulusunun ortaya çıkmasının önündeki en önemli engellerden biridir.

Arap Orta Doğusu'nda Birinci Dünya Savaşı sonrası Batılı devletler tarafından yaratılan Arap devletlerinin çoğu İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar manda yönetimleri altında yaşamak zorunda kalmıştır. Batılılar tarafından sınırları çizilen bu devlet yapılarından ulusların ve modern bir toplumun doğması beklenmiştir.²³ Oysa manda dönemlerinin uzantısı olarak kurulan devletler, suni sınırlara sahip olmakla birlikte bu ülkelerdeki iktidar seçkinleri de modern kurumsal örgütlenmeyi oluşturma konusunda başarısız oldular. Albert Hourani bu konuda şunları söylüyor:

“Orta Doğu ülkelerinin çoğunda bağımsızlık gerek iç gerekse dış siyasal güçlerin yönlendirmesiyle ve halkın zaman zaman hoşnutsuzluğa kapılmasına rağmen görece barışçıl müzakerelerle kazanılmıştır. Yeni bağımsız olan devletlerde iktidar, ilk anda toplumsal mevki ve siyasal beceri sahibi egemen ailelerin ya da eğitim görmüş seçkinlerin eline geçti. İktidarın el değiştirmesi sırasında bunlara ihtiyaç duyulmuştu. Ne var ki bu gruplar genellikle bağımsızlığın yarattığı yeni koşullarda halkın desteğini seferber etmek ya da tam anlamıyla bir devlet kurmak için gerekli beceri ve cazibeye sahip değillerdi.”²⁴

Buna rağmen 1945 sonrası bağımsızlıklarını elde eden Araplar, hızlı bir ulus-devlet oluşumuna yönel(til)di ve Pan-Arabizm, Sosyalizm gibi ideolojiler çerçevesinde yeni yönetim modelleri oluşturmaya çalışıldı. Orta Doğu ülkelerinde bu süreç içerisinde sistemleşen ve varlığını günümüzde de sürdüren “Totaliter-Bürokratik Diktatörlükler” ve “Geleneksel Dini Monarşiler” olmak üzere iki yönetim modelinden bahsedilebilir. Totaliter-Bürokratik liderlik yapılanmalarının en çarpıcı örnekleri Arap toplumunu tepeden tabana doğru seküler, milliyetçi ve sosyalist ilkeler etrafında yeniden şekillendirmek isteyen liderlerin ve totaliter partilerin idare ettiği Mısır, Suriye, Irak gibi ülkelerde ortaya çıktı. Yerli burjuvazinin oluşmadığı bu ülkelerde devletin modernleşme hedeflerini gerçekleştirmede bir araç olarak sivil ve

²³ Detaylı bilgi için bkz. Iliya Harik, “The Origins of the Arab State System”, Der: Giacomo Luciani, *The Arab State*, Londra, Routledge, 1990, s.1-17

²⁴ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, Çev: Yavuz Alogan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s.465-466

askeri bürokrasi kullanıldı. Sivil bürokrasi ile ortak ekonomik ve ideolojik çıkarlara sahip olan askeri bürokrasi, genellikle sivil iktidarın tehlikeye düştüğü durumlarda ülke istikrarını bahane ederek sivil idareyi ele almıştır. Devlet ve rejimin korunmasında ve kurtarılmasında bekçilik görevi üstlenen askeri bürokrasi toplumun en tutucu ögesi sayılabilir.²⁵ İlk öncüllerini Suudi Arabistan ve Ürdün’de bulan geleneksel meşruiyet kalıplarına dayalı liderlik yapılanması ise daha sonra Basra Körfezinde kurulan küçük devletlere ve petrol şeyhliklerine yayıldı.²⁶

Bu siyasal rejimlerin en başta gelen özelliği “devlet” anlayışının olağan dışılığı, yani devlet gücünün hayli sıkı bir biçimde siyasi süreci denetim altında bulunduran bir azınlığın elinde bulunmasıdır. Burada bir “siyasal elitizm” söz konusudur. Zira ne tipte olursa olsun bu elit iktidarlar, esas itibarıyla gerçek manada ne halkın rızasıyla işbaşına gelmiş ne de çoğunluğun temel yönelimlerine uygun bir siyasi ve sosyal yapılanmayı oluşturmak istemişlerdir. Dolayısıyla bu ülkelerin siyasal yaşamlarında siyasi meşruiyet sorunu en temel sorunlardan birini oluşturmaktadır.²⁷ Otoriter iktidarlar, çoğu zaman siyasi kurumlar ve bu kurumların dayandığı biçimsel hukuki zemin ile meşruiyet alanı oluşturmada yetersiz kalmaktadır.²⁸ Yönetim kadrosuyla yönetilen halklar arasındaki kopukluk ise meşruiyet sorununu ciddi ve hayati bir mesele haline getirmektedir. Yönetenler yönetilenlere güvenmediklerinden daha doğrusu demokratik rejimler bulunmadığından her şeyi denetim altında tutan merkezi bir sistem oluşturup halkın susturulmasına çalışmakta ve bunun tabii sonucu olarak da “polis devlet”ler ortaya çıkmaktadır.²⁹ Buna rağmen siyasi meşruluk ile siyasal istikrar arasında bir paralellik olduğu düşünüldüğünde, Arap Orta Doğusundaki rejimlerin uzun yaşam süreleri çelişkili bir durum arz ettiği görülmektedir. Bu durumun temel nedenini Arap politik sistemlerinin yapısal meşruluktan yoksun olmasına rağmen bu açığın siyasal irade tarafından -özellikle Soğuk Savaş yıllarında-

²⁵ Kadir Canatan, *Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s.52–53

²⁶ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul, Küre Yayınları, 2003, s. 368

²⁷ M. Lütfullah Karaman, Bülent Aras, “Ortadoğu Demokrasi’nin Neresinde? Demokratikleşme Sorunsalı ve Sivil Toplum Ayracı İçinde Bazı Tespitler”, *Avrasya Dosyası (Ortadoğu ve Terör Özel)*, Cilt: 3, Sayı: 2, 1996, s.147

²⁸ Ahmet Davutoğlu, “Küreselleşme, Zihniyet Bunalımı ve Demokrasi”, *İslam ve Demokrasi*, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı (İSAV), Ensar Neşriyat, 2000, s.105

²⁹ Davud Dursun, *Ortadoğu Neresi*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s.118–119

kişisel ve ideolojik meşruluğun kullanımı yoluyla kapatılmasında aramak gerekmektedir.³⁰

Soğuk Savaş dönemi boyunca güvenlik kaygılarını ve Filistin Sorunu dâhilinde İsrail düşmanlığını ön plana çıkaran Arap Orta Doğusu'ndaki otoriter tek adam rejimleri, ülke içinden gelebilecek muhalefet ve siyasi özgürlük taleplerini kolayca bastırdıkları gibi iktidarlarının meşruiyet sorunlarını da gündem dışı tutmayı başarmışlardır. Fakat 1990'lı yıllara gelindiğinde SSCB'nin çökmesi, ideolojilerin etkisizleşmesi, değişen uluslararası konjonktür ve küreselleşmenin demokrasi, özgürlük ve insan hakları gibi değerleri kullanarak yarattığı baskı, Arap dünyasındaki rejimlerin siyasi meşruiyet bunalımını derinleştirmiştir.

I.2. Orta Doğu'da Siyasal Kültür, Küreselleşme ve Demokrasi

Siyasal kültür, bir toplumun sahip olduğu siyasal değerler, tutumlar ve inançlardan oluşur.³¹ Siyasi kültür, ne tür bir içerik taşırsa taşırsın hâkim olduğu toplumlarda, bireyin siyaset alanındaki algılamalarını etkileyip davranışlarını yönlendirmekte ve en önemlisi bireyin siyasi hayata katılma sürecindeki üslubu belirlemektedir. Siyasi olana ilgi duymaktan, bu ilginin sonunda tavır sergilemeye, davranış göstermeye, toplum içinde siyasi kararlarda düşünce teati etmeye; tüm bunların yanı sıra kamu kurumlarına yönelik beklentilere kadar her şeyi kültürün biçimlendirdiği görülmektedir.³² Bunun yanında ülkedeki siyasal kültürün düzeyi ve tipi ise siyasal yapılanmaların oluşmasına doğrudan etki eden bir faktördür. Yöresel, uyruklu ve katılımcı olmak üzere üç siyasal kültür tipiden bahseden Gabriel Almond'a göre her kültür tipi, belli bir siyasal yapı tipiyle ilişki halindedir. Yöresel kültür, köy, klan, soy, bölge gibi yerel siyasal kültürlerin birbirine eklemlenmesinden oluşur ve gerçek anlamda ulusal kültürün bulunmadığı bir kültür tipidir. Yöresel kültür ileri derecede merkezkaç bir düzene sahip geleneksel bir yapıyla örtüşür. Uyruklu kültürü ulusal

³⁰ Asaf Hüseyin, *İslam Dünyasına Siyasi Bakışlar*, Çev: Murat Çiftkaya, İstanbul, İz Yayınları, 1991, s.142

³¹ Ersin Kalaycıoğlu, "Yeni Demokratikleşme Dalgası ve Ortadoğu", Der: Sabahattin Şen, *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993, s.73

³² Cemil Oktay, *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, İstanbul, Alfa Yayınevi, 2005, s.215

bir kültür tipi olmasına rağmen sistemin üyeleri, pasif bir yöneliş içerisinde ve sistemin işleyişi üzerinde önemli bir değişiklik yaratabileceğini pek düşünmemektedir. Uyrukluk kültürü, merkeziyetçi ve otoriter bir yapıyla örtüşür. Katılımcı kültürde yurttaşlar seçimler, gösteriler, baskı grupları kurmak gibi değişik yollardan sistemin işleyişine etki edebileceklerine inanmaktadırlar. Katılımın yurttaşlığın temel ögesi olmasından dolayı da katılımcı kültür demokratik bir yapıyla örtüşür. Fakat eski kültür hiçbir zaman yıkılıp tümüyle yenisi onun yerini almadığı için her somut kültür bu üç soyut kültür tipinin bir karışımıdır, yani her somut kültürde yöresel kültürden de, uyrukluk kültüründen de, katılımcı kültürden de öğeler bulunur ve bunların oranları kültürden kültüre değişir.³³ Bu çerçevede bakıldığında modern Orta Doğu'da var olan somut siyasal kültürün yöresel ve uyrukluk kültürlerini içinde daha fazla barındırdığını söylemek mümkündür. Katılımcı kültürün Orta Doğu siyasal kültüründe tamamen yok olduğunu söylemekse yanlış bir belirleme olacaktır.

Orta Doğu'daki toplum ve kültür, geleneksel yapısını 20.yy.da uzun süre muhafaza etmiştir. Orta Doğu insanı, genellikle bireyciliğin arka planında kaldığı tutucu ve iç tepkisel özellikler barındıran cemaat tipi birliktelikler aracılığıyla siyasal sosyalleşmesini tamamlamaktadır. Bu durum bireysel taleplerin ve girişimin ortaya çıkmasını engelleyip siyasetten uzak veya siyasetle uyumlu bir siyasi kültürün (yöresel ve uyrukluk kültürü) oluşmasını sağlamaktadır. Orta Doğu'da, katılımcı bir siyasal kültürün uzağında kalan ve dini-yerel bağların beslediği durağan bir siyasal kültür hâkimdir. Kapitalizmin ve Batı tarzı demokrasinin bireyselleşme üzerine kurulu olduğu düşünüldüğünde dünyevileşme ve bireyselleşmeyi gerçekleştiremeyen ülkelerde demokratik dönüşümün gerçekleşmesi oldukça zordur. Tarihsel mirasla gelen, siyasal kurumlara duyulan derin güvensizlik ve bireylerin birbirine karşı duyduğu itimatsızlık, ümmetin birliğini temin etmek için her türlü farklılaşmayı bir bozulma olarak görme eğilimi demokrasiyi bir yaşam biçimi olarak geliştirmeyi de zorlaştırmaktadır.³⁴

³³ Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, Çev: Şirin Tekeli, İstanbul, Varlık Yayınları, 1995, 89-90

³⁴ Kalaycıoğlu, *a.g.e.*, s.75

Orta Doğu'nun siyasi kültürü, iç nedenlerle birlikte özellikle 19.yy.dan itibaren Batılı güçlerin siyasi, askeri ve kültürel müdahaleleriyle şekillendirilmiştir. Bu dönemde Batılılar tarafından oluşturulan eğitim sistemi ve kültür politikası, seçkinler düzeyinde ciddi kimlik bunalımı ortaya çıkardığı gibi halk-aydın çatışmasını körükleyici zihniyet parametrelerinin tohumlarını da attı.³⁵ Birinci Dünya Savaşı sonucu ulus-devlet kurma fırsatı yakalayan Arapların uluslaşma süreci ve Batılı manda yönetimlerinde yaşadıkları dönem, Batılı değerlerin Arap toplumunda algılanış biçimini oldukça etkiledi. Osmanlı sisteminin parçalanmasıyla bağımsız ulus devlet yapısını kuracağını düşünen Araplar, İngiltere ve Fransa'nın önderliğinde suni sınırlara sahip aşığılayıcı manda rejimlerinde yaşamak zorunda kaldılar. 1950'lere kadar Avrupalıların siyasi denetimine karşı bağımsızlık mücadelesi veren Araplar, yükselen Arap milliyetçiliği söyleminin de etkisiyle genellikle Batılı değerleri ötekileştirmeyi ve uzak durmayı tercih ettiler. Bu değerler içerisinde, liberalleşme ve onun getirdiği siyasal ve ekonomik kurumlar da yer almaktaydı. Bernard Lewis'e göre;

*“Arap ülkelerinde ve daha da açık bir şekilde Arap diasporasında, özgürlükten ve daha özgül olarak da, liberal demokrasiden söz eden pek çok ses duyuldu. Oysa şimdiye kadar, Arap söyleminde, “özgürlük” sözcüğü çoğu kez bağımsızlığın anlamdaşı olmuştur. Bir ulusun, bir ülkenin, yabancıların egemenliğinden kurtuluşu anlamına geliyordu. Terimin, kendi ulusu içindeki bireyin sahip olduğu yerle hiçbir ilişkisi bulunmuyordu... Arap siyasal söyleminde “demokrasi” sözcüğü, uzunca bir süre, İngiliz ve Fransız imparatorluklarından miras alınmış hileli parlamenter rejimleri ifade etmek için kullanıldı.”*³⁶

Batılılar, Orta Doğu'daki siyasi varlıklarının nedeni olarak bölgede var olan geleneksel toplum tipini değiştirip bölgeyi modernleştirme iddiasını sürekli öne sürmüşlerdir. Bernard Lewis de bu tezi doğrular biçimde, İngiliz-Fransız manda hâkimiyetlerinin, Orta Doğu'ya daha önce görmediği ve daha sonra göremeyeceği bir liberal ekonomi ve politik özgürlük dönemi sağladığını söylemektedir.³⁷ Oysaki bölgeye Batı tipi sosyal ve siyasi kurumları getirme iddiası, Batılılar tarafından

³⁵ Davutoğlu, *a.g.e.*, s.329

³⁶ Bernard Lewis, “Ortadoğu'yu Yeniden Düşünmek”, Çev: Turhan Ilgaz, *İdea Politika*, Sayı:3, Yaz 1999, Orum Yayıncılık, s.89

³⁷ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, Sabah Kitapları, 1996, s.278

genellikle bir meşruiyet aracı olarak kullanılmaktadır. Modernleşmenin amacı olan demokrasi rasyonel ve pragmatik dış politika davranışları sergileyen Batılılar için çoğu zaman arka plana atılırken ve Batılı güçlerin çıkarlarına hizmet edecek kurumsal yapılar desteklenmektedir. Bu durumun en önemli sonucu olarak Orta Doğu'da 1950'li yıllarda şehirleşmenin arttığı ve geleneksel toplum yapılarının kırılmaya başladığı ortamda ortaya çıkan ve modern kurumları kullanan otoriter seçkinlerin Batının çıkarlarıyla uyumlu olduğu sürece iktidarda uzun süre kalmaları gösterilebilir.

Günümüzde de Araplar, Batı demokrasisinin yayılma aracı olan küreselleşme olgusunu emperyalizmin bir aracı olarak görmekte ve buna ciddi bir karşı çıkış sergilemektedir. Küreselleşme, bölgeye demokrasi ve insan hakları söylemleriyle birlikte tek düze bir tüketim toplumu ve ulus-altı milliyetçilikleri kışkırtmaktadır. Batılı değerlerin yarattığı baskı, bölge insanının bazı yerlerde yerel kimliklere sarılmalarına, çoğunlukla da dine daha fazla yaklaşımlarına neden olmaktadır. Siyasal ve ideolojik anlamda baskı altında tutulan halk, küreselleşmenin getirdiği ileri sürülen “özgürlük” ve “liberalizm”e değil, kendi kimliğinin temeli olan İslam'a veya muhafazakârlığı koruyan değerlere sarılmıştır. Küreselleşmeden en çok etkilenmesi beklenen eğitilmiş sınıf ve Arap burjuvazisi de çoğunlukla kendini radikal biçimde ifade etmektedir.³⁸ Bununla birlikte modernite, modernizasyon ve küreselleşme, Arap dünyası üzerinde olumsuz etkilerinin yanı sıra olumlu etkilere de sahiptir. Öyle ki Arap düşünürlerin çoğu toplumlarının ilerlemesi sorunuyla ilgilenmekte ve Arap dünyasının uzun süredir bir krizin kısırcasında olduğu konusunda birleşmektedir. Bazıları yeni sivil toplumun inşasını önerirken, bazıları ise kalkınmaya giden ekonomik yolun gidilecek tek yol olduğuna inanmaktadır.³⁹ Bölgedeki birçok aydın Batı'da yaygın olarak paylaşılan insan haklarının evrenselliği düşüncesini sorgulayan hararetli tartışmalar da yapmaktadır. İşkence ya da keyfi tutuklamalar ile insan haysiyetiyle oynanmasının bölgede çok yaygın olmasından

³⁸ Serhat Erkmen, “Büyük Ortadoğu ve Ortadoğu'da İdeolojik ve Siyasal Sorunlar”, Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi Sempozyumu, İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, 8–10 Kasım 2004

³⁹ İbrahim M. Ebu-Rabi, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, Çev: İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, 2005, s. 276

dolayı hiçbir şekilde haklı gösterilemeyeceği konusunda hemen herkes fikir birliği içerisindedir.⁴⁰

I.3. Çağdaş Arap Dünyasında Demokratikleşmenin Önündeki Engeller ve İktidar Değişimi Sorunu

Çağdaş Arap Dünyası'nda 20.yy.da oluşan siyasi ve toplumsal yapılara bakarak, Soğuk Savaş döneminden beri bölgenin çok kapsamlı bir zihniyet yenilenmesine (buna Arap Rönesans'ı denebilir) ihtiyaç duyduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda bölgede demokratik yapıların ve düşüncenin gelişmesini engelleyen, iç siyasi kültür sorunlarından ve ülke dışı faktörlerin iç siyasi yapılara tesir etmesinden kaynaklanan somut siyasi ve sosyo-ekonomik sorunları belirlemek gerekmektedir.

Günümüzde Arap dünyasında demokratik değişimin önündeki en önemli engel, mevcut iktidarların sınırlandırılması ve değiştirilmesi sorunudur. Demokrasinin en önemli özelliği halkın seçimler yoluyla devlet yönetim kadrolarını sınırlandırma ve değiştirme hakkına sahip olmasıdır. Oysaki Orta Doğu bölgesindeki devletlerde siyasi kişi veya elitler, paylaşımcı değil tekelci siyaset anlayışına sahiptir. Arap siyasi kültüründe oydaşma geleneğinin zayıflığı ve devlet ile rejimin özdeşleştirilmesi ise siyasi iktidar değişimlerini daha da zorlaştırmaktadır. Rejimin daha doğrusu egemen siyasal elitlerin geleceği devletin geleceğiyle özdeşleştirildiği için iktidara yönelik talepler sert tepkilere yol açmaktadır.⁴¹

Siyasi elitlerin sahip olduğu iktidarı terk etmeme eğilimi, bu ülkelerde görünüşte bir siyasi istikrara ve uzun süre kişiselleşmiş iktidar biçimlerinin varlıklarını sürdürmelerine neden olmaktadır. 2000'li yıllara gelirken Arap dünyasının en önemli ülkelerinde siyasi gücü elinde bulunduranlar, en az on beş yıllık bir liderlik geçmişine sahiptirler. Suriye lideri Hafız Esad, Irak lideri Saddam Hüseyin, Mısır

⁴⁰ Augustus Richard Norton, Ferhad Kazemi, "Demokrasiz Reform", Der: Augustus Richard Norton, *Orta Doğu Politikaları ve Güvenlik Yönelimleri*, Çev: Ceylan Tokluoğlu, Buke Yayınları, 2000, s. 20

⁴¹ İhsan D. Dağı, "Ortadoğu'ya Demokrasi Neden Gelmez?", *Yeni Türkiye (Türk Dış Politikası Özel)*, No:3, Mart-Nisan 1995, s.475

lideri Hüsnü Mübarek, Ürdün Kralı Hüseyin, Fas Kralı Hasan dünyanın çok büyük bir siyasi ve ekonomik değişim yaşadığı Soğuk Savaş döneminin ve sonrasının değişmeyen liderleri konumunu sürdürdüler.⁴² Bu rağmen iktidarları demokratik meşruluktan yoksun olan bu liderler, iktidarı kaybetme korkusunu sürekli üzerlerinde hissetmişlerdir. Bu noktada otoriter liderler iktidarlarının devamı için devletin siyasi ve askeri kurumları üzerinde sıkı bir denetim oluşturdular ve çoğu zaman güvenlik güçleri, rejimin devamı açısından önemli bir role sahip oldu.⁴³ Rejimi tehdit eden güç odakları zaman zaman askeri güç ve şiddet kullanılarak ortadan kaldırılsa da başta dış düşman miti ve Arap milliyetçiliğine dayalı ideolojik söylemler yoluyla rejimin devamlılığı sağlanmaya çalışıldı. Arap ülkelerinde öncelikle dış düşman miti boyutunda İsrail Sorunu öne çıkmaktadır.

20.yy.ın modern dünyasında otoriterliği meşrulaştıran iki gerekçe milliyetçilik ve ideolojydi. Milliyetçiliğin etkin olabilmesi ise bir halkın milli özlemlerine karşı inandırıcı bir düşmanın varlığına bağlıdır.⁴⁴ Bu bağlamda Orta Doğu'da demokrasinin gelişmemesinin en önemli nedenlerinden biri de “İsrail sorunu”dur. Yapay olarak Arap dünyasının kalbine yerleştirilen İsrail 1948'den bu yana Arap dünyasının ayrılmaz bir parçasıdır. Konu, tüm Arapların üzerinde mutabık olduğu bir sorun gibi durmaktadır. Fakat sorun halkları mobilize etmekten çok, mevcut rejimlerin baskıcı yönlerini arttırmaya yaramaktadır. İsrail tehdidini gerekçe gösteren ülkeler uzunca bir süre silahlanmış, fakat silahlanma dışarıdan çok, içeride bir baskı mekanizmasına hizmet etmiştir. Dış tehdit sürekli bir olağanüstü hali getirmiş, sürekli gerginlik hali de içerideki baskıların azalmasını engellemiş, en azından bu yönde bir gerekçe olmuştur.⁴⁵ İsrail Sorunu bağlamında 1950'li yıllarda bölgede yükselişe geçen Pan-Arap ideoloji, Arap toplumunda ve siyasi yaşamında önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Özellikle totaliter-bürokratik yapıları devletlerde sosyalizmin eşitlik ve seküler olma söylemiyle birleştirilen Arap milliyetçiliği, kitleleri peşinden sürüklemiş, ideoloji her türlü toplumsal talebi bastırıp ulusal

⁴² Davutoğlu, *a.g.e.*, s.370

⁴³ Hourani, *a.g.e.*, s. 515

⁴⁴ Huntington, *a.g.e.*, s.44

⁴⁵ Sedat Laçiner, “Arap Dünyası ve Demokrasi”, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=90>, (22.11.2005)

birliktelik duygusunu harekete geçirmiştir. Demokrasi kavramı da çoğu zaman topluma karşı otoriter rejimlerin seçimler düzeyine indirgediği bir demagoji aracı olarak kullanılmıştır. Gelişmiş demokrasilerde siyasal katılımın en önemli yolu olan seçimler, Orta Doğu'da iktidarların halk desteğini gösteren (genellikle %90'ın üstünde oy oranıyla iktidar partisi kazanır) bir meşrulaştırma aracının ötesine geçememektedir. Yapılan seçimlerin özgür ve dürüst olmasından bahsetmekse mümkün değildir.

Arap dünyasındaki kişiselleşmiş iktidar biçimleri hakkında tüm bu söylenenlerle birlikte çoğulcu bir demokratik sistemin oluşmasını engelleyecek bir başka faktör de iktidara yönelik muhalefetin ideolojik ve toplumsal niteliği ve bunun uluslararası alanda algılanış biçimidir.⁴⁶ Orta Doğu'da rejime muhalefet ve karşı çıkış genellikle devlet düşmanlığı, bölücülük olarak algılandığı için kişiselleşmiş iktidarlara karşı çok ciddi muhalif grupların ortaya çıktığı söylenemez. Bununla birlikte sivil toplum kuruluşlarının ve sermaye sınıfının gelişmediği bu ülkelerde, toplum üzerindeki etkili güç olan dini çıkış noktası olarak alan gruplar, özellikle 1970'li yıllardan itibaren yükselişe geçmiş ve çoğu Müslüman ülkede, muhalefetin en önemli unsurunu oluşturmuşlardır. Seküler yapıya dayalı liberal demokrasi çerçevesinde İslamcı grupların bir siyasal seçenek olmasını gerek bölgedeki iktidar sahipleri ve seküler gruplar gerekse Batılı güçler kuşkuyla karşılamıştır. Siyasal İslam'ın yükselişi karşısında öncelikle yönetici elit, radikal İslamcı grupların seçimleri kullanarak iktidarı ele geçireceklerini ve Batı karşıtı otoriter teokratik rejimler kuracaklarını iddia ederek kendi yönetim biçimlerini meşrulaştırma ve sürdürme çabası içine girmiştir. Bu bağlamda, demokratikleşmeye dışsal destek vermesi beklenen Batılı güçlerin ve bölgede otoriter yapıları istemeyen seküler grupların (ordu, entelektüeller, sosyalistler) “radikal siyasal İslam korkusu” mevcut iktidarlarca ustalıkla manipüle edilmiştir.⁴⁷ Bu nedenledir ki İslamla demokrasinin

⁴⁶ Dağı, *a.g.m.*, s.476

⁴⁷ Dağı, *a.g.m.*, s.476

uyuşup uyuşmaması sorunu aslında Batılılaşmış egemen elite İslami toplum kesimi ve Batı ile İslam dünyası arasında bir iktidar sorunu olarak belirlemektedir.⁴⁸

Bernard Lewis'e göre, Batılı güçlerin otoriter yönetimleri radikal İslam korkusuyla desteklemelerine Soğuk Savaş döneminde en güzel örnek, Suriye yönetiminin Hama'da Müslüman Kardeşlere yönelik gerçekleştirdiği katliama başta ABD olmak üzere dünya kamuoyunun tepkisiz kalması, Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Cezayir'deki 1991 seçimlerinde ilk turu kazanan İslamcı Kurtuluş Cephesine karşı ordunun yönetime el koyması olayıdır. Hama Katliamı ve ABD'nin diplomasi anlayışı hakkında Bernard Lewis şunları söylüyor:

“Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad’ın emri ve gözetimi altında yapılan harekât o tarihte çok az konu edildi. Bu cılız tepki, aynı yıl Lübnan’da Sabra ve Şatilla Filistin mülteci kamplarındaki bir başka katliamın uyandırdığı infialle taban tabana zıttı... Hama’daki katliam ABD’nin bir süre sonra Esad’la flört etmesine engel oluşturmadı; Esad Amerikan Dışişleri Bakanı James Baker (Eylül 1990 ve Temmuz 1992 arasında on iki kez), Warren Christopher (Şubat 1993 ve Şubat 1996 arasında on beş kez) ve Madeline Albright’tan (Eylül 1997 ile Ocak 2000 arasında dört kez) ve hatta Başkan Clinton’dan (Suriye’ye bir ziyaret ve Ocak 1997 ve Mart 2000 arasında İsviçre’de iki toplantı) toplantı davetleri aldı. Amerikalıların Batı toprakları içinde, Batılılara karşı, böylesi suçlar işlemiş bir yöneticiyi teskin etmek için bu kadar istekli olabileceğini düşünmek neredeyse imkânsız...”

Bernard Lewis, 1991 yılındaki Cezayir örneğinin ise Batılıların İslamcı politik hareketlere güvensizliğini ve bu hareketleri iktidardan uzak tutan diktatörlere hoşgörü göstermesini, hatta onları desteklemesini en çarpıcı biçimde ortaya koyduğunu söylüyor.⁴⁹ Bu bağlamda Cezayir’de yaşanan olaylar yeni dünya düzeninde de ilk kez İslami grupların siyasal sisteme demokratik yollardan katılımının ve siyasal iktidar olmasının kolay olamayacağını göstermiştir. Lewis’in bu sözlerinin ardından siyasal İslam’ı benimseyen gruplar için, demokrasinin iktidara giden ve dönüşü olmayan bir yol olduğunu belirtmesi, Batılıların İslam ve demokrasi konusunda bir kafa karışıklığı içinde olduğunu açıkça göstermektedir. Bu kafa

⁴⁸ Nilüfer Göle, “Otoriter Laiklik ve İslami Katılım”, *İslam ve Demokrasi*, İstanbul, TÜSES, 1994, s. 121–122

⁴⁹ Bernard Lewis, *İslam’ın Krizi*, Çev: Abdullah Yılmaz, İstanbul, Literatür Yayınları, 2003, s.97

karışıklığıyla birlikte günümüzde de siyasal İslam endişesi Batılı büyük güçler tarafından daha da tehlikeli bir tehdit kaynağı olarak görülmektedir. Özellikle 11 Eylül sonrası dünyada güvenliğin ön plana çıkarıldığı konjonktür içerisinde İslamcı muhalefet endişesi uluslararası terör endişesiyle birbirine eklenmiştir. ABD dış politika stratejileri üzerinde tesirli olan isimlerden Zbigniew Brzezinski, Büyük Orta Doğu Projesi çerçevesinde Orta Doğu'ya getirilmek istenen demokrasinin yol açabileceği olumsuzlukları ve endişelerini belirtirken acele dayatılacak bir demokrasinin radikal İslamcı gruplara (El-Kaide gibi terörist gruplar da dâhil) ve halk destekli bir otoriterliğe yol açabileceği üzerinde dikkatle durmaktadır.⁵⁰

Siyasi muhalefetin oluşmasına izin verilmeyen otoriter Orta Doğu rejimlerinde siyasal çoğulculuktan, siyasal katılımdan ve demokratik yollarla gerçekleşecek bir siyasal lider değişiminden söz edebilmek çok zordur. Arap Orta Doğusu'nda siyasal liderler iki yolla değişmektedir. Bu yolların ilki, Batılı güçlerin bölgeye getirdikleri değerler içerisinde, Arap elit sınıfının ve liderlerinin en fazla benimsedikleri, askeri güç kullanarak hükümet darbesi yapma şeklinde algıladıkları devrim yani güç kullanarak siyasal iktidarı ele geçirmektir. Bunu gerçekleştirmenin yolu da manda yönetimleri zamanında temelleri atılan "Silahlı Kuvvetler" üzerinde denetim kurmaktan geçmektedir. Siyasal iktidar değişiminin ikinci yolu ise siyasal liderlerin suikast veya doğal yollardan yaşama veda etmesidir. 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren, Arap Orta Doğusu'nda siyasi lider ölümlerinden dolayı kansız ve şiddetsiz iktidar değişimlerinin olacağı beklenmekteydi. Bu beklentinin temel nedeni, uzun süredir ülkelerini yöneten karizmatik-otoriter Arap liderlerinin yaşlı olmaları ve sağlık sorunları yaşamalarıdır.⁵¹ Şubat 1999'da Ürdün Kralı Hüseyin, 64 yaşında kanserden, bir ay sonra Bahreyn Emiri Şeyh Salman İsa el-Halife kalp krizinden ve aynı yılın Temmuz ayında Fas Kralı Hasan geçirdiği birkaç rahatsızlık sonucunda vefat etti.⁵² 10 Haziran 2000 tarihinde ise otuz yıl boyunca Suriye'yi tek başına yöneten karizmatik-otoriter lider Hafız Esad geçirdiği bir kalp krizi sonucu yaşama

⁵⁰ Zbigniew Brzezinski, "The Wrong Way to Sell Democracy to the Arab World", The Newyork Times, 8 Mart 2004

⁵¹ Bu Arap liderler manda yönetimleri döneminde doğmuşlardır: Yaser Arafat (1929), Hüsnü Mübarek (1928), Hafız Esad (1930), Kral Hüseyin (1935), Saddam Hüseyin (1937)

⁵² Eyal Zisser, "Ortadoğu- Geçiş ve Halefiyet- Süreklilik ve Değişim", *Avrasya Dosyası (Arap Dünyası Özel)*, C: 6, Sayı: 1, 2000, s.116

veda etti. Hafız Esad'ın vefatıyla, Orta Doğu'nun dört geleneksel dini monarşisinde gerçekleşen iktidar değişimi modeli, totaliter-bürokratik bir devlet olan Suriye'ye de yansımıştır.

Ahmet Davutoğlu'na göre Kral Hüseyin ve Hafız Esad'ın vefatları, Orta Doğu'daki statik liderlik yapılanmasında ortaya çıkması muhtemel değişimlerin ilk işaretleri olarak görülebilir.⁵³ Huntington ise bu liderlerin ölümlerinin ülkelerin demokratikleşmesi açısından bir engeli ortadan kaldırırsa da demokratikleşmeyi zorunlu kılmayacağını söylemektedir.⁵⁴ Buna rağmen ölümle gelen iktidar değişimleri, ilk zamanlar çoğu otorite tarafından olumlu karşılandı ve Arap Orta Doğusu üzerinde başlayacak bir demokratikleşme ve ekonomik liberalleşme hareketinin ilk işareti olarak algılandı. Batıda eğitim almış, Batı kültür ve değerlerini yakından tanıyan, teknolojik gelişmelere ve küreselleşmeye sıcak bakan yeni kuşak genç Arap liderleri, Arap Orta Doğusu'nun dışa açılımını ve demokratik dönüşümü gerçekleştirme açısından umut verici kişilikler olarak değerlendirildi. 1980'ler ve 1990'larda demokrasinin uygulanabilirliği yoğun olarak tartışılmıştı. 2000'li yıllarda ise sorulması gereken soru, varolan rejimlerin demokrasi olmadan sorumlu, etkili, dürüst ve adaletli hükümet konusunda giderek artan taleplere nasıl cevap verecekleriydi. Fas'tan Körfeze kadar tüm bölgedeki her hükümet talepleri karşılamaya çalıştıklarını iddia etmektedir. Bölgedeki yöneticilerin reformları uygulamak yerine vaat etme eğiliminde olmaları bu iddiaların çok azının uygulanabilmesini sağlamıştır. 2000'li yıllarda reform taleplerinin ve hükümetler üzerinde yarattığı baskının artacağı söylenebilir.⁵⁵ Bu bağlamda Suriye'de Hafız Esad'ın ölümüyle iktidara 34 yaşında sahip olan genç lider Beşşar Esad'ın 2000 yılından beri ülkesinde giriştiği siyasi ve ekonomik dönüşüm çabaları, olumlu ve olumsuz yanlarıyla ele alındığında bölgedeki geniş çaplı bir dönüşümün genel çerçevesinin çizmesini sağlayabilir.

⁵³ Davutoğlu, *a.g.e.*, s.372

⁵⁴ Huntington, *a.g.e.*, s.290

⁵⁵ Norton, Kazemi, *a.g.e.*, s. 19

II. SURİYE’DE İKTİDAR DEĞİŞİMİ VE GEÇİŞ DÖNEMİ

II.1. Suriye’de Veliht Sorunu ve Beşşar’ın İktidara Hazırlanma Süreci

20 yy.da Orta Doğu coğrafyasında kurulan “Totaliter-Bürokratik Diktatörlük” tarzı rejimlerin en önemlilerinden biri Hafız Esad’ın Suriye’de yeniden yapılandığı Baas rejimidir. Hafız Esad, 1970’ten sonra ülkedeki çeşitli güç odaklarını denetimi altında tutarak ve bir dini azınlığın (Nusayri veya Alevi) temsilcisi olarak Suriye’yi kesintisiz 30 yıl boyunca yönetti. Orta Doğu’daki diğer uzun süreli tek adam rejimlerinde olduğu gibi Suriye’de de en önemli siyasal sorunlardan biri, iktidarın el değiştirmesindeki ve rejim sürekliliğinin sağlanabilmesindeki zorluktur.

Suriye lideri Hafız Esad, 1983 yılında bir kalp krizi geçirip kardeşi Rıfat Esad’ın darbe girişimine maruz kalınca kendisinden sonra iktidarı kime bırakacağı konusunda ve rejimin sürekliliği açısından düşüncelerini yoğunlaştırdı. Suriye’deki veliaht sorunu, iktidarı kaybetme korkusuyla da birleşince Hafız Esad’ın kişisel kaygılarını üst seviyeye çıkardı ve rejimin sürekliliği tehlike altına girdi. Bununla birlikte Esad’ın 1983 yılında geçirdiği kalp krizinden sonra kronik kalp krizi ve şeker hastalığı gibi sağlık sorunları yaşaması da olayın ciddiyetini ortaya koymaktaydı. Hafız Esad’ın veliaht sorununa bulduğu ilk çözüm yolu, en büyük oğlu Basil’i 1990’lardan itibaren siyaset içinde veliahtı olarak ön plana çıkarmak oldu. Basil’in veliaht olarak topluma sunulma süreci kısa sürede başarılı oldu. 1990’lı yılların başında pek çok Suriyeli, bu konuda bir açıklama veya resmi bir karar olmamasına rağmen Basil’in babasından iktidarı devralmaya hazırlandığı düşüncesindeydi. İlk kez 1990’da kamuoyu önünde Devlet Başkanı Esad’a, o sırada 28 yaşında olan Basil’in (Ebu Basil) babası olarak atıfta bulunuldu. Basil’in, Devlet Başkanı’nın sağ kolu haline geldiği açıktı. Basil, hem Hafız Esad’ın güvenebileceği bir kişi, hem de yolsuzluklarla kirlenmemiş az sayıdaki ileri gelenden biri idi. Basil’e yolsuzluk ve kaçakçılıkla mücadele ya da Esad ailesi üyelerinin de karıştığı anlaşmazlıklarda arabuluculuk gibi özel görevler verilebiliyordu. Başkanlık Muhafız Alayı’nda

Kurmay subay ve Başkanlık Güvenlik Teşkilatı'nın komutanı olan Basil, aynı zamanda binbaşı rütbesiyle bir zırhlı tugayın komutanlığını da yapıyordu. Basil'in 21 Ocak 1994'te 32 yaşındayken bir trafik kazasında ölmesiyle babasının yerini alması yönünde spekülasyonlara da son nokta kondu.⁵⁶ Basil'in ölümü ülkede şaşkınlıkla karşılandı ve onun için beş günlük yas ilan edildi.⁵⁷ Basil'in ölümü, Hafız Esad sonrası Suriye'nin geleceği konusunda belirsizlikleri arttırdığı gibi yeni veliahtın da kim olacağı tartışmalarına yol açtı.

Suriye iktidarı için hazırlanan Basil'in 1994 yılında yaşama veda etmesinden sonra Hafız Esad'ın veliaht sorununun çözümü olarak gördüğü kişi, 1992 yılında İngiltere'ye göz doktorluğu kariyeri için giden oğlu Beşşar Esad oldu.⁵⁸ Beşşar, Baba Esad'ın devlet başkanlığı için ikinci tercih idi. Bundan dolayı ağabeyi Basil'in sahip olduğu özelliklerin çoğunu taşımayan ve siyasete oldukça uzak olan Beşşar, İngiltere'den geri döndüğü 1994 yılından babasının yaşama veda ettiği 2000 yılına kadar Suriye Devlet Başkanlığı için belli bir plan dâhilinde hazırlandı. Beşşar'ın devlet başkanlığına hazırlanma sürecinde öncelikle liderlik deneyimi edinme ve siyasi ve toplumsal meşruiyet sağlama üzerinde duruldu. Bunlara paralel olarak bir iktidar mücadelesini engellemek için ülke içindeki siyasi rakip olabilecek kişiler ortadan kaldırıldı.⁵⁹

Suriye gibi ordunun ve asker kökenli yöneticilerin siyasette ağırlıkta olduğu bir ülkede, Beşşar'ın liderlik deneyiminin ilk aşamasını askeri eğitim oluşturdu. Ülkeye döner dönmez babasının da mezun olduğu Humus Askeri Akademisi'ne başlayan Beşşar, 17 Kasım 1994'te "Düzeltilme Hareketi"nin yirmidördüncü yıldönümü kutlamaları sırasında zırhlı birlikler sınıfından bölüm birincisi olarak yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. Mezuniyet töreninde Beşşar'ın zırhlı birlikler safına resmi kabulü "Silahlı Kuvvetler" adına Savunma Bakanı General Mustafa Talas tarafından gerçekleştirildi. Ağabey Basil gibi Beşşar'a da, rütbesinin gerektirdiğinin çok

⁵⁶ Nikolaos Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, Çev: Semih İdiz, Aslı Falay Çalkıvık, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s.210-211.

⁵⁷ Eyal Zisser, *Asad's Legacy: Syria in Transition*, Londra, Hurst Company, 2001, s. 160

⁵⁸ Beşşar'ın Mahir ve Mecid adında iki erkek ve Büşra adında bir kız kardeşi vardır.

⁵⁹ Zisser, *a.g.e.*, s. 154-167

üzerinde askeri sorumluluklar verildi. Ocak 1995'te Başkanlık Muhafız Alayı'nda binbaşılığa getirildi.⁶⁰ 1997 yılında Yarbay ve 1999 yılında Albay rütbesine yükseltilen Beşşar, askeri tecrübeyle birlikte dış politika deneyimini kazanması için babası tarafından yurtdışı gezilerine gönderildi. Beşşar, ilk yurtdışı gezisini Suriye nüfuzunu üzerinde yoğun bir şekilde hisseden Lübnan'a gerçekleştirdi. Bu gezi, Lübnan işlerinin sorumluluğunun Devlet Başkan Yardımcısı Abdülhalim Haddam'dan alınıp Beşşar'a verildiğinin de bir göstergesiydi. Siyasi sorumlulukları ve yetkileri giderek artan Beşşar, 1999 yılı içinde yoğun bir tempoda Ürdün, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerine yaptığı resmi ziyaretlerle Arap dünyasında adından söz ettirdiği gibi Suriye halkının gözünde saygınlık kazandı. Aynı yılın Kasım ayında Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ile Elysee Sarayında yaptığı görüşme ise Beşşar'ın Batı'ya yönelik ilk resmi ziyareti.⁶¹

Beşşar'ın liderliğe hazırlanmasının ikinci aşaması, siyasi ve toplumsal meşruiyet kazanma süreciydi. Bu sürecin başlangıcı belki de 1994 yılında Hafız Esad ile Basil'in büyük boy afişlerinin ülkenin her yerine asılmasından sonra 1995 yılıyla birlikte bu afişlerde Beşşar Esad'ın da yer alması oldu. Baba ve iki oğuldan oluşan afişlerdeki üçlü görüntünün, Nusayri (Alevi) geleneksel inanç sistemindeki kutsal üçlünün yüceltilen görüntüsünü yansıttığını iddia edenler bile vardı.⁶² Bunun gibi sembolik anlamlar taşıyan eylemler dışında özellikle devlet denetimindeki medyanın kullanılması yoluyla bir halkla ilişkiler kampanyası başlatıldı ve Beşşar Esad'ın Batılı, ılımlı, reformcu, açıklık yanlısı kişiliği ön plana çıkarıldı. Günümüzde özgürlüğü ifade eden internet, Beşşar'ın en fazla ilgilendiği uğraşların başında geliyor ve Beşşar ile internet arasındaki ilişki sürekli üstüne basılarak vurgulanıyordu. Böylece 1989 yılında ağabeyi Basil tarafından kurulan Suriye Bilgisayar Derneği'nin (*Syrian Computer Society*) 1994 yılından beri başkanı olan Beşşar, internetin yeni ve sınırlı olduğu Suriye'yi internet çağına taşıyacak kişi olarak topluma sunuluyordu.⁶³ Bunlarla birlikte Beşşar'ın yolsuzluklarla mücadele etmesi ve liberal ekonomik düzeni savunması halk düzeyinde sempati kazanmasına

⁶⁰ Van Dam, *a.g.e.*, s.212-213

⁶¹ Zisser, *a.g.e.*, s. 162

⁶² Gilles Kepel, *Bir Şark Savaşı Güncesi*, Çev: Haldun Bayrı, Doğan Kitap, 2002, s.36

⁶³ Zisser, "Ortadoğu- Geçiş ve Halefiyet- Süreklilik ve Değişim", s.118

ve gelecek konusunda umut ışığı olmasına neden oluyordu. Bu dönemde Suriye basını, sürekli yönetimdeki yolsuzluklar ve rüşvetle ilgili haberler yayınlıyor ve çoğunlukla bu haberler rüşvetle ilgili tutuklama haberleri oluyordu. Özellikle siyasi deneyimi olmayan Beşşar'ın ülkesinde yolsuzluklarla mücadelenin başındaki adam olması ve bunu somut eylemlerle göstermesi, halk gözünde meşrulaşmasına ve siyasileşmesine hizmet ediyordu. Fakat otoriter yönetime sahip olan ülkelerde “yolsuzlukla mücadele” olgusu, çoğu zaman potansiyel siyasi rakiplerin de ortadan kaldırılmasının yolunu açmaktadır. Bir yönüyle Suriye’de de durum böyle oldu ve Beşşar'ın yolsuzlukla mücadelesi, iktidara ulaşmasına engel olabilecek ülke içi güç odaklarının bir kısmını tasfiyesini beraberinde getirdi. Örneğin yolsuzlukla mücadele süreci içinde eski istihbarat şeflerinde Tümgeneral Beşir Naccar (Sünni), yaptığı yolsuzluklardan dolayı 12 yıl hapse mahkûm edildi.⁶⁴

Beşşar'ın iktidara hazırlanmasının üçüncü ve belki de en önemli aşaması, babasının ölümünden sonra iktidar için Beşşar'a rakip olabilecek ve ülkede bir iktidar mücadelesi yaratabilecek kişilerin ya da potansiyel rakiplerin ortadan kaldırılması veya etkisiz hale getirilmesidir. Beşşar özellikle ordunun içindeki kendisine karşı potansiyel muhalefetten kaygı duyuyordu. İlk olarak Hafız Esad tarafından ordudaki bazı kıdemli subaylar emekli edildi ve etkili istihbarat şefleri görevden alındı. Bunda amaç hem Beşşar'ın otoritesi altına girmek istemeyecek tecrübeli isimleri tasfiye etmek hem de Beşşar'a sadık genç isimlerden oluşan kadro oluşturmaktır. 1 Haziran 1998’de Sünni Genelkurmay Başkanı Hikmet Şihabi görevden alındı ve yerine Nusayri Ali Haydar getirildi.⁶⁵ Hafız Esad’a yakınlığı ve bağlılığıyla tanınan Şihabi, ordunun içinde etkili bir isimdi ve Esad sonrası dönemde Sünni kimliğini de kullanarak en önemli Devlet Başkanı adaylarından biri haline gelebilirdi. Ordudan uzaklaştırılan Şihabi, Hafız Esad'ın ölümünden kısa bir süre önce Los Angeles'taki oğlunun yanına gitti ve Amerika'ya yerleşti.⁶⁶ Şihabi'den sonra Haziran 1999’da Hava Kuvvetleri Komutanı Muhammed el-Khawli (Nusayri) ve Şubat 2000’de ise

⁶⁴ “Bashar al-Assad: Eyeing the future”, *BBC News*, 11 Haziran 2000, http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/785921.stm

⁶⁵ Zisser, *a.g.e.*, s. 154

⁶⁶ Eyal Zisser, “Can Bashar al-Assad Hold On In Syria”, *The Washington Institute For Near East Policy*, Policy Watch, No:470, 12 Haziran 2000

Suriye Askeri İstihbaratı'nın Başkanı Ali Duba (Nusayri) emekliye ayrıldı. Hafız Esad'ın en yakın adamlarından olan Ali Duba, hem Nusayriilerin hem de Suriye'nin önderliğini hedefleyebilecek güce sahipti ve Beşşar'a iktidar yolunda önemli bir engel teşkil edebilirdi. Ali Duba'nın yerine atanan Hasan Halil ve Asef Şevket, istihbaratın en önemli yöneticileri haline geldiler.⁶⁷ Hafız Esad, bu tasfiyeler dışında Avrupa'da yaşayan kardeşi Rıfat Esad konusunda da tedbir almayı ihmal etmedi. Öncelikle Rıfat, 1998 yılında Devlet Başkan Yardımcılığı görevinden alındı. 1999 yılının Ekim ayında Lazkiye'de, Rıfat Esad taraftarları ile Suriye ordu birlikleri arasında bir çatışma meydana geldi.⁶⁸ Askeri birliklerin Lazkiye limanında düzenlediği bir baskında pek çok Rıfat yandaşı tutuklandı ve öldürüldü. Böylece Rıfat'ın ülke içindeki en önemli kalesi büyük ölçüde zayıflatıldı.⁶⁹ Beşşar'ın iktidara hazırlanması sürecindeki son hamle, Mart 2000 tarihinde 1987 yılından beri Suriye Başbakanı olan Mahmud El Zubi'nin istifa etmesi ve yerine Baas Partisi Merkez Komite üyesi olan Halep Valisi Muhammed Mustafa Miro'nun getirilmesi oldu.⁷⁰ Zubi hükümetinin değiştirilme nedenleri arasında yolsuzlukla mücadele ve ekonomik liberalleşmede yeterince başarılı olamaması gösterilse de asıl neden Beşşar'ın kendine sadık bir hükümet kurma isteğidir. Bununla birlikte istifa eden eski başbakan Zubi hakkında kaçakçılık ve yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle soruşturma başlatıldı ve ailesinin malvarlığına el kondu. Bu suçlamalar karşısında Zubi intihar girişiminde bulundu.⁷¹

II.2. Hafız Esad'ın Ölümü ve Beşşar'ın İktidara Çıkışı

Orta Doğu'da "Şam Aslanı" lakabıyla anılan ve Suriye'nin son otuz yıllık siyasal yaşamına tek başına damgasını vuran Devlet Başkanı Hafız Esad, 10 Haziran 2000

⁶⁷ Zisser, *a.g.e.*, s. 166

⁶⁸ Barbara Plett, "Attack renews Syrian family feud", *BBC News*, 22 Ekim 1999, http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/482938.stm; Brian Whitaker, "Dictator's Son in Herits a Fragile Peace", *The Guardian*, 11 Haziran 2000

⁶⁹ "Dossier:Rıfat Assad", *Middle East Intelligence Bulletin*, C:2 No:5, 1 Haziran 2000, http://www.meib.org/articles/0006_sd.htm

⁷⁰ "Syria names new prime minister after government resigns", *CNN*, 7 Mart 2000, <http://archives.cnn.com/2000/WORLD/meast/03/07/syria.government.01/index.html>

⁷¹ "Former Syrian PM commits suicide", *BBC News*, 22 Mayıs 2000, http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/757960.stm; Eyal Zisser, *Asad's Legacy: Syria in Transition*, Londra, Hurst Company, 2001, s. 167

tarhinde geçirdiği bir kalp krizi sonucu yaşama veda etti.⁷² Hafız Esad'ın ölüm haberinin duyurulmasının ardından önce Suriye Parlamentosu, ardından iktidardaki Baas Partisi, Beşsar'ın devlet başkanı olmasının önündeki hukuksal engelleri ortadan kaldırdı. Baba Esad'ın ölümünden bir gün sonra Suriye Parlamentosu, hızlı bir kararla Suriye Anayasası'nın⁷³ 83. maddesine göre 40 olan Devlet Başkanı olma yaşını 34'e indirdi. Bununla birlikte aynı gün içinde iktidardaki Baas partisi, Beşsar'ı babasının yerine aday gösterme kararı alırken, devlet başkanlığı koltuğuna veklet eden devlet başkan yardımcısı Abdülhalim Haddam da Beşsar'ın rütbesini albaylıktan korgeneralliğe yükseltti ve Suriye Silahlı Kuvvetler Komutanlığı'na atadı. Böylece Beşsar'ın devlet başkanı olmasının önünde hukuki bir engel kalmadı. Bu gelişmelerin ardından Savunma Bakanı General Mustafa Talas'ın önderliğinde Genelkurmay Başkanı Ali Aslan, Genelkurmay Başkan Yardımcısı Abdurrahman Sayad ve Genelkurmay Başkan İkinci Yardımcısı Hasan Türkmeni'nin de aralarında bulunduğu st düzey askeri bir heyet, Beşsar'ı ziyaret ederek bağlılıklarını sundu.⁷⁴ Bu ziyaret, ordudaki Sünni ve Nusayri subayların Beşsar'a verdiği desteğin açık bir göstergesi oldu.

15 yıl aradan sonra 17 Haziran 2000'te toplanan Baas Partisi'nin 9. kongresi, binden fazla delegenin Hafız Esad için yaptığı bir dakikalık saygı duruşuyla açıldı. Hafız Esad sonrası düzenlenen ilk kongrede, Beşsar'ın ülkenin yeni lideri olarak grldği coşkulu bir biçimde dile getirildi. İktidardaki koalisyon partileri ve özel sektörden oluşan 70 kişilik parlamento komitesi, Beşsar'a tam destek verdi. Beşsar kongrede özellikle yolsuzluklarla mücadele ve ekonomik liberalleşme üzerinde durarak reform konusunda istekli olduğunu gösterdi.⁷⁵ Kongrede, Beşsar Baas Partisi Genel Sekreterliğine getirilirken Devlet Başkanlığı için de adaylığı tescillendi. Böylece 1994 yılında ülkeye döndüğünde sadece Suriye Bilgisayar Bilimleri Derneği'nin başkanı olma unvanına sahip olan Beşsar, son bir hafta içinde kazandığı ünvanlara

⁷² Scott Peterson, "The Mideast without the Lion", *The Christian Science Monitor*, 12 Haziran 2000

⁷³ 1973 Suriye Anayasası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.

<http://www.damascusonline.com/history/documents/constitution.htm> veya *Federal Research Division Library of Congress*, <http://www.loc.gov/law/guide/syria.html>

⁷⁴ "Beşsar Batılı bir lider gibi konuştu", *Radikal*, 13 Haziran 2000

⁷⁵ "On the Baath Party Congress", *Arabic News*, 19 Haziran 2000

<http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/000619/2000061906.html>

bir yenisini daha ekledi. Kongre'nin son günü Parlamento Başkanı Abdülkadir Kaddura, Beşşar Esad'ın devlet başkanlığının onaylanması için yapılacak referandumun tarihini 10 Temmuz olarak açıkladı. Baas Partisi'nin tarihi kongresinin ülkenin geleceği açısından diğer önemli tarafı da bu kongrede Beşşar Esad ile birlikte Suriye'yi yönetecek elit sınıfın yeniden belirlenmesi oldu. Partinin Bölge Komutanlığı'na Beşşar'ın iktidarına destek olacak Dışişleri Bakanı Faruk El- Şara ve Başbakan Muhammed Mustafa Miro gibi isimler dâhil edildi. Bununla birlikte kongrede 90 kişilik Baas Merkez Komitesine 62 yeni üye seçildi ve yeni üyeler arasında Beşşar'ın küçük kardeşi Mahir Esad ve Savunma Bakanı Mustafa Talas'ın oğlu Munaf Talas gibi önemli isimler vardı.

Hafız Esad'ın ölümünden sonraki bir haftadaki gelişmeler, Beşşar'ın Suriye'de babasının kurduğu rejimin temel taşlarını oluşturan ordunun, istihbarat servislerinin, Nusayri ileri gelenlerinin ve Baas Partisindeki kökleşmiş kadroların desteğini aldığını göstermiştir. Başbakan Muhammed Mustafa Miro, Dışişleri Bakanı Faruk el-Şara, Savunma Bakanı Mustafa Talas ve Devlet Başkan Yardımcısı Abdülhalim Haddam dördlüsü tecrübesiz Beşşar'ın baba mirası siyasi kadro olarak en önemli yardımcıları olacaklardı. Mustafa Talas, Mısır'ın Al-Ahram gazetesine verdiği röportajda, Hafız Esad'ın ölümünden sonra ortaya çıkan boşlukta liderlik için Haddam ve kendisinin önemli isimler olduklarını, fakat ilerleyen yaşlarından dolayı kısa süre sonra Suriye'yi yeni bir lider değişimi bunalımına sürükleyebileceklerini söylüyordu. Bu çerçevede Talas, Beşşar'ın ülkeyi başarıya götüreceği yetenekte olduğunu ve daha da önemlisi Beşşar'ın lider olmasını Hafız Esad'ın bir isteği olduğunu dile getiriyordu.⁷⁶ Beşşar'a destek olacak bu dört eski kuşak yöneticinin dışında ordu ve Esad Ailesi içinden iki ismin Beşşar'ın yakın çevresindeki elit sınıf içinde yer alıp yönetimde etkili olacakları düşünülüyordu. Bu isimlerin ilki, Beşşar'ın kız kardeşi Büşra'nın kocası General Asef Şevket idi. Suriye Askeri İstihbaratı'nın Başkanı olan Şevket, ordunun içindeki etkinliğiyle Beşşar'ın sağ kolu olarak ülkenin geleceğindeki siyasal gelişmelerin merkezinde yer alacak gibi

⁷⁶ Eyal Zisser, "Does Bashar al-Assad Rule Syria?", *The Middle East Quarterly*, C: 10, No: 1, Kış 2003, <http://www.meforum.org/article/517>

gözükmekteydi.⁷⁷ Beşşar'ın aile içi ikinci destekçisi ve danışmanı, Cumhuriyet Muhafızları'nın komutanlarından küçük kardeşi Mahir Esad idi.⁷⁸ Şevket ve Mahir dışında Savunma Bakanı Mustafa Talas'ın oğlu Munaf Talas ve İstihbarat şeflerinden Behçet Süleyman, Beşşar'a en yakın isimler olarak dikkat çekmektedir.⁷⁹

Beşşar Esad, 10 Temmuz'da yapılan referandumda oyların %97'sini alarak Suriye Devlet Başkanı oldu.⁸⁰ Böylece Hafız Esad'ın kendisinden sonra ülkeyi yönetecek oğlu için planladığı yumuşak geçiş başarıyla tamamlandı. Deneyimsiz ve genç veliaht Beşşar, iç ve dış siyasette babasının sorunsuz bırakmak istediği mirasın üzerinde iktidarını sağlamlaştırdı ve Suriye iç siyasetinde gerçekleşebilecek bir iktidar mücadelesine izin vermedi. Bununla birlikte Batı kültürünü ve değerlerini yakından tanıyan Beşşar'ın iktidara gelmesi dünya kamuoyunda heyecan yarattı ve pek çok otorite tarafından bu iktidar değişimi Arap Orta Doğusu üzerinde başlayacak bir siyasi ve ekonomik reform hareketinin ilk habercisi olarak algılandı. Suriye dışından ve genellikle de Batıda yapılan Suriye analizleri, öncelikli olarak Hafız Esad ve Beşşar Esad arasındaki siyasi liderlik, kişilik ve kuşak farkından hareket ederek Beşşar'ı modernleşme için bir umut olarak görmekteydi. Örneğin Hafız Esad'ın ölümünün ardından dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Peter Hain, Beşşar'ı tanımlarken akıllı, açık fikirli ve etkileyici kelimelerini tercih ediyordu.⁸¹

Beşşar, iktidarı tam olarak kontrolüne aldıktan ve siyasi meşruiyetini güçlendirdikten sonra siyasi ve ekonomik alanda reform yanlısı hareket tarzını ortaya koydu. Beşşar Suriye gibi kapalı bir rejimde çanak anten ve internetin serbestleşmesini ve ekonominin liberalleşmesini savunarak ülkesinin ve Orta Doğu bölgesinin standartlarında modernleşmenin öncü bir lider olabileceğini gösterdi. Fakat Beşşar, her ne kadar babasından farklı ve değişim yanlısı bir lider izlenimi veriyorsa da

⁷⁷ "Maj. Gen. Assef Shawkat", *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 2, No: 6, 1 Temmuz 2000, http://www.meib.org/articles/0007_sd1.htm

⁷⁸ Mahir Esad hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: "Maher Assad", *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 2, No: 7, 5 August 2000, http://www.meib.org/articles/0008_sd1.htm

⁷⁹ Patrick Seale, "Bashar's new generation can rouse the country from its long slumber", *The Independent*, 12 Haziran 2000

⁸⁰ "Syrian parliament backs Bashar", *BBC News*, 11 Temmuz 2000, http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/828516.stm

⁸¹ Brian Whitaker, "Dictator's Son in Herits a Fragile Peace", *The Guardian*, 11 Haziran 2000

Suriye’de gerçekleştirilecek siyasi ve ekonomik reformların Hafız Esad tarafından alt yapısı kurulan rejim üzerinde yapılacağı unutulmamalıdır. Bu bağlamda Hafız Esad’ın oğluna bıraktığı siyasi ve ekonomik mirası derinlemesine bir incelemeye tabi tutulmadan Beşsar’ın reform çabalarının anlaşılması mümkün değildir.

III. HAFIZ ESAD'IN SİYASİ VE EKONOMİK MİRASI

III.1. Hafız Esad İktidarının Siyasi Mirası

Hafız Esad, 13 Kasım 1970'de Salah Cedit yönetimine karşı askeri darbe yaparak iktidarı ele geçirdi ve 1971 yılında yapılan Baas Partisi'nin Ulusal Kongresi'nde ideolojik ve siyasi bir revizyona öncülük etti. Esad, rejimin milliyetçi sosyalist çizgisini değiştirme niyetinde değildi, sadece onun yaptığı hükümet darbesinin ayırıcı özelliği olan Düzeltme Hareketi (*Hareketü'l Tashih*) ile rejim restore etmekte.⁸² Böylece Esad askeri darbesini, eskimiş ve etkisizleşmiş Baas rejimini Düzeltme Hareketi olarak sunarak iktidarını meşrulaştırmak istiyordu.

Darbenin ardından 16 Şubat 1971'de geçici bir anayasa ilan eden Esad, siyasi desteğini halk düzeyinde derinleştirmek ve genişletmek için 85 Baas, 40 milliyetçi ve sol parti üyesi, 48 çeşitli işçi örgütü, köylü ve meslek organizasyonlarının temsilcilerinden oluşan 173 sandalyeli⁸³ Halk Meclisi'ni (*majlis al-sha'ab*) kurdu. Halk Konseyi Esad'ı başkanlık için tek aday olarak gösterdi ve 12 Mart 1971'de yapılan referandumda 1.935.805 geçerli oyun %99,2'sini alan Esad Suriye'nin ilk Nusayri kökenli Devlet Başkanı oldu. Rejimi güçlendirmek ve potansiyel muhalefeti etkisiz hale getirmek için 7 Mart 1972'de Ulusal İlerici Cephe (*al-jabha al-wataniyya al-taqaddumiyya*) kuruldu. Baas Partisi önderliğindeki Ulusal İlerici Cephe içerisinde Suriye Komünist Partisi (*Syrian Communist Party-SCP*), Arap Sosyalist Birliği (*Arab Socialist Union-ASU*), Sosyalist Birlikçiler Hareketi (*Movement of Socialist Unionists-MSU*), Demokratik Sosyalist Birlikçi Parti (*Democratic Socialist Unionist Party-DSUP*) ve Arap Sosyalist Partisi (*Arab Socialist Party-ASP*) olmak üzere 6 parti yer alıyordu.⁸⁴ Esad'ın kontrolünde hazırlanan ve Esad rejimine hukuki zemin kazandıran Suriye'nin kalıcı anayasası, Mart 1973'te yapılan oylamaya katılanların %97,6'lık bölümünün desteğini alarak yürürlüğe girdi. Böylece Hafız Esad tarih boyunca Sünniler tarafından siyasi ve dini

⁸² Raymond Hinnebusch, *Syria: Revolution From Above*, Londra, Routledge, 2001, s. 65

⁸³ 1990'larda yapılan bir değişiklikte Halk Meclisi'nin üye sayısı 250 olarak belirlendi.

⁸⁴ Alan George, *Syria: Neither Bread nor Freedom*, Londra, Zed Books, 2003, s. 87

olarak dışlanmış, aşağılanmış, ekonomik olarak geri kalmış bir dini azınlığın temsilcisi olarak Suriye'yi tek başına yönetmeye başladı. Esad'ın kişiliği ve siyaset anlayışı, 30 yıl boyunca Suriye siyasal yaşamına damgasını vurdu.

Hafız Esad'ın siyaset anlayışına baktığımızda, yönetimine yönelik tehdit oluşmasına izin vermemek ve politikalarına geniş bir kitle desteği sağlamak olmak üzere iki prensibin kararlarına yön verdiği görülmektedir. Esad, kendi liderliği altında Suriye'de ulusal birliği sağlamak ve istikrarlı bir yönetim kurmak istiyordu. Bunu ise çoğulcu bir toplumsal ve siyasal yapı içinde demokratik bir yoldan değil, otoriter bir yönetimle gerçekleştirdi.⁸⁵ Bununla birlikte Esad iktidara geçtiği andan itibaren rejimini anayasaya uygun ve demokratik bir rejim, kendisini de milli ve otoritesini halktan alan bir lider olarak göstermeye çalıştı. Ordudan destek aldığı veya tek parti sistemini koruduğu izlenimini vermekten sürekli ve sistemli bir şekilde kaçındı.⁸⁶ Suriye'de 1970–2000 yılları arasında, çerçevesini ve merkezini Hafız Esad'ın belirlediği rejim, hassas siyasal ve toplumsal dengeler üzerine kurulmuş ve istikrarı yakalamış “Esad usulü bir totalitarizm” olarak adlandırılabilir.

Esad'ın 30 yıl boyunca iktidarda kalmasını sağlayan istikrarlı rejimin ilk nedeni, 1960'lı yıllarda benimsenen kolektif liderlik prensibinin yerine tamamıyla kişi olarak Esad'a göre biçimlenmiş bir “başkanlık monarşisi”nin geçirilmesidir. Esad'ın merkeziyetçi yönetimi, himaye ve kişisel bağlar üzerine kurulmuştu. Egemenlik merkezlerindeki, iktidar stratejisi açısından önemli görevlere yapılan atamalarda belirleyici ölçütler, kişi olarak egemene mutlak sadakat ve kişisel bağımlılıktı ve siyasi seçkinleri bir arada tutan öge olarak ideolojinin yerine makam hamiliği geçiyordu. Devlet Başkanlığı, parti genel sekreterliği ve silahlı kuvvetler başkomutanlığı makamları Esad'ın kişiliğinde, tüm devlet ve toplum kurumlarını boydan boya kaplayan gayet karmaşık ve dallanmış bir çıkar ilişkileri ağının merkezinde yer alıyordu.⁸⁷ Esad aynı zamanda iktidarı bir başkanlık monarşisinde

⁸⁵ Sabahattin Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2004, s.273

⁸⁶ Moshe Ma'oz, *Esad: Şam'ın Sfenksi*, Çev: Hakan Gündüz, İstanbul, Akademi Yayınları, 1991, s.86

⁸⁷ Hans Günter Lohmeyer, “Suriye: Leviathan'ın Diyarı”, Der: Ferhad İbrahim, Heidi Wedel, *Orta Doğu'da Sivil Toplum Sorunları*, Çev: Erol Özbek, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s.93–94

yoğunlaştırmak için bir akraba ve mezhep dayanışması kombinasyonundan, Leninist parti sadakatinden ve bürokratik yönetimden de yararlandı.⁸⁸ Esad'ın yakın çevresinde ona sadakat bağıyla bağlı siyasi ve askeri bir seçkinler sınıfı yer alıyordu. Otoriteyi ve iktidar araçlarını tekellerinde bulunduran bu seçkinleri içinde barındıran ve devletin güç merkezi olan kurumsal yapı, Baas Partisi, Suriye Güvenlik Güçleri (Suriye ordusu ve istihbarat kurumları) ve güçlü bir devlet bürokrasisinden oluşuyordu.⁸⁹ Esad'ın kurumsal yapıya verdiği önem, rejimin güvenliğini ve meşruluğunu sağlamaya yönelik olsa da gerek askeri yetiştirme tarzı gerekse tecrübeleri onu daima kurumların insanı olmaya zorlamakta idi.⁹⁰

III.1.1. Baas Partisi

Batıdaki politik sistemlerin en önemli unsurları olan siyasi partiler, Arap Orta Doğusu'nda genellikle modernleşmeyle birlikte oluşan yeni politik kültürün mimarı olarak algılanmışlardır. Geleneksel toplum yapılarını büyük ölçüde muhafaza eden bölgede siyasi partilerin kurulmasından sonra siyasi liderlerin hasımlık, aşiret, etnik ve aile bağları yoluyla değil kurumsal siyasi partiler yoluyla iktidara gelecekleri düşünülmüyordu. Bununla yanında gelişkin bir örgütlenme yapısı sadece politik mobilizasyon için değil, kitle desteği sağlanması için de faydalı olacaktı.⁹¹ Kitleleri harekete geçiren ideolojilerin en kolay yayılma şekli de yine Arap dünyasında kurulan siyasi partiler oldu. Bu çerçevede Suriye ile ilgili bir değerlendirme yapıldığında 30 yıl süren Hafız Esad iktidarının yönetilenlerle iletişimini ve meşruluğunu sağlayan yegâne kurumsal yapının Baas Partisi olduğunu söylenebilir.

Baas Partisi, 1943 yılında Mişel Eflak, Salah el-Din Bitar, Mithat Bitar, Ali Cabir, Abdullah Abduh Daim, Vahip El Ganim, Cemal Atasi, Musa Rizik, Badi El Kasm, Sami El Durabi ve Abdul Birr İyun El Sud gibi isimlerden oluşan küçük bir aydın

⁸⁸ Raymond A. Hinnebusch, "Suriye'de Devlet ve Sivil Toplum", Çev: Hakan Özdağ, *Avrasya Dosyası (Suriye Özel)*, C: 2, Sayı: 3, 1995, s.11

⁸⁹ Volker Perthes, *The Political Economy of Syria Under Asad*, Londra, I.B.Tauris, 1997, s. 140

⁹⁰ Patrick Seale, "Asad: Between Institutions and Autocracy", Der: Richard T. Antoun, Donald Quataert, *Syria Society, Culture and Policy*, State University of New York Press, New York, 1991, s.98

⁹¹ Hüseyin, *a.g.e.*, s.65

grup tarafından kuruldu.⁹² Fakat parti içindeki etkinliklerinden dolayı Mişel Eflak (Rum Ortodoks) ve Salah el-Din Bitar (Sünni Müslüman) partinin ideolog-kurucuları olarak bilinir. Baas “diriliş” ve “Rönesans” anlamına gelmektedir. Baas ilk kongresini 1947 yılında gerçekleştirdi. Partinin 1947’den 1953’e kadar tam ismi, Arap Baas Partisi (*Arab Renaissance Party*) idi. Daha sonra Ekrem El Havrani’nin Arap Sosyalist Partisi ile birleşen Baas, Arap Baas Sosyalist Partisi (*Arab Socialist Renaissance Party*) adını aldı. Baas ismini ilk kullanan kişi ise İskenderunlu bir Nusayri olan Zeki Arsuzi’dir.⁹³ Albert Hourani, Baas hareketinin ortaya çıkışını şöyle tanımlıyor:

*“Baas Partisi, Suriye’nin siyasal hayatına az sayıda kentli büyük ailenin ve bunların çıkarlarını dile getiren partilerin ya da önderlerin oluşturdukları gevşek birliklerin hâkim olmasına karşı bir meydan okumayı temsil ediyordu... Partinin kökeni, Suriyelilerin ulusal kimliği ve bu kimliğin Arapça konuşan cemaatlerle ilişkisi hakkında yapılan entelektüel tartışmalarda yatar. Bu tartışma Suriye’de diğer yerlere nazaran daha acildi, çünkü burada Britanya ile Fransa’nın kendi çıkarlarına uygun biçimde çizdikleri sınırlar doğal ve tarihsel ayrımlara çoğu Orta Doğu ülkesinden daha az tekabül ediyordu”.*⁹⁴

Baas Partisi, “Birlik”, “Özgürlük” ve “Sosyalizm”den meydana gelen slogan çerçevesinde ülke genelinde bütün topluma hitap eden ulusal bir kitle partisi olmak üzere yola çıkmışsa da bir süre sonra azınlıklara çekici gelerek üyelerinin çoğunluğu Arap olan dinsel azınlıklardan oluştu. Baas ülke çapında halakat (hücre) tipi örgütlenme yapısına sahipti.⁹⁵ Bu örgütlenme yapısıyla Baas, şehirlerden çok kırsal kesimlerde etkili oldu ve azınlıkların dikkatini çekmeyi başardı. Baas’ın sosyal eşitlik ve sekülerizm fikirlerini çekici bulan azınlıklar, 1950’lerden itibaren Baas teşkilatına katılarak hızlı bir siyasal kimlik edinme sürecine girdiler. Suriye’de Baas düşüncesi ortaya çıkana kadar Arap milliyetçiliği genellikle şehirli Sünni sınıfın tekelinde kalmıştı. Birçok Sünni Arap milliyetçisi, Arapça konuşmalarına rağmen

⁹² Kamel Abu Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi: Tarihi, İdeolojisi ve Örgütü*, Çev: Ahmet Ersoy, Ankara, Altınok Matbaası, 1970, s.28

⁹³ David Commins, “Ba’th Party”, *Historical Dictionary of Syria*, London, Scarecrow Press, 1996, s.57

⁹⁴ Hourani, *a.g.e.*, s.467

⁹⁵ Abu Jaber, *a.g.e.*, s.167; Baas’ın ideolojik yapısı hakkında bkz. Patrick Seale, *The Struggle for Syria (A Study of Post-War Arab Politics, 1945–1958)*, London, Oxford University Press, 1965, s. 148-163

dini azınlık mensuplarına, Müslüman olmadıkları veya heterodoks Müslüman oldukları için “kusurlu Arap” olarak bakmaktaydı. Baas ideolojisi ise temelde çok farklıydı. Baasçılar, sosyalist sistemle yönetilen, birleşik laik bir Arap toplumu kurmayı amaçlamaktaydı. Bu toplumda hangi dinden olursa olsun bütün Araplar eşit olacaktı. Baasçı Arabizm, laiklik ilkesi gereği dini ikincil konuma itmekle birlikte İslam dinini Arap ulusal kültürünün temel ve ayrılmaz bir parçası olarak görmekteydi.⁹⁶ Hıristiyan ve Heterodoks Müslümanlardan oluşan azınlıklar, Baas’ın sosyalist karakteriyle toplumsal eşitlik ve adalet sağlanacağını, seküler karakteriyle de Sünni İslam’ın Suriye’deki gücünün kırılacağını düşünüyordu. Mezhepsel, bölgesel ve etnik bağları dışlayan, sınıfsal ve ulus-üstü bağlara önem veren Baas, bir anda Suriye’deki azınlık gruplar için bir çekim merkezi haline geldi.⁹⁷ Örneğin Hafız Esad, toplumdan dışlanmış bir azınlığın temsilcisi olarak 1940’ların ortalarında 16 yaşındayken Baas’a katıldı. Esad, hem ilk katıldığında, hem de ordu yıllarında Baas’ın aktif üyesi olmasına rağmen 1963 Mart ayında Baas darbesine kadar parti teşkilatında resmi bir görev almadı.⁹⁸ Esad örneğinde görüldüğü gibi kırsal alanda kabileler halinde yaşayan ve içe kapalı bir cemaat yapısına sahip olan azınlıklar (Özellikle Nusayriler ve Dürzîler), 1950’li yıllara yaklaşıırken Suriye siyasal ve toplumsal yaşamına katılmak için Baas Partisi’ni yoğun bir şekilde kullandı. Nusayrilerin Baas Partisi’ne ilgisini Kais Firro şöyle açıklıyor:

“Manda yönetiminin yürürlüğe girmesinden itibaren Suriye Devleti’ni ele geçirmek için birbiriyle yarışan farklı milliyetçi ideolojilere sahip Suriyeli çeşitli grupların var olmasından dolayı Nusayri entelektüeller ve politikacılar bir tercih yapmak durumundaydılar. Devlet içinde etkinliklerini üst seviyeye çıkarmak için iki türlü milliyetçilik tercih edildi. Birisi dinden tamamen soyutlanan Suriye ve Arap milliyetçiliği, diğeri ise İslam’ın Arap milliyetçiliğinin temel unsuru olduğunu savunan milliyetçilikti. Tabii İslam’ı içinde barındıran ve din-devlet ayrımını reddeden bir milliyetçilikten korkan Nusayriler, Baas ve diğer milliyetçi partileri tercih edeceklerdi. Bu meyanda Zeki el-Arsuzi isimli Nusayri, Arapların tek Arap milleti etrafında toplanmasını

⁹⁶ Van Dam, a.g.e.,s.42

⁹⁷ İsmet Giritli, *Bugünkü Orta Doğu’nun Önemli Sorunları*, İstanbul, Nihad Sayar Vakfı Yayınları, 1978, s.93

⁹⁸ Ma’oz, a.g.e., s.117

arzu eden Baas Partisi'nin milliyetçi ideolojisinin temellerini ortaya koymuştu."⁹⁹

Baas, iktidara geldiği ilk yıllarda karmaşık ve sayısız toplumsal grubu temsil eden bir partiydi. Bu bağlamda Baas'ın parti kadrolarında özellikle de askeri kanadında azınlıkların temsil oranı giderek arttı. Bu durum, rejimle Suriye'nin büyük kentlerindeki baskın Sünni nüfus arasındaki düşmanlığın giderek büyümesine hizmet etti. Sünni nüfusun çoğu için Baas, Suriye'nin geleneksel elit tabakasını politik iktidardan, sosyal ve ekonomik güçten mahrum eden ve dindar olmayan radikal bir rejimdi.¹⁰⁰ Bu bağlamda 1963–1970 yılları arasında Suriye siyasetinin ve Baas Partisi'nin en belirgin özelliklerinden birinin, mezhepçi, bölgeci, aşiretçi hizipleşmelerin ve mücadelelerin ön plana çıkması olduğu söylenebilir. 1960'ların sonlarına doğru iktidar mücadelesinde ülkenin %12'sini oluşturan Nusayri liderlerin Baas içindeki etkin olarak gücü elinde topladıkları ve ülkenin geleceğini belirleyecekleri açık bir şekilde görülmekteydi.

1970 yılında askeri darbeyle iktidarı ele geçiren Esad, kendi rejiminin meşruluğu ve sürekliliği için Baas adını ve teşkilatını yaygın ve planlı bir şekilde kullandı. Darbe sonrası Baas içinde kendisine tehdit olabilecek isimlerin bir kısmı tutuklanırken, bir kısmı da sürgüne gönderildi. Salah el-Din Bitar gibi yurtdışında olanlar ise suikast sonucu öldürüldü. Esad, parti üzerindeki kontrolünün daha etkili olması için kendi taraftarlarını, özellikle de yaşlı ve saygın üyeleri Baas'ın kurumlarında kilit noktalara atadı. Bunun ötesinde, Hafız Esad parti teşkilatını ve faaliyetlerini üyelikleri arttıracak ve halk üzerinde daha etkili olacak şekilde yeniden düzenleyerek partiyi ordu ile birlikte rejiminin önemli müesseselerinden ve iktidarının etkin araçlarından biri haline getirdi.¹⁰¹

⁹⁹ Kais Firro, "Nusayriliğin Milliyetçilik ve Milli Devlete Adaptasyonu", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler*, İstanbul, İslam İlimleri Araştırmaları Vakfı, Ensar Neşriyat, 1999 s.216

¹⁰⁰ Itamar Rabinovich, "Arap Politik Partileri: İdeoloji ve Etnisite", Der: Milton J. Esman, Itamar Rabinovich, *Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Çev: Zafer Avşar, İstanbul, Avesta Yayınları, 2004, s.225

¹⁰¹ Ma'oz, *a.g.e.*, s.120

Esad Baas'ın ideolojik söyleminde de önemli değişimler gerçekleştirdi. Nusayri azınlığın temsilcisi olarak Esad'ın oluşturduğu rejimin toplumun her kesiminden destek alan geniş bir halk tabanına sahip olabilmesi Baas'ın etkin kullanımına bağlıydı. Ülkede Arap etnik kimliğine sahip olmayan unsurları parti içine çekmek ve daha geniş kitlelere hitap edebilen bir ideolojik söylemle mümkün olabilirdi. Bu bağlamda Esad'ın iktidara geçtikten sonra ilk adımlarından biri çeşitli topluluklardan, bölgelerden ve sınıflardan insanları harekete geçirerek partide birleştirmeye çalışmak oldu. Özellikle Sünni Müslüman çoğunluğun alt sınıftan gelenlerine özel ilgi gösterildi. Hatta Esad tarafından Arap olmayan Kürtler, Çerkezler ve Ermeniler de parti kadrolarına kabul edildi.¹⁰² Esad, rejimin tek partisinin ayrı bir grup veya sistem değil bir bütün olarak Suriye halkını temsil ettiğini göstermek istiyordu. Dolayısıyla Esad rejimin halkı ve sivil karakterini vurgulayarak onu Suriye halkına ve dünyaya bir Nusayri askeri diktatörlüğü değil, bir halk demokrasisi olarak sunuyordu.¹⁰³

Baas'ın öncelikle kırsal kesimde yaşayan köylüleri, şehirlerdeki işçileri, esnafları ve ülke çapında kadınları ve gençleri içine çeken örgütlenmesi, sosyo-ekonomik politikalar ve milliyetçi söylemlerle birleşerek Esad'ın etkili araçlarından biri haline geldi. 1970 yılından sonra kapılarını tamamen halka açan Baas Partisi, Müslüman Kardeşlerin eski üyeleri ve kırsal kesimdeki yerel liderleri bile partiye kabul etti. Partinin sivil üye sayısı, 1974'de 163.000, 1979'da 373.000 ve 1984'de 537.000'e ulaştı.¹⁰⁴ Esad, iktidarda kaldığı sürece mümkün olduğu kadar toplumun her kesimden ve en fazla sayıda insanı Baas çatısı altında toplayarak Suriye'yi bir "*Baas Ülkesi*" haline getirmeye çalıştı. Baas Partisi, 1973 Anayasası'nın 8. maddesinde de toplumun ve cumhuriyetin önder partisi olarak tanımlanarak Suriye siyasi ve sosyal yaşamındaki üstün ve ayrıcalıklı bir konumunu pekiştirmiştir.¹⁰⁵

¹⁰² Van Dam, *a.g.e.*, s.44

¹⁰³ Ma'oz, *a.g.e.*, s.121

¹⁰⁴ Perthes, *The Political Economy of Syria Under Asad*, s. 154–155

¹⁰⁵ "1973 Suriye Anayasası", *Federal Research Division Library of Congress*, <http://www.loc.gov/law/guide/syria.html>

Suriye'deki rejim içinde iktidarın daha da fazla bir şekilde Esad'ın kişiliğinde toplanması, Baas'ın Suriye siyasetinde giderek önem kaybetmesine ve etkisizleşmesine yol açtı. Baas'ın 1960'lı yıllarda farklı düşünceleri barındıran hararetli kongreleri bile eleştirinin olmadığı Esad'ı övücü propaganda araçları haline geldi. Hatta parti tüzüğüne göre beş yılda bir yapılması gereken Baas Kongreleri, Hafız Esad döneminde düzenli olarak yapılmamaya başlandı ve en son kongre 1985 yılında toplandı.¹⁰⁶

III.1.2. Suriye Ordusu

Silahlı gücü elinde bulunduran, üstün örgütlenme ve topyekûn hareket etme kabiliyetine sahip olan ordular, asıl görevleri dış ve iç tehditlere karşı ülkeyi korumak olmakla birlikte siyasal iktidarı dolaylı veya doğrudan etki etme kapasiteleriyle siyasetin içinde genellikle bir baskı grubu olarak ele alınmaktadır. Orduların siyasal iktidar üzerinde değişik boyutlarda etki ve baskı uygulamaları söz konusu olabilir. Ordu-siyaset arasındaki ilişki, diğer bir deyişle askerinin siyasete müdahalesi toplumun yapısı ve siyasi kültürüyle bağlantılıdır. Ekonomik yönden gelişmiş, güçlü bir sivil toplum ve demokrasi kültürüne sahip olan toplumlarda doğrudan askeri müdahale pek gözükmeyen, zayıf sivil toplumlu ve az gelişmiş ülkelerde askerinin siyasete müdahalesi bir kural haline gelmekte ve süreklilik kazanmaktadır. Bununla birlikte birçok az gelişmiş ülkede, düşmana karşı ülkeyi koruma ve yenilikçi olma özellikleri, orduların siyasete müdahalelerini, halk düzeyinde normalleşmekte ve meşrulaşmaktadır. Yine sosyal mobilitenin zayıf olduğu geleneksel toplumlarda, ordu küçük kasaba ve kırsal kesimin en parlak ve en hevesli gençlerini kendine çekerek toplum içindeki dikey hareketliliği sağlamaktadır.¹⁰⁷

Orta Doğu'daki orduların politik rolü konusunda yapılan çalışmalarda genellikle ya askeri darbe olayı açıklanmaya çalışılmakta ya da devlet ve ulusun inşasında ordunun

¹⁰⁶ Lobmeyer, *a.g.e.*, s.95

¹⁰⁷ Hüseyin, *a.g.e.*, s. 50

yeri tartışılmaktadır.¹⁰⁸ Aslında iki bakış açısı birbirini takip eden bir süreç içinde ilerlemektedir. Devletlerin kurulması ve ulusal bağımsızlığın sağlanmasında önemli role sahip olan kurumların başında ordular gelmektedir. Az gelişmiş ülkelerde ordular sahip oldukları bu rolü, bağımsızlık sonrası da sürdürmek isteyebilmektedir. Orduların siyasete doğrudan müdahalesini sağlayan araç ise askeri darbelerdir. Bu çerçeveden baktığımızda sivil kurumlarının genellikle meşruiyetten mahrum olduğu Orta Doğu coğrafyasında karşımıza iki farklı ordu tip çıkmaktadır: “arabulucu ordu” ve “yönetici ordu”. Ordu, arabulucu olarak daha çok mesleki yönelim göstermekte ve bağımsız bir politik örgütlenme fonksiyonu oynamamaktadır. Politik sahaya girmesine rağmen, işleri düzelttikten sonra kışlasına dönmektedir. Bununla birlikte politik nüfuzunu sürdürüp sivil otorite ile politik istikrarın güvencesi ve muhafızı olarak hareket etmektedir. Yönetici ordu tipi ise diğerinin aksine açık bir politik yönelim gösterir. Ordunun içindeki politik yönelimli subaylar az bile olsa bu durum değişmemektedir. İktidara çoğu zaman askeri bir darbeyle gelip iktidarda uzun süre kalmayı tercih ederler. Yönetici Ordu, iktidarı tam olarak kontrol ettikten sonra ise belli bir ideolojiye arka çıkıp politik sistemi değiştirmeye çalışmaktadır.¹⁰⁹ Suriye Ordusu, yönetici ordu tipine daha yakındır. Suriye ordusunun bağımsızlık sonrası siyasi alandaki hareket tarzı bunun bir göstergesidir.

Suriye, bağımsızlığını sağladığı 1946 yılından Hafız Esad’ın iktidara geldiği 1970 yılına kadar pek çok askeri darbeye maruz kalmış ve siyasal istikrarsızlıklar yaşamış bir ülkedir. Modern Suriye tarihinde potansiyel etkinliği en fazla olan çıkar grubunun Suriye ordusu olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu açıdan Suriye’de ordu, ülke siyasetine eklemlenen, hatta siyaset üstü olan bir kurum konumundadır. Suriye’de, rejimlerin ve iktidarların varlığını sürdürmesinin temel dayanağı Suriye Ordusu’dur.¹¹⁰ Suriye’de siyasal iktidarların değişimi genellikle demokratik yollarla değil şiddet içeren askeri müdahalelerle gerçekleşmiştir. Bundan dolayı ordunun siyasal iktidarlara etkileme ve yönlendirme gücü çok yüksektir ve iktidarı ele

¹⁰⁸ Roger Owen, *State, Power and Politics in the making of Middle East*, New York, Routledge, 1992, s. 197

¹⁰⁹ Hüseyin, *a.g.e.*, s.51–52

¹¹⁰ R.D. Mc Laurin, Mohammed Mughisuddin, Abraham R. Wagner, *Foreign Policy Making in the Middle East*, New York, Praeger Publishers, 1977, s. 236

geçirmek isteyen kişiler veya gruplar çoğu zaman ordunun silahlı gücünü kullanmaya çalışmaktadır.

Suriye Ordusu'nun temelleri, Fransız Mandası döneminde özellikle Nusayri ve Dürzîlerden, az miktarda Ermeni, Kürt ve Çerkezlerden oluşan Özel Doğu Akdeniz Birlikleri (*Les Troupes Speciales de Levant*) adlı askeri kuvvetlere dayanmaktadır.¹¹¹ Fransız görevlilerin “*la politique minoritaire*” dedikleri etnik ve dini farklılıkları kullanma siyaseti temel olarak Sünni Arapları denetim altında tutmayı amaçlamaktaydı.¹¹² Azınlıklardan kurulan bu birlikler, Sünni Araplardan gelebilecek bir bağımsızlık hareketine karşı ülkedeki düzeni ve asayişini sağlamak ve yerel ayaklanmaları bastırmak için kullanılmıştır. Fransa'nın manda dönemindeki azınlık politikası ve azınlıkların orduyu sosyal statü atlamak için bir araç olarak görmeye başlamasıyla ordudaki azınlık sayısı artmaya başladı. Sünni Araplar ise, Fransızlar tarafından bu askeri güce girmeye teşvik edilmedi. Başka bir açıdan bakıldığında da şehirlerde yaşayan ve ekonomik olarak iyi durumdaki Sünni Arapların askerliğe ilgi duymadıkları söylenebilir.¹¹³ Bu durum uzun vadede etnik ve dini azınlıklara ordu içerisinde yükselme ve etkinlik kurma imkânı sağlamakla birlikte orduyu siyasete taşıyıp Suriye'deki Sünni Arap egemenliğini sarsıntıya uğrattı.¹¹⁴

Suriye ordusu bağımsızlığın kazanıldığı 1946 yılından sonra bağımsızlığın sembolü ve ülkedeki en önemli ulusal kurum haline gelmişti.¹¹⁵ Bu durum, Suriye Ordusu'nun gelecekte siyasette sahip olacağı güç ve etkinliğin halk açısından meşrulaşmasına yardımcı olan en önemli etkenlerden biridir. Bununla birlikte 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasıyla bölgede İsrail tehdidinin ortaya çıkması ve Birinci Arap-İsrail Savaşı'yla başlayan Arap yenilgilerinin getirdiği hayal kırıklığı, ordunun iç siyasete müdahalesini arttırmıştır. Daniel Lerner'a göre bu dönemde Suriye'de politik meydan okuma, yoksul işçi sınıfından değil genç subaylardan ve radikal

¹¹¹ Commins, “Armed Forces”, *Historical Dictionary of Syria*, s. 34

¹¹² Daniel Pipes, *Greater Syria*, New York, Oxford University Press, 1990, s.29

¹¹³ Daniel Pipes, “The Alawi Capture of Power in Syria”, *Middle East Studies*, 1989, www.danielpipes.org/article/191

¹¹⁴ William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, San Francisco: Westview Press, 1994, s.207

¹¹⁵ Seale, *The Struggle for Syria (A Study of Post-War Arab Politics, 1945–1958)*, s.37

entelektüellerden gelmekteydi. Bu durumun doğrudan bir sonucu olarak Suriye’de savaş sonrası uygulanan politikaların yarattığı kargaşa, en az sekiz askeri darbe üretti.¹¹⁶ Böylece modern Suriye tarihindeki askeri darbeler başladı ve ordunun siyasete doğrudan müdahalesi normal bir siyasal eylem halini aldı.¹¹⁷

1946 yılında kazanılan bağımsızlıktan 1963 yılında Baas’ın iktidara gelmesine kadar ki dönemde azınlıklar Suriye Ordusu’nda sayıca fazla olmalarına rağmen önemli hiziplerin liderliği genellikle Sünni subayların elinde kaldı.¹¹⁸ Bu dönemde Sünni subaylar kendi aralarında iktidar mücadelesi verip rakiplerini ordudan tasfiye ederken azınlık subayları bekle ve gör politikası uygulayıp bu durumdan yararlandı ve ordudaki sayı ve etkinliklerini arttırdı.

Hafız Esad, başkan olduğu 1971 yılından sonra da orduyu rejimin köşe taşı ve politikasının en önemli aracı olarak görmeye devam etti. Suriye gibi ordunun yıllardır siyasi iktidarın kaynağı olduğu, darbelerin ve karşı darbelerin birbirini izlediği bir ülkede, siyasal iktidarı elinde tutanların, ordunun sadakatini sağlama bağlamasının hayati bir önemi vardır. Özellikle Sünni çoğunluğa rağmen bir azınlık temsilcisi olarak ülkeyi yönetirken Esad için bu durum daha büyük önem arz etmekteydi. Dolayısıyla Suriye’de ordunun tam anlamıyla kontrolü, Esad rejiminin ayakta kalması, sağlamlığı ve politikalarının kesintisiz devamının garantiye alınması için şarttı. Güçlü bir ordu, hem devleti ve rejimi dış düşmanlara karşı korumak, hem de İsrail’e karşı Esad’ın bölgede Arapların liderliğine oynayabilmesi için çok önemliydi.¹¹⁹

¹¹⁶ Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society (Modernizing the Middle East)*, Londra, Collier Macmillan Limited, 1965, s. 264–265

¹¹⁷ Bağımsız Suriye’de ilk askeri darbeyi, General Hüsnü Zaim 30 Mart 1949’da Cumhurbaşkanı Şükrü el-Kuvvetli yönetimini son erdirerek gerçekleştirdi. 14 Ağustos 1949’da ise General Sami el-Hinnavi askeri darbeye General Hüsnü Zaim iktidarına son verdi ve Hüsnü Zaim de idam edildi. 19 Aralık 1949’da General Sami el-Hinnavi’yi iktidardan düşüren Albay Edip eş-Şişakli’nin askeri darbesi oldu. Kısacası, 1949’daki Zaim’in asker darbesinden Esad’ın 1970’deki askeri darbesine kadar Suriye’de on tane başarılı, bir o kadar da başarısız askeri darbe yapıldı ve çoğu, zaman darbelerin arkasında dış güçlerin desteği vardı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Patrick Seale, *The Struggle for Syria (A Study of Post-War Arab Politics, 1945–1958)*, London, Oxford University Press, 1965

¹¹⁸ Van Dam, *a.g.e.*, s.59

¹¹⁹ Ma’oz, *a.g.e.*, s.99

Esad'ın kurduğu rejimle, Suriye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa ülkenin lideri, orduyu büyük ölçüde kontrol edebildi ve ordu içindeki subay hizipleri tarafından yönlendirilmedi. Ordudaki siyasileşmeyi ve gruplaşmayı kırmakla kalmayan Esad, onu Orta Doğu'nun güçlü ve etkili askeri güçlerinden biri haline dönüştürdü. Her ne kadar Baas Partisi ideolojisiyle yoğrulsa ve “ideolojik ordu” olarak tarif edilse de, Suriye Ordusuna Esad tarafından öncelikle “profesyonel ordu” şekli verildi. Suriye Ordusu, Baas tarafından değil tamamen Esad kontrolünde ve güvenlik yapılanmasıyla birlikte Esad rejiminin direğini oluşturmaktadır.¹²⁰

Esad rejiminin güvenlik yapılanmasında işlev olarak bazen Suriye ordusunu bütünleyen bazen de iç içe geçmiş istihbarat kurumları önemli yer işgal etmektedir. Suriye'nin dört ana istihbarat servisi Suriye Devlet Başkanı'nın doğrudan kontrolü altındadır. Bu istihbarat servisleri, Politik Güvenlik Müdürlüğü (*Idarat al-Amn al-Siyasi*), Genel Güvenlik Müdürlüğü (*Idarat al-Amn al-'Amm*), Askeri İstihbarat (*Shu'bat al-Mukhabarat al-'Askariyya*) ve Hava Kuvvetleri İstihbaratı (*Idarat al-Mukhabarat al-Jawiyya*) idi.¹²¹ Hafız Esad öldüğünde ülke genelinde 500 bin civarı istihbaratçı vardı ve bunlar Suriye halkının üzerinde rejimin kontrol ve baskı aracı olarak görev yapıyorlardı.¹²²

III.1.3. İktidar Eliti ve Bürokrasi

Elit deyimi sosyoloji literatüründe çoğunluk üzerindeki azınlık yönetimini tanımlamak için kullanılır. Elit sözcüğü Latince *eligre*'den gelmektedir. *Eligre* seçme, *electa* seçilmiş olan parça demektir. Siyaset bilim literatüründe bu kelimeye birçok değişik anlam yüklenmiştir.¹²³ Siyasal sistemleri analiz ederken kullanılan elitizm kuramının teorik temelleri, genellikle 20 yy.ın başında yaşayan Vilfredo Pareto (1848–1923) ve Gaetano Mosca'ya (1858–1941) dayandırılır. Klasik seçkincilik kuramcılarında Vilfredo Pareto'ya göre elitler, toplumsal hayatın her

¹²⁰ A.e., s.114–115

¹²¹ “Syria's Intelligence Services: A Primer”, *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 2, No: 6, 1 Temmuz 2000, http://www.meib.org/articles/0007_s3.htm

¹²² Ramazan Öztürk, “Esad'ın Korku Ordusu”, *Yeni Bin Yıl*, 24 Haziran 2000

¹²³ Mehmet Turan, *Siyasal Elitler*, Ankara, Gündoğan Yayınevi, 1991, s. 29

alanında başarılı, üstün nitelikli kişileridir. Toplumda, bir kısım insanlar yönetilir, elit bir grup ise yönetir. Pareto, elitlerin toplumun katmanları arasındaki hareketlilikten dolayı sürekli değiştiğini söylemekte ve bunu “elitlerin dolaşımı” olarak adlandırmaktadır. Gaetano Mosca da açıktan elitler terimini kullanmamakla birlikte “yönetici sınıf” kavramıyla elitizm kuramına katkıda bulunuyor. Yönetici sınıf, akıl, bilgi, servet, silah gibi olanakları kullanarak kendi üstünlüğünü çoğunluğa kabul ettirir. Ancak örgütlü ve üstün yetenekli bir azınlık çoğunluk üzerinde egemenlik kurabilir. Bu egemenliği kurar ve sürdürürken ona meşruluk kazandıracak halkın o egemenliği daha kolaylıkla kabul etmesini sağlayacak ideolojik çerçeveyi de oluştururlar.¹²⁴ Elitizm kuramcıları, Batılı demokratik toplumlarda seçkin dolaşımının hızlı bir şekilde gerçekleştiğini söylemekle birlikte az gelişmiş ve demokratik düşüncenin gelişmediği Doğulu toplumlarda elit dolaşımının çok yavaş gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle bu toplumlarda dolaşımın devrim (şiddet kullanarak devirmek) yoluyla sağlandığını savunurlar. Ama devrimle gelen süreç artık elit dolaşımı değil “elit değişimi” haline gelmektedir.¹²⁵ Yine Doğu’da 20 yy.da hızla değişen toplumsal yapı geleneksel elitlerin yerini alacak yeni elitler üretmiştir. Ahmet Taner Kışlalı, bu elitleri “bürokratik elitler” ve “aydın elitler” olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Özellikle sömürge döneminde Batıda veya Batı etkisindeki eğitim kurumlarında yetişen Doğulu elitler arasında askeri-sivil bürokratlar, bağımsızlık döneminde ülkelerinin modernleşmesini sağlayacak itici güçtür. Ordunun iktidara el koyduğu dönemlerde askeri-sivil bürokratların ağırlığı daha da artmaktadır.¹²⁶

Hafız Esad ve çevresindeki iktidar eliti, Fransız mandasını görerek büyüyen ve rejiminin kurumsal yapısını teşkil eden Baas ve Suriye Ordusu içinde sosyal ve sınıfsal statüsünü yükselterek önemli mevkileri işgal eden askeri-sivil bürokratlardır. Suriye’nin iktidar elitleri, Esad’a kişisel sadakatıyla bağlı olmakla birlikte Devlet Başkanı Esad’ın yakın çevresinde örgütlenerek rejimin işleyişini sağlamaktadırlar. Bu elit sınıfın 30 yıllık Esad iktidarı boyunca hemen hemen hiç değişmemesi, Esad’a

¹²⁴ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, İstanbul, İmge Yayınları, 1994, s.271–272

¹²⁵ Cengiz Arın, “Seçkinlik Kuramı”, *Siyaset Sosyolojisi Ders Notları*, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, 1999

¹²⁶ Kışlalı, *a.g.e.*, s.273

olan sadakatlerinin sürekliliğini ve az gelişmiş toplumlardaki elit dolaşımının hızındaki yavaşlığı göstermektedir. Yönetici elit sınıfın işlevinden ve sadakatinden genellikle memnun görünen Hafız Esad da kardeşi Rıfat dışında önemli bir tasfiye operasyonuna girişmemiş ve çevresindeki yönetici eliti değiştirme konusunda isteksiz davranmıştır.

Esad, yönetici elit sınıfı oluştururken kendisine sadakati ön plana çıkarsa da Sünni Müslümanların çoğunlukta olduğu bir toplumda azınlığın temsilcisi olarak kendi durumunu da meşrulaştırma gayreti içine girmiştir. Sünni çoğunluktan gelecek tepkileri hafifletmek, Nusayri azınlığa dayalı bir devlet yapılanmasına gitmediğini ve ulusal bir lider olduğunu kanıtlamak için kabinede, orduda ve partideki elit sınıfa Sünni Müslümanlardan birçok isim dâhil etmiştir. Esad'ın tüm başbakanları, savunma bakanları ve dışişleri bakanları Sünni Müslümanlar arasından seçiliyordu.¹²⁷ Örneğin Dışişleri Bakanı ve Başbakan vekilliği yapan Abdülhalim Haddam (Haddam'ın eşi Najat Markabi Nusayri'dir) ve Baas Bölge İdaresi Genel Sekreter Yardımcısı olan Züheyr Maşarka en önemli iki Sünni idi. 1984 yılında Esad, iki devlet başkanı yardımcılığını Abdülhalim Haddam ve Züheyr Maşarka'ya vererek Sünni Müslüman olan iki kişiyi ülkenin ikinci adamlığına getirdi. Suriye'nin iç siyaset ve dış ilişkilerden sorumlu devlet başkanı olan Haddam, Esad'ın ölümüne kadar, devlet başkanının sadık vekili ve en yakınının da oturan değişmez isim oldu. Bunların dışında da Esad rejiminin Nusayri olmayan birçok güçlü destekçisi vardı. Başbakan Yardımcısı olan Abdar Rauf El Kasım, Halk Konseyi Sözcüsü yapan Mahmud El Zubi, Savunma Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığı yapan Mustafa Talas (Talas'ın annesi Nusayri'dir) ve Genel Kurmay Başkanlığı yapan Hikmet Şihabi Esad'a en yakın üst düzey görevler icra eden Sünni Müslüman şahsiyetlerdir. Özellikle 1963 yılında Baas'ın iktidara gelişinden itibaren ordu içinde önemleri giderek artan Mustafa Talas ve Hikmet Şihabi güç ve etkinlik olarak ağır basan isimlerdi.¹²⁸ Bunlara 80'li yılların başından beri Dışişleri Bakanlığı'nı yürüten Faruk El Şara da eklenebilir. Sünni seçkinler, Esad'a bağlılıklarını koruyarak Suriye devlet

¹²⁷ Perthes, *The Political Economy of Syria Under Asad*, s. 182; Ma'oz, *a.g.e.*, s.91-92

¹²⁸ Robert Scott Mason, "Government and Politics", Der: Thomas Collelo, *Syria: A Country Study*, Federal Research Division Library of Congress, 1987, s. 207

yapılanmasında önemli ölçüde güce ve iktidara sahip oldular. Esad'a yakın Sünni Müslüman şahsiyetler, Esad iktidarı süresince, bazen kendi aralarında rekabet etseler de kesinlikle Esad'ın yerine geçmeyi düşündürecek hiçbir faaliyette bulunmadılar. Nikolaos Van Dam'a göre, Nusayri olmayan subaylar orduda şeklen önemli görevlerde bulunsalar da, Nusayri Devlet Başkanı'na karşı ciddi bir tehdit oluşturacak güçte değildiler. Örneğin Tümgeneral Naci Cemil Kasım, 1970 ile Mart 1978 tarihleri arasında Hava Kuvvetleri Komutanlığı ve Savunma Bakan Yardımcılığı yaptı. Ancak Hava Kuvvetlerini hiçbir zaman Devlet Başkanı'na karşı ayaklanmada etkin olarak kullanabilecek duruma gelemedi. Bunun nedeni, bütün ana üslerin Hafız Esad'ın Nusayri yandaşlarının kontrolünde olmasıydı.¹²⁹ Buna rağmen, güçlenen Cemil Kasım'ın sadakatinden şüphe duyan Esad, 1978 yılında onu görevinden aldı.

Suriye kabinesinde ve ordunun üst düzeyindeki bazı mevkileri Sünniler ellerinde tutuyor gözüke de Nusayri subaylar rejimin en önemli kontrol aygıtları olan istihbarat ve güvenlik örgütlerini yönetmektedir. Hafız Esad'ın çevresindeki Nusayri subaylar "Baronlar" olarak adlandırılıyordu.¹³⁰ Esad'ı ordu içinden destekleyen etkili ve nüfuzlu Nusayri şahsiyet, Hava Kuvvetleri İstihbaratı'nın ve Ulusal Güvenlik Konseyi'nin başı olan Muhammed el-Khawli idi. Nusayri Matavirah kabilesinin üyesi olan Khawli, Esad'ın uzun süredir yakın arkadaşı ve en çok güven duyduğu kişilerden biridir. Khawli'nin ordu içinde bulunduğu pozisyon, Esad için özellikle hassasiyet taşıyordu. Çünkü Hava Kuvvetleri ve istihbaratı, Esad döneminden önce pek çok başarısız darbe girişimine karışmıştı ve bu kurumun denetim altında tutulması rejimin istikrarı açısından çok önemliydi. Ali Aslan da Nusayri Matavirah kabilesinden ve Genel Kurmay Başkanı Yardımcısı idi. Khawli ve Aslan, 1984 yılında Baas Merkez Komitesine seçilmiştir. Suriye'deki Nusayri seçkinlerinin diğer üyeleri ise Askeri İstihbaratın Başkanı Ali Duba, Hava Savunma Komutanı Ali el Salih, Birinci Bölük Komutanı İbrahim el-Safi, Üçüncü Bölük Komutanı Şefik el-Fayyed, Personel Şefi Ali Hammad idi.¹³¹ Aslında Esad'ın en

¹²⁹ Van Dam, *a.g.e.*, s.119

¹³⁰ Hinnebusch, *Syria Revolution From Above*, s. 69

¹³¹ Mason, *a.g.e.*, s. 208

güvendiği isimler Nusayri olmakla birlikte Esad'ın kabilesi olan Matavirah'dan¹³² Nusayriler olması dikkat çekicidir.

Esad'ın aile üyeleri de rejimin başlıca siyasi ve askeri seçkinleri arasında yer almaktaydı. Rıfat Esad, 1980'lerin başlarında ağabeyi Hafız ile iktidar mücadelesine girinceye kadar ülkenin en önemli ikinci adamı olarak görülüyordu. Baas Bölge Komutası'nın Devlet Başkanından sonra en önemli üyesi ve Genel Kurmaya bağlı olmakla birlikte uygulamada bağımsız hareket eden 50 bin kişilik Savunma Birlikleri'nin (*Saraya ad Difa*) komutanı idi. Rıfat, 1982 yılında rejime karşı tehdit oluşturan Müslüman Kardeşlere yönelik Hama'da gerçekleşen saldırıyı düzenleyen komutandı. Esad'ın büyük kardeşi Cemil, Lazkiye bölgesindeki Murtaza adlı milis grubunun komutanlığını yaparken Esad'ın kuzeni Adnan Esad ise başkent ve çevresini korumakla görevli 5 bin kişilik Savaş Birlikleri'nin (*Saraya as Sira*) başında bulunuyordu. Diğer kuzen Favvaz da Lazkiye'deki güvenlik güçlerini yönetiyordu.¹³³ Hafız Esad'ın kayınbiraderi Adnan Makluf, Başkanlık Sarayı'nı koruyan 2 bin kişilik Cumhuriyet Muhafızları'na komutanlık ediyordu. Esad'ın diğer bir akrabası Gazi Kenan, uzun süre Lübnan'daki Suriye istihbaratının başında bulundu. Esad'ın bir başka muhafız alayı olan 20 bin kişilik Özel Kuvvetlerin komutanı General Ali Haydar ise Esad'ın kabilesinden olmasa da onunla aynı köyü, Kardahalı'dır.¹³⁴ Suriye'deki güvenlik ve istihbarat kurumlarındaki Nusayri etkinliği, Esad'ın rejiminin güvenliği ve istikrarı açısından çok önemli bir unsurdur.

III.1.4. Başkanlık Sistemi ve 1973 Anayasası

Hafız Esad'ın 30 yıl boyunca iktidarda kalabilmesini en önemli nedenlerinden biri, devlet başkanlığına geldiği 1971 yılının başlarından itibaren kendine siyasi, askeri

¹³² Moshe Ma'oz, Esad'ın Matavirah klanının Numaylatiyah kolundan olduğunu söylemektedir. Esad'ın doğduğu şehir olan Kardaha'daki insanlarla görüşen Patrick Seale ve Haytham Manna'ya göre ise Esad Kalbiyah klanına mensuptur. Nikolaos Van Dam da ikinci iddianın doğru olduğu kanısındadır. Detaylı bilgi için bkz. Patrick Seale, *Asad: the Struggle for the Middle East*, London, 1988, s.9; Haytham Mana, "Syria: Accumulation of Errors?", *Middle East Studies*, Vol:23, No:2, Nisan 1987, s.211.

¹³³ Mason, *a.g.e.*, s. 205

¹³⁴ Elizabeth Picard, "Arab Military in Politics: Revolutionary Plot to Authoritarian State", Giacomo Luciani (Der.), *The Arab State*, Londra, Routledge, 1990, s.202

ve yasama konularında geniş yetkiler veren bir başkanlık sistemi kurmasıdır. 1973 yılında yapılan yeni anayasa ile de pekiştirilen bu sistem, Esad'a ülkenin bütün kurumları üzerinde mutlak bir hâkimiyet verdi.¹³⁵ Esad'ın, Cemal Abdül Nasır'ın Mısır'daki siyasi sisteminden esinlenerek oluşturduğu başkanlık sisteminin siyasi iktidar gücünü daha iyi anlayabilmek için öncelikle devlet başkanının anayasaya dayanan yetkilerini ele almak gerekmektedir.

1973 Suriye Anayasasına göre yürütme gücünün başında Suriye Devlet Başkanı bulunmaktaydı. Anayasası'nın Yürütme Gücüne ayrılmış ikinci bölümünün içinde Suriye Devlet Başkanı'nın iktidar alanını, görev ve yetkilerini belirten maddeler yer almaktadır Anayasanın 83. maddesinden 114. maddesine kadar olan kısmı devlet başkanının iktidardaki durumunu tanımlar. 83. maddede devlet başkanının 34 yaşını tamamlamış¹³⁶ Suriyeli bir Arap olması gerektiği söylenirken 85. maddeye göre görev süresi 7 yılda bir yapılacak halk oylamasıyla belirlenecektir.¹³⁷ Normal şartlarda devlet başkanının halk tarafından direkt seçilmesi, meşruluğunu halk iradesinden almasına ve parlamento karşısında başkanın büyük prestij ve güç kazanmasına neden olmaktadır. Esad tipi otoriter liderler de düzenli olarak meşruluk kazanmak için halk oylamasına başvurmaktadır. Fakat Suriye gibi eşit ve adil seçimlerin yapılamadığı yani seçim mekanizmasının iyi işlemediği Orta Doğu ülkelerinde halk oylaması ile kazanılan meşruluk inandırıcı olmaktan oldukça uzaktır. Anayasanın 93. maddesine bakıldığında ise devlet başkanını yürütme gücünün anayasa ile sınırlandırılarak hukukun üstünlüğüne atıf yapmakta olduğu görülmektedir. 93. maddenin ikinci paragrafında “Devlet Başkanı tüm yürütme gücünü halk adına ve anayasada belirlenmiş sınırlar içinde kullanır” denmektedir.¹³⁸ Bu madde teoride 1973 Anayasasının demokratik bir anayasa izlenimi vermesine neden olabilir. Buna rağmen Anayasa incelenmeye devam edildiğinde Devlet

¹³⁵ Ramazan Kılınc, “Esad Sonrası Suriye’de Değişim İmkânı”, *Stratejik Analiz*, C:1, Sayı: 3, Temmuz 2000, s. 4

¹³⁶ Devlet başkanı olma yaşı, Hafız Esad döneminde 40 olarak belirtilmişse de 34 yaşında devlet başkanı olan Beşşar'ın hukuki meşruluğunu sağlayabilmek için Halk Meclisi 9 Nolu kanunu 11 Haziran 2000’de kabul ederek devlet başkanı olma yaşını 34’e indirmiştir.

¹³⁷ “1973 Suriye Anayasası”, *Federal Research Division Library of Congress*, <http://www.loc.gov/law/guide/syria.html>

¹³⁸ “1973 Suriye Anayasası”, *Federal Research Division Library of Congress*, <http://www.loc.gov/law/guide/syria.html>

Başkanını diğer devlet kurumları karşısında üstün duruma çıkaran pek çok maddenin anayasada yer aldığı görülmektedir.

Suriye Devlet Başkanı devletin genel politikasını belirler ve bakanlar kurulu danışmanlığında uygulamasını yönetir (94. madde). Bir ya da fazla devlet başkan yardımcısını belirler ve bazı yetkileri onlara verir. Başbakan ile bakanları ve onların yetkilerini belirler. Bu kişilerin istifalarını kabul edip etmeme ve görevden alınmaları devlet başkanının sorumluluğundadır (95. madde). Devlet başkanı, halk meclisinden çıkan kanunları yayımlar veya sebep göstermek şartıyla meclise geri gönderir. Bu kanunu meclis 2/3 çoğunlukla ikinci kez kabul ederse yayımlamak zorundadır (98. madde). Devlet başkanı, savaş ve genel seferberlik ilan edebilir, halk meclisinin uzlaşmasıyla barışa son verebilir (10. madde). Ordunun ve silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır (103. madde). Devlet Başkanı sebep bildirmek şartıyla halk meclisini feshedebilir. Fakat aynı sebepten meclis iki defa arka arkaya feshedilemez (107. madde). Askeri ve sivil memurları kanunlara uygun şekilde atar veya görevden alabilir (109. madde). Kanun taslakları hazırlayıp Halk Meclisine sunabilir (110. madde). Suriye halkının yüksek çıkarları için önemli konularda halkı referanduma çağırabilir (112. madde). Devlet başkanın bütün bu yetkileri dışında en fazla yoruma açık olan yetkisi, anayasanın 113. maddesinde belirtilen “Ulusal bütünlüğü ve güvenliği hedef alan tehlikelere karşı devlet başkanı hızlı önlemler alabilir” hükmüdür.¹³⁹ Anayasanın 113. maddesi, Esad iktidarına karşı oluşabilecek güç odakları ve toplumsal muhalefetin ortadan kaldırılması açısından Devlet Başkanı Esad’a sınırsız yetki ve hızlı güç kullanma imkânı olarak yorumlanabilir.

Suriye’de Hafız Esad’ın kontrolünde yapılan 1973 anayasası, devlet başkana iktidar gücünü elinde toplayacak şekilde oldukça geniş yetkiler ve makamlar sunmuştur. Devlet Başkanı, askeri açıdan ordunun ve silahlı kuvvetlerin başkomutanı olduğu gibi Baas Genel Sekreterliği ve Anayasa Mahkemesi başkanlığını elinde tutarak sistemi etkin bir şekilde kontrolü altında tutmaktadır. 7 yılda bir seçilen devlet başkanı bakanları atama ve kabineyi kurma yetkisine sahiptir. Hafız Esad, 1971,

¹³⁹ “1973 Suriye Anayasası”, *Federal Research Division Library of Congress*, <http://www.loc.gov/law/guide/syria.html>

1978, 1985 ve 1992 yıllarında nerdeyse %100'e yakın bir oy oranıyla devlet başkanı seçildi.¹⁴⁰ Bununla birlikte Hafız Esad'ın otoritesi ve yönetim modeli, sadece sahip olduğu hukuki yetkiler ve makamlarla açıklanamaz. Esad'ın karizmatik lider kişiliği ve siyasi yetenekleri de istikrarlı iktidarının en temel dayanaklarından birini teşkil etmektedir. Esad'ın karizmatik otoritesi, halk üzerinde meşruluk sağlamasına hizmet ederken kendine özgü etkileyici siyasi yetenekleri de iç politikada güç odaklarının itaat etmesini kolaylaştıran bir etken haline geldi. Esad'ın siyasi kişiliğinde en çok öne çıkan özellikler, güçle hükmetme arzusu ve Makyavelist pragmatizm idi.

Moshe Ma'oz Hafız Esad'ın lider kişiliğini ve yönetici kabiliyetlerini överken otoriter kişiliğine de vurgu yapmayı ihmal etmemektedir:

“Politikacılar, diplomatlar, gazetecilerden onunla karşılaşanların veya herhangi bir ilişkisi olanların pek çoğu Esad'dan etkilenmiştir. Hatta kendisinden korkan veya nefret edenler bile, bir insan ve bir lider olarak ona hayran olmaktan kendilerini alamıyorlar... Esad, azimli, kendine hâkim olan, kendine güvenen sert ve gururlu bir insandır. O derece sıkı ağızlı, soğuk ve bir muammadır ki en yakınları bile kendisine “sfenks” ismini takmışlar. O aynı zamanda düşmanlarını ve rakiplerine karşı da merhametsiz ve vahşice davranabilecek biridir. Direniş gösteren inatçı karakterine rağmen pragmatik, esnek ve tedbirli de olabilmektedir... Esad, iyi bir siyasetçi, üstün bir idareci, sert bir müzakereci ve harika bir zamanlama yeteneğine sahip birisidir.”¹⁴¹

III.2. Hafız Esad İktidarının Sosyo-Ekonomik Mirası

İkinci Dünya Savaşı sonrası tam bağımsızlığını sağlayan Orta Doğu devletlerinde ekonomik yapılar öncelikli olarak kendi siyasal bağımsızlıklarının desteklenmesi anlamına gelmekteydi. Sömürgeci dönemin ekonomik yapılarını yok etmek isteyen yeni rejimler, milliyetçilik ve sosyalizm ideolojiler çerçevesinde ulusal kalkınmaya öncelik tanıyan devletçi ekonomik yapılanmalar oluşturdular.¹⁴² Suriye de 1960'ların başından itibaren Baas'ın sosyalist ekonomi politikalarının tesiriyle devletin ekonomi

¹⁴⁰ Peter Sluglett, Marion Farouk-Sluglett, “Syria”, Peter Sluglett, Marion Farouk-Sluglett (Der.), *The Times: Guide to The Middle East*, Times Books, London, 1996, s. 281

¹⁴¹ Ma'oz, *a.g.e.*, s.75–76

¹⁴² Roger Owen, “Orta Doğu Güvenliğinin Ekonomik Boyutu: 21. Yüzyılın Seçenekleri”, Der: Augustus Richard Norton, *Orta Doğu Politikaları ve Güvenlik Yönelimleri*, Çev: Ceylan Tokluoğlu, Büke Yayınları, 2000, s.27

üzerinde etkinliğinin fazla olduğu karma bir ekonomik sistem benimsedi. Bankacılık, sigorta ve sanayi gibi önemli sektörler 1960'larda kamulaştırıldı. Özel kesimin etkinlik gösterdiği tarım, perakende ticaret ve belirli hafif sanayiler dışında ekonominin kilit dallarının çoğu devletin kontrolündedir.¹⁴³ Hafız Esad'ın 1970 yılında iktidara gelmesi, Suriye'nin sadece siyasal yaşamında değil aynı zamanda ülkenin ekonomi ve kalkınma politikalarında da bir dönüm noktası oldu. Esad'ın iktidar anlayışındaki pragmatizm ekonomi politikalarında da kendini gösterdi. Hafız Esad, iktidara gelişini daha önce de söylediğimiz gibi Düzeltme Hareketi (*Hareketü'l Tashih*) olarak adlandırıyordu. Düzeltme Hareketi, 1960'ların ideolojik tutkularını geride bıraktı ve pragmatizm düşüncesini ortaya çıkardı.¹⁴⁴ Böylece Baas'ın sosyalist dönüşüm politikaları terk edilerek dışarıda muhafazakâr Arap ülkelerine açılım ve içeride ise özel sektöre gelişme olanağı sağlanmaya çalışıldı. “*İnfitah*” adıyla anılan liberalleşme politikası, siyasi liberalizmden yoksun, kontrollü bir ekonomik liberalizm idi.¹⁴⁵ Buna rağmen Esad'ın ekonomik liberalleşme çabalarının, kendisinden sonraki dönemde Suriye'de siyasal hak ve özgürlükleri harekete geçirebilecek sosyal bir ortamın zeminini hazırlamaya hizmet ettiği söylenebilir.

Hafız Esad, liberalleşme politikasını önce 1970'li yıllarda, daha sonra ise Soğuk Savaşın sona erdiği 1990'lı yıllarda olmak üzere iki defa uygulamaya koydu. Moshe Mo'az, Esad'ın *İnfitah* Hareketine verdiği önemi şu sözlerle ifade ediyor:

“Esad, bu ekonomi politikasını uygulamak için oldukça önemli fikir, çaba ve kaynak ayırmıştır. 1970'te iktidara geldikten sonra en azından yönetiminin ilk altı veya yedi yılında ülkesinin çeşitli gelişim planlarında bizzat çalışmıştır... Esad, Suriye halkının dinlerine bakmaksızın yaşam şartlarının iyileşmesiyle, özellikle de fakir kesimin refahı ile gerçekten de ilgilenmiştir. Yine başta kamu sektörü olmak üzere Suriye ekonomisini güçlendirmeye de aynı derecede hevesli idi. Fakat İnfitah Hareketi, Esad'ın politik arzularının gerçekleştirilmesi

¹⁴³ Volkan Aydos, Meltem Duran, *Suriye Ülke Etüdü*, İstanbul, İTO Yayınları, 2000, s.27

¹⁴⁴ Nabil Sukkar, “The Crisis of 1986 and Syria's Plan for Reform”, Der: Eberhard Kienle, *Contemporary Syria: Liberalization Between Cold War and Cold Peace*, London, British Academic Press, 1994, s. 26

¹⁴⁵ Şen, a.g.e., s.280

–yani rejimin halk desteği ve sosyal denge temeliyle sağlamlaştırılması, Suriye’nin bölgedeki konumunun ekonomik bağımsızlık ve askeri güç yoluyla güçlenmesi- için bir araç olarak da değerlendirilmelidir.”¹⁴⁶

III.2.1. İnfıtah Hareketi ve Ekonomik Liberalleşme

III.2.1.1. Liberalleşme Çabalarında Birinci Dönem

Hafız Esad, Düzeltme Hareketi (*Hareketü’l Tashih*) olarak adlandırdığı eylem planı dâhilinde bölgesinde güçlü bir Suriye yaratabilmek için ilk düzeltilecek alan olarak ekonomiyi belirledi. 1971 yılından itibaren Suriye’nin ekonomik liberalleşmesini ve kalkınmasını amaçlayan *infıtah* politikası uygulamaya konuldu. Volker Perthes, Esad’ın *infıtah* politikalarının diğer bir deyişle ekonomik liberalleşmenin, 1971 yılında büyük bir etki yaratarak başladığını, 1974–1975 yıllarında geliştiğini ve 1977 yılında sona erdiğini söylemektedir.¹⁴⁷

Suriye’nin ekonomik büyüme ve gelişmesini sağlayacak tarım ve sanayi sektöründe gerçekleştirilecek geniş çaplı projeler, Suriye yönetiminin finansal ve teknolojik dış desteği sağlamasıyla doğru orantılıydı. Suriye gibi yatırımların ve sermayenin devletin elinde olduğu bir ülkede öncelikle özel girişimin gelişmesi teşvik edildi. Esad, 1973 Anayasasıyla özel mülkiyeti güvence altına alarak özel girişimcilerin Suriye devletine güven duymasını ve sermaye birikiminin sağlanmasını amaçladı. Ekonomiyi yöneten devlet, kendi sosyo-politik ve ekonomik öncelikleriyle uyum içinde özel sektörün faaliyet alanlarını genişletmek ve serbestleştirmek istiyordu. Esad, Üçüncü Beş Yıllık Plan (1971–1976) kabul ederek kamu yatırımları sanayi sektörüne yönlendirdi ve kamu yatırımlarının %46,3’ü bu alana tahsis etti.¹⁴⁸ Bu dönemde devletin sanayiye aktardığı sermaye dış kaynaklı kredilerle de destekleniyordu. Sanayiye yapılan yatırımlar, ithal edilen ara malların ve hizmetlerin

¹⁴⁶ Ma’oz, *a.g.e.*, s.132

¹⁴⁷ Volker Perthes, “Stages of Economic and Political Liberalization”, Der: Eberhard Kienle, *Contemporary Syria: Liberalization Between Cold War and Cold Peace*, London, British Academic Press, 1994, s. 45

¹⁴⁸ Kais Firro, “The Syrian Economy Under the Assad Regime”, Moshe Mo’az- Avner Yaniv (Der.), *Syria Under Asad*, London, Croom Helm, 1986, s.54

ülke içinde üretilmesini sağlayarak Suriye'nin dışarıya olan bağımlılığını azaltmayı amaçlıyordu. Ekonomik büyümeye katkıda bulunan en önemli sektör ise enerji sektörüdür. Suriye'de petrol sanayi ile birkaç kamu kuruluşu ilgilenmektedir. Genellikle petrol aranması ve çıkarılmasından sorumlu olan devlet kuruluşu Suriye Petrol Şirketi (*Syrian Petroleum Company- SPC*) idi.¹⁴⁹ Bununla birlikte petrol sektörünü geliştirmek ve verimli hale getirmek için Esad, Batılı petrol şirketlerine arama ve işletme izni verdi.¹⁵⁰

Bütün yapılanlara rağmen Suriye'de liberalleşmenin önündeki en önemli engel, ülkedeki sermaye yetersizliği sorunuydu. Ülkenin ekonomik durumu, 1970'lerin ikinci yarısından sonra Arap ülkeleri, ABD ve SSCB'nin yaptığı maddi yardımlara bağımlı hale gelmişti. Esad, döviz üzerindeki sınırlamaları gevşetirken, 1975 yılında özel sektöre yabancı şirketlerle yatırım sözleşmesi yapabilme yetkisi verildi. Bu değişimin sonucu olarak özel yatırımların arttığı ve özel sektörün kısmen geliştiği görülmektedir. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (1976–1980) kamu yatırımlarının sanayiye oranı %20,8 oldu.¹⁵¹

Esad'ın ilk infitah hareketinde gösterdiği tüm çabalara rağmen somut sonuçlara ulaşamadı. İlk önceleri süreç görece çatışmasız ilerledi, hatta Suriye toplumu egemen rejimin ulusal birliği, ekonomik kalkınma ve sosyal adaleti sağlayacağı var sayımıyla çıkarlarını ifade etmekten ve siyasal katılımdan vazgeçti. Nitekim Esad rejimi infitah ve popülist dağıtım politikası yoluyla özellikle de kentsel toplumun büyükçe kısımlarını kendine bağlayamasa bile ekonomik olarak tatmin etti.¹⁵² 1977 yılına kadar kısmi bir başarı sağlayan *İnfitah* Hareketi, SSCB, ABD ve Arap ülkelerinden gelen dış yardımın ve petrol fiyatlarının artışının etkisiyle Suriye ekonomisinin gelişimine hizmet etti. Ancak rejim bunu uzun bir zaman boyunca sürdürebilecek durumda olmadı. 1980 yılından itibaren gerek Suriye'nin Lübnan'ı işgaliyle askeri harcamalarda, kaçakçılıkta ve yolsuzluklardaki artış, İran-Irak Savaşı sırasında düşen petrol fiyatları ve dış yardımların kesilmesi gibi dış nedenlerden

¹⁴⁹ Aydos, Duran, *a.g.e.*, s.56

¹⁵⁰ Ma'oz, *a.g.e.*, s.130

¹⁵¹ Şen, *a.g.e.*, s.281–282

¹⁵² Lobmeyer, *a.g.e.*, s.99

gerekse alt yapı eksikliği, eğitim, tarım, sanayi sektörlerindeki geri kalmışlık, enflasyon gibi rutin sorunlardan dolayı Suriye ekonomisi derin bir krize girdi. Girilen ekonomik darboğaz karşısında 1980’li yıllardan itibaren borçlarını ödemekte de zorlanan Suriye’nin uluslararası alanda itibarı zedelendi.

III.2.1.2. Esad’ın Kontrolünde Oluşan Özel Sermaye Sınıfı

Esad’ın denetimindeki devlet, 1970’lerin sonlarına gelindiğinde, Baas’ın sınıf farklarını ortadan kaldırmayı ve şehirli burjuvayı yok etmeyi amaçlayan politikalarına karşı gelerek yeni bir burjuvanın etrafında toplanmaya başladığı bir kutbu meydana getirdi veya böyle bir kutup rolü oynadı. Siyasi seçkinler kanunsuz zenginlik elde etmek için nüfuz kullandıkça, gizlice ticarete girdikçe ve burjuvanın unsurlarıyla ticari, siyasi ve ailevi ittifaklar kuruldukça, bir “yeni burjuva” meydana geldi.¹⁵³ Yeni burjuvazinin oluşum ve yükselişi, toplumsal gelişmenin sonucu olmayıp daha ziyade devlet tarafından yönetilen ve kontrol edilen bir süreçti.¹⁵⁴ Bu burjuvanın içerisinde Nusayri subaylar ve Şamlı tacirlerden oluşan “askeri-ticari bir kompleks” bulunuyordu. İktidar seçkinlerinin “burjuvalaşması” onu toplumsal tabanından ayırdı, eski üst sınıfla olan anlaşmazlıklarını sona erdirdi ve ona, piyasalarda ve özel sektörde, devletçi ideolojisini aşındıran bir yarar sağladı. Seçkin sınıfın çocukları Batıda eğitim gördü ve ticarete atılıp Batılı burjuvazinin değerlerini benimsedi.¹⁵⁵

Ülkedeki ekonomik liberalleşme ve yeni oluşan burjuva sınıfı, gelecek yıllarda, Suriye ekonomisi ve siyasetinde büyük rahatsızlıklara ve güven eksikliğine yol açan rüşvet, yolsuzluk ve kaçakçılığı da beraberinde getirdi. Tabi ki memurlar arasında rüşvet Esad iktidarından önce de vardı, fakat bunların sıklığı 1970’lerin başlarından sonra, Esad’ın ekonomik liberalizasyon politikası, Arap petrol kapitali ve Batı yardımlarının ülkeye girmesinden sonra gittikçe arttı.¹⁵⁶ Özellikle yolsuzluğa batmış devlet burjuvazisiyle birlikte hareket eden Şam merkezli bir sermaye sınıfı, devletin

¹⁵³ Hinnebusch, *a.g.m.*, s.18

¹⁵⁴ Lobmeyer, *a.g.e.*, s.108

¹⁵⁵ Hinnebusch, *a.g.m.*, s.18

¹⁵⁶ Ma’oz, *a.g.e.*, s.135-136

imkânlarını kullanarak, kamu sektörünü sömürerek, kaçakçılık gibi işlere karışarak, memurlar arasında rüşveti yaygınlaştırarak siyasi ve toplumsal etiğin bozulmasına neden oldu. Aynı zamanda sürekli zenginleşen bu sınıf, toplumdaki gelir dağılımının adaletsizleşmesine, alt sınıfların ekonomik durumunun kötüleşmesine ve dolaylı olarak da toplumsal bir muhalefetin oluşmasına hizmet etti. Yeni devlet burjuvazisinin toplumsal alanda genişlemeye başlaması, kentlerdeki esnaf sınıfının oluşturduğu geleneksel ticaret burjuvazisinin de çıkarlarını zedeledi ve bu durum İslami muhalefetin büyümesinin ekonomik alt yapısına katkı yaptı.¹⁵⁷ Devlet imkânlarından ve teşviklerden yeterince yararlanamadığını düşünen geleneksel ticaret burjuvazisi, Müslüman Kardeşler örgütüne finansal ve moral destek verirken özellikle ülkenin kuzeyindeki Halep, Hama gibi büyük kentlerde örgütlenmelerine imkân sağladı.¹⁵⁸

III.2.1.3. Soğuk Savaş Sonrası Liberalleşme Çabaları

1980'lerden itibaren ekonomik durgunluk yaşayan Suriye, SSCB'nin çöküşüyle birlikte siyasi ve ekonomik olarak yalnızlık içine düştü. Doğu Blokundan gelen ekonomik ve teknik desteği kaybeden Esad yönetimi, 1990 yılından itibaren ekonomik sisteme yeni bir çehre kazandırma çabası içine girdi ve ekonomik dışa açılmayla birlikte yabancı sermayeye tekrar önem vermeye başladı. Suriye hükümetinin bazı ekonomik reformlar uygulamaya koyduğu ve ekonomik liberalleşme gayretlerinin gösterildiği bu dönem ikinci infitah olarak anıldı.

1991 Mayısında yatırımları cesaretlendirmek için yürürlüğe giren 10 Nolu Yatırım Yasası (*Investment Law Number 10/1991*), Suriye hükümetinin özel sektöre karşı yeni bakışının en önemli göstergesi oldu.¹⁵⁹ Bu yasayla yabancı yatırımcılara dış ticaret, döviz ve vergi alanlarında önemli avantajlar sağlandı. Ayrıca kırsal kesimde

¹⁵⁷ Nazih Ayubi, *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, Çev: Yavuz Alogan, İstanbul, Cep Kitapları, 1992, s. 108

¹⁵⁸ Fred H. Lawson, "Divergent Modes of Economic Liberalization in Syria and Iraq", Der: İlyas Harik, Denis J. Sullivan, *Privatization and Liberalization in the Middle East*, Indiana University Press, 1992, s.131

¹⁵⁹ Sukkar, *a.g.e.*, s. 33

yatırım yapan ve yerli girdi kullanan yatırımcılara ek birtakım teşvikler verildi. Yeni yasa çerçevesinde dönemin başbakanı Mahmud Zubi'nin başkanlığını yaptığı ve yasadan yararlanabilecek yeterlilikteki firmalara lisans veren Yatırım Yüksek Konseyi kuruldu.¹⁶⁰ Sağlanan vergi kolaylıkları ve diğer teşvikler önemli ölçüde yabancı sermayenin ülkeye yatırım olarak girmesine yol açtı. 10 Nolu Yatırım Yasası, verimli yatırımları cesaretlendirip özel sektörün gelişimini hızlandırırken genel anlamda da Suriye'nin ekonomik performansına önemli bir etkide bulundu.¹⁶¹ Bununla birlikte yabancı ve yerli sektör yatırımlarını teşvik etme doğrultusundaki çalışmalar Suriye'nin zengin ticari çevreleri ile taşrada yıldızı tekrar parlayan geniş toprak sahipleri arasındaki ittifakı güçlendirdi. Bu iki gücün faaliyetlerinin birbirini tamamlayıcı niteliği pekiştirecek her adım ülkede iktidarı elinde tutan güçlere istikrar kazandırmaya yaradı.¹⁶²

Esad'ın ekonomik liberalleşme ve dışa açılım çabalarının ikinci basamağını, SSCB ile olan ticari ilişkilerini ikame ettirebileceği yeni bir ticari ortak aramak oluşturuyordu. En uygun yeni ortak, Orta Doğu'ya ve Arap Dünyasına ABD'ye göre daha ılımlı bir siyasi bakışı olan Avrupa Birliği (AB) idi. Hafız Esad'ın son on yılında Suriye ile AB ülkeleri arasındaki ticaret hacmi giderek artan bir seyir izlerken Suriye-AB ilişkilerinin şekillenmesini sağlayan dönüm noktasını ise 1995 yılındaki Avrupa-Akdeniz Dışişleri Bakanları Konferansı ve konferans sonunda imzalanan Barcelona Bildirgesi oluşturdu. Suriye'yi Dışişleri Bakanı Faruk El-Şara'nın temsil ettiği Avrupa-Akdeniz Dışişleri Bakanları Konferansı, 27-28 Kasım 1995'te Barcelona'da gerçekleşti. Konferansta AB ile Akdeniz bölgesi arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerinde yaşanan karşılıklı bağımlılıklar ve bölge ülkeleriyle AB ülkeleri arasında yüksek gelir farklılıkları göz önüne alındığında bölge barışı, güvenliği ve globalleşen ekonomiye katılarak artan refaktan pay alması açısından, AB ve Akdeniz ülkeleri arasında daha yakın ve güçlü ilişkilerin kurulması amaçlanıyordu. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı olarak adlandırılan bu proje, AB'nin dış

¹⁶⁰ Fred H. Lawson, "İçte Kabuk Değiştiren Suriye, Dış Politikada Eski Çizgisini Israrla Koruyor", Çev: Cahide Ediz, *Avrasya Dosyası (Suriye Özel)*, C: 2, Sayı: 3, 1995, s.30

¹⁶¹ Sylvia Pöling, "Investment Law No. 10: Which Future for the Private Sector", Der: Eberhard Kienle, *Contemporary Syria: Liberalization Between Cold War and Cold Peace*, London, British Academic Press, 1994, s. 14

¹⁶² Lawson, *a.g.m.*, s.31-32

politikada güneye doğru siyasi ve ekonomik derinleşmesini öngörmektedir. Bu bağlamda Haziran 1995'te Cannes'da yapılan Avrupa Konseyi Toplantısı, "bir Avrupa-Akdeniz ortaklığı kurulmasını" tavsiye eden Avrupa Komisyonu tekliflerini onayladı. Kasım 1995'te Barselona'da Avrupa-Akdeniz Konferansı'na katılan 15 Avrupa Birliği ve 12 Akdeniz ülkesinin dışişleri bakanları, bu ortaklık için temel ilkeler içeren Barselona Bildirgesi'ni kabul etti.¹⁶³ Bu konferans sonucu ortaya çıkan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı (*Euro-Mediterranean Partnership*), taşıdığı hedefler ve içerik bakımından günümüz Suriye-AB ilişkilerinin genel çerçevesini şekillendirmektedir.

Sonuç olarak devlet ağırlıklı ekonomik yapıda özel sektörün payı arttırılma çabaları, gerek devlet yapılanmasının içinde bulundurduğu statükocu çıkar gruplarının etkinliği, gerekse yerli sermayenin sınırlı oluşu ve yabancı sermayenin Suriye'ye gelmedeki tereddütleri yüzünden yeterince başarı sağlayamadı. Bu dönemde yabancı yatırımları zorlaştıran en önemli nedenler arasında bankacılık gibi ticareti doğrudan etkileyen sektörlerin gelişmemiş olması ve alt yapı eksiklikleri gösterilebilir. Yabancı sermaye ve yerel sermayenin sağlayacağı yatırım ortamının eksikliği ise Suriye ekonomisini petrol sektörüne bağımlı kıldı. Bu dönem petrol sektörü, ihracatın 2/3'ünü devlet gelirlerinin %50'sini karşılamaktaydı. 1990'ların başında ekonomik liberalleşme çabaları ve yeni bulunan petrol rezervleri sayesinde Suriye ekonomisi yüksek büyüme hızları yakalarken 1990'ların ikinci yarısından itibaren ekonomik büyüme %1,5-%2,5 gibi düşük düzeylerde kaldı. Ülkenin Gayri Sarfi Milli Hâsılası (GSMH) da 1000 dolar düzeyinden 800 dolara kadar düştü. Suriye ekonomisindeki olumsuzluklar sosyal eşitsizlikleri, yoksulluğu ve işsizliği artırdı. Her yıl 250 bin kişinin iş gücüne katılma talebiyle ortaya çıktığı ülkede, devlet bu taleplerin ancak 20 binini, özel sektör ise 60 binini istihdam edebilmekteydi.¹⁶⁴ Bu veriler ışığında Hafız Esad'ın oğlu Beşşar'a bıraktığı devlet kontrolünde olan ekonomik yapılanmanın olumlu argümanlara sahip olduğunu söylemek oldukça zordur.

¹⁶³ Detaylı bilgi için bkz. "Barcelona declaration", http://europa.eu.int/comm/external_relations/euromed/bd.htm, (20 Ocak 2006)

¹⁶⁴ Volker Perthes, "Syria: Difficult Inheritance", Der: Volker Perthes, *Arab Elites: Negotiating the Politics of Change*, Lynne Rienner, Londra, 2004, s.99

III.2.2. Baas Yönetiminde Sivil Toplum ve Özel Sermaye İlişkisi

Sivil toplum 20 yy.ın ortalarından itibaren şekillenen bir kavram olmakla birlikte geleneksel toplumlarda da modern sivil toplumun işlevine benzer işlevler gören kurumlar yer alıyordu. İslam dünyasının bir parçası olan Suriye’de de sosyal etkileşimin sağlandığı ve taleplerin dile getirildiği sivil toplum yapıları, esnaf locaları, vakıflar, tarikatlar ve ibadethaneler gibi geleneksel kurumlardı. Özellikle eğitim ve sağlık hizmetleri sunan özel amaçlı vakıflar (*Al Wakaf*) açısından Suriye’deki sivil toplumsal faaliyetler oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Ülkenin toplumsal tabanına yönelik kurulan ilk sivil kurumlar, 1863’te kurulan “Mansur Hayır Kurumu” (*St. Mansour Charity*) ve 1880’de Şam’da kurulan “Hayırsever Kureş’in Yetimler Yurdu Kurumu” (*Charitable Kourash’s Orphanage Organization*) dur. Her iki kurum da yetimlerin durumlarını iyileştirme ve toplumsal dayanışmayı hedefliyordu. Osmanlı döneminde otoriteler, bu tür dernekleri söz konusu kurumun sadece amaçları, kurucuları ve faaliyetleri hakkında yetkilileri haberdar etmeyi gerektiren 1827 yasasıyla yönetiyordu. Fransız mandası dönemindeki Suriye’de ise bu dernekleri yönetme yasası, çok çeşitli derneklerin, hayır kurumlarının ve çıkar amacı gütmeyen örgütlerin kurulmasına izin verecek şekilde değişti. 1949’da bağımsızlığı müteakip, hayır ve sosyal hizmet derneklerinin dönüşümü, ülkenin siyasi ve ekonomik gelişimini takip etti. 1950’lerin ortasında Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (*International Labour Organization-ILO*) yardımlarıyla ortaya çıkan teknik gelişmeler sonucunda 1959’da 92 sayılı Sosyal Güvenlik Yasası oluşturuldu. Bu yasa sağlık sigortasından yaşlıların, engellilerin ve dulların desteklenmesine kadar bir dizi meseleyi kapsıyordu.¹⁶⁵

Arap dünyasında 1950’li yıllarda gerçekleşen siyasi ve toplumsal dönüşümlerle birlikte, Suriye siyasal ve toplumsal yaşamında parti, sendika, dernek, birlik gibi örgütlenmeler modern anlamda ortaya çıktı. Suriye’nin 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) adı altında Mısır ile siyasi bir birlik kurmasının ardından kabul

¹⁶⁵ _____, “Trying to Fit In”, *Syria Today*, Kış 2004, s.5–6

edilen 93 sayılı yasa, Suriye'deki sivil toplum kurumlarının kurulmasına, faaliyet alanlarına, yönetimine ilişkin temel hukuksal düzenlemeleri oluşturdu. Bu hukuksal çerçeve içerisinde Baas yönetiminin popüler toplumsal örgütlenmeleri bu dönem yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Yine bu dönemde, temel sorunlarla ilgili bazı dernekler aynı çizgide örgütlenmiş popüler birliklerle birleştirildi. Örneğin kadınlarla ilgili derneklerin bir bölümü, Suriyeli Kadınlar Birliği'ni oluşturmak için birleşti.¹⁶⁶ Bununla birlikte Suriye'de sivil toplum örgütlenmeleri, Baas'ın iktidara geldiği 1963 yılından itibaren sosyalist politikalar dâhilinde klientalist (tüketici birlikleri örgütlenmesi) ve korporatist (meslek birlikleri örgütlenmesi) yapılanmalar haline geldi.¹⁶⁷ 1960'larda kurulan ve büyük ölçüde Baas partisine eklenmiş bulunan bu halk örgütlerine (*munazzamat sha'biyya*) Hafız Esad döneminde çok sayıda yenisi katıldı. Böylece nasıl tanımlanırsa tanımlansınlar hemen hemen tüm toplumsal gruplar –köylüler, kadınlar, çocuklar, gençler, öğrenciler, sporcular vs.- için birer halk örgütü vardı.¹⁶⁸ Halk örgütlerine katılanların ideolojik birleştiricisi ise genellikle Arap milliyetçiliği ve sınıfsal bağlar oluyordu. Devlet güdümündeki bu örgütlerin üye sayıları Esad döneminde hızla yükseldi. Baas devleti, partiye eklenmiş korporatist birliklerle toplumu örgütleyip denetim altında tutuyordu. Buna rağmen Suriye'de devlet toplum ilişkisi bütünüyle devletin kazandığı ve sivil toplumun bütün sınıflarının kaybettiği bir çekişme değildi. Baas korporatizmi özel bir popülist karaktere sahipti ve toplumsal gruplara karşı dışlamadan çok dahil etme stratejisi izledi. Özellikle o zamana kadar örgütlenme şansı bulamayan kadınlar, köylüler gibi toplumsal gruplar devletin desteğiyle örgütlendi.¹⁶⁹ Bu örgütler devlete karşı koyabilecek halk gücünden yoksun olsa da toplumun kolektif bilincini ve deneyimini artırıcı işlev gördü.

Hafız Esad döneminde Suriyelilerin derneksel faaliyetlerinde son sözü söyleyen makam Çalışma ve Sosyal İşler Bakanlığı idi. Nihai olarak, ihtiyacı olanlara daha iyi hizmet eden hayır kurumlarına yardım etme amaçlı bir girişimle, hükümet 1974'te 22 Sayılı Kanunu yürürlüğe koydu. Kanun, Suriye'de faaliyet gösteren yardım

¹⁶⁶ _____, "Trying to Fit In", s.6

¹⁶⁷ Hinnebusch, *a.g.m.*, s.8.

¹⁶⁸ Lobmeyer, *a.g.e.*, s.96

¹⁶⁹ Hinnebusch, *a.g.m.*, s.12

derneklerine vergiden muafiyet sağladı.¹⁷⁰ Suriye toplumunda kolektif bilinci ve sınıfsal yapıları güçlendiren Esad'ın halk örgütlenmeleri, bir süre görece bağımsız hareket edebildilerse de devletin otorite alanı dışında faaliyet göstermeyi başaramadı. Doktorların, avukatların ve mühendislerin oluşturduğu ve Baas'ın önemsiz şekilde temsil edildiği meslek birlikleri (*niqabat mihaniyya*) 1978'den 1982'ye dek süren, Müslüman Kardeşlerin başını çektiği ayaklanmaya kadar kısmen bağımsızlığını korudu.¹⁷¹ Hatta bu meslek birlikleri, 1970'lerin sonuna doğru rejimi birçok defa alenen eleştirdi. Yazarlar ve gazeteciler birliğinin yanı sıra, özellikle hukuk devleti normlarına uyulması talepleriyle hekimlerin, mühendislerin ve eczacıların meslek örgütlerinin de desteğini alan avukatlar birliği öne çıkmıştır. Nihayet Mart 1980'de bu dört birlik bir genel grev çağrısı yaptı ve rejim de buna kendi araçlarıyla karşılık verdi: Greve katılan meslek birlikleri feshedildi veya bu birliklerin liderlerinin yerine devletin tayin ettiği kişiler getirildi.¹⁷² Böylece Esad döneminde halk ve meslek örgütleri kurumsal himaye ağı haline geliyordu. Patrimonial egemenliğin kurumsal öğeleri olarak parti ve kitle örgütlerinin görevi, egemen seçkinler ile toplum arasındaki aktarma istasyonları olarak önemli sosyal grupları Esad'ın egemenliğindeki himaye ağına bağlanıyordu. İlgili örgüt içerisindeki üyeliğin her zaman avantaj getirmesi söz konusu değildi, ama üyelik bireyin meslek ve eğitim hayatında kimi muazzam dezavantajlara karşı da korunmasını sağlıyordu.¹⁷³

1990'lı yıllarda iki kutuplu uluslararası sistemde meydana gelen dönüşüm ve yeni güç dengeleri, Suriye'de devlet toplum ilişkisinin liberalleşmesi yönünde iç ve dış baskıları arttırdı. Bu gelişmelerin bir uzantısı olarak Esad liberalleşmeye yönelik değişim çabaları ortaya koydu ve bu çabalar sivil toplum üzerindeki devlet denetimini az da olsa hafifletti. Özellikle bu dönemde ortaya çıkan şehirli sermaye sınıfı, devlet ve toplum arasındaki ilişkinin gelişmesi yönünde önemli faaliyetlerde bulundu. 10 Nolu Yatırım Yasanın yürürlüğü konmasıyla özel sektörün ekonomik rolünü güçlendiren ekonomik liberalleşme aynı zamanda, Suriyeli sermaye sınıfının daha büyük siyasi ağırlık kazanmasına ve 1990'dan sonra bağımsız parlamento

¹⁷⁰ _____, "Trying to Fit In", s.6

¹⁷¹ Hinnebusch, *a.g.m.*, s.11

¹⁷² Lobmeyer, *a.g.e.*, s.100

¹⁷³ *A.e.*, s.98

üyelerinin önemli bir kısmını oluşturmasına yol açtı.¹⁷⁴ Esad, meclisteki sandalye sayısını 195'ten 250'ye çıkartarak ve meclisteki koltukların üçte birini bağımsız adaylara ayırarak daha çok bağımsız adayın meclise girmesini sağladı. Bağımsız adaylar 22–23 Mayıs 1990 seçimleri ekonomik reformun arttırılması ve özel girişimin desteklenmesini ön plana çıkaran zengin tüccarlar için önemli bir zaferdi.¹⁷⁵ Meclise bağımsız milletvekili olarak giren İhsan Sankar ve Riyad Seyif gibi iş adamları bu dönem siyasal gündem oluşturma adına sahip oldukları siyasi ve ekonomik pozisyonu kullanmaya çalıştılar. Bunun yanında Esad'ın yaptığı düzenlemelerin temel amacının da temsil edilmeyen grupları resmi devlet yapılarına uyumlu hale getirmek olduğu söylenebilir.¹⁷⁶

Suriye'de 1990'lardan sonra sermaye sınıfı sivil toplumu genişletmek konusunda önemli bir potansiyele sahiptir. Yerel küçük sermayeye devletten bağımsız hareket etmelerine öncülük yapan Seyif kardeşler, personeline değer veren ve onlara toplumsal yararlar sağlayan işverenler olarak özel girişimle devlet dışı bir refah alanını birleştirmeyi başardı. Bu başarı bağımsız sivil toplum oluşturma konusunda sermaye sınıfının potansiyelini ortaya koymaktadır.¹⁷⁷ Ayrıca Batıda eğitim almış genç bir neslin ülkeye geri dönmesi Suriye'nin ekonomi yönetimindeki gelişme ve büyüme beklentilerini arttırdı. Batıda eğitim alan bu gençler, yeni pazar ortamı içinde gelişme fırsatlarını görebiliyor ve bu ortamın daha yumuşak bir siyasi iklime ve iç istikrara hizmet edeceğine işaret ediyordu. Bu da Soğuk Savaş sonrası dünyada var olan durgunluğa ve birçok sosyalist ideolojiyle yönetilen totaliter devletin çöküşüne karşı koyabilecekti. Yine de özellikle yurtdışında yaşayan Suriyelilerin bir kısmı bu gelişmelere ihtiyatlı bir şekilde değerlendiriyordu. Onlar, kamu sektöründe karlı işler yapan ve iş dünyasında iyi yerler işgal edenlerin ordu ve güvenlik servislerinde yer alan seçkinler sınıfının çocukları olduğunu iddia ediyorlardı.¹⁷⁸ Hans Günter Lobbmeyer de yeni sermaye sınıfının sivil toplumun oluşması için yetersiz kaldığını düşünmektedir. Lobbmeyer'e göre ikinci infitahda ekonomik konular iktidarın

¹⁷⁴ Lobbmeyer, *a.g.e.*, s.104

¹⁷⁵ Lawson, *a.g.m.*, s.30

¹⁷⁶ Perthes, "Syria: Difficult Inheritance", s.93

¹⁷⁷ Hinnebusch, *a.g.m.*, s.18

¹⁷⁸ Pölling, *a.g.e.*, s. 24

korunması önceliğine tabidir ve seçilen hedef, toplumsal güçlerin iktidara ortak edilmesi değil tam tersine statükonun sürdürülmesi, yani egemenlerin toplum üzerindeki kontrolünün ve böylelikle de iktidar tekelinin güvence altına alınmasıdır.

¹⁷⁹ Raymond A. Hinnebusch ise yeni sermaye sınıfı ile sivil toplumun gelişmesi arasında olumlu bir ilişki kurmakla birlikte yeterli görmemektedir. Hinnebusch'a göre 1990'ların başında sermaye sınıfı, devletin istediğinden fazla serbestleşmeyi zorla elde edecek kadar güçlü değildi. Aynı zamanda sermaye sınıfı fazlasıyla denetlenen bir ekonomide devlet kontratları ve koruması altındaki tekellere bağımlı bulunmaktaydı.¹⁸⁰

III.3. Hafız Esad İktidarının Dış Politika Mirası

1970'lerin ortalarından itibaren dış siyasette uluslararası sistemin sert iki kutuplu yapısını kullanarak SSCB'nin stratejik desteğini sağlayan Hafız Esad, pragmatizme dayalı rasyonel bir dış siyaset anlayışıyla Suriye'yi önemli bölgesel bir güç haline getirmeyi başardı. Esad, başkanlık monarşisi sayesinde dış politika yapımında geniş yetkilere sahip oldu.¹⁸¹ Ülke içinde iktidarı elinde tutan güç odaklarının merkezinde yer alan Esad, dış politika karar alma mekanizmasının da merkezinde yer aldı. Esad'ın karizmatik lider kişiliği ve diplomatik yetenekleri, dış politikayı tek elden yönetmesine ve kişiselleştirmesine yol açtı.

Hafız Esad'ın dış politikasının ideolojik temelini “Büyük Suriye” ideali şekillendiriyordu.¹⁸² Bu ideoloji, dayanağını, etki ve yayılma alanı olarak görülen bugün ki Suriye, Filistin, Ürdün ve Lübnan topraklarını kapsayan coğrafi bölge “Verimli Hilal”den alıyordu. Bununla birlikte Esad, yeri geldikçe Arap dünyasıyla bağları koparmamak ve Arap dünyasının liderliğine oynayabilmek için Pan-Arabizmi kullanmaktan veya öyle görünmekten geri kalmadı. Hafız Esad her iki ideolojiyi de

¹⁷⁹ Lobmeyer, *a.g.m.*, s.106

¹⁸⁰ Hinnebusch, *a.g.m.*, s.19

¹⁸¹ Raymond Hinnebusch, “The Foreign Policy of Syria”, Raymond Hinnebusch, Anoushiravan Ehteshami (Der.), *The Foreign Policies of Middle East States*, Lynne Rienner, Londra, 2002, s.148

¹⁸² “Büyük Suriye” ideali hakkında detaylı bilgi için bkz. Daniel Pipes, *Greater Syria*, New York, Oxford University Press, 1990

yerine göre ustalıkla kullandı.¹⁸³ Esad'ın dış politikada formülasyonlarında temel aktör her zaman İsrail oldu. İsrail'e karşı bölgede dengenin korunması, Suriye dış politikasının temelini oluşturuyordu. Bu çerçevede Suriye dış politikadaki en önemli hedef, İsrail işgali altındaki Golan Tepelerinin geri alınması ve Filistinlilerin haklarının korunması olmakla birlikte Lübnan İsrail'le bölgede yaşanan güç dengesinde üstünlük yarışının önemli bir mücadele alanı haline geldi.¹⁸⁴

1980'lerin sonlarından itibaren uluslararası sistemdeki güç dengelerinde meydana gelen değişimler, Suriye'nin dış politika anlayışını ve stratejilerini değiştirmesini zorunlu kıldı. Suriye, yeni oluşan şartlarda öncelikle SSCB'nin stratejik desteğini yitirdiği gibi uluslararası alanda da büyük bir yalnızlık içine düştü. Globalleşme, serbest piyasa ekonomisi, liberal demokrasi, insan hakları, uluslararası hukuk gibi değerleri savunan Batılı bir dünya içinde ülkesine yer bulmaya çalışan Esad, öncelikle Batı karşıtı politik anlayışını revize etmekle işe başladı. Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesini bir fırsat olarak gören Esad, Batılı devletlerle birlikte Irak karşıtı koalisyonun içinde yer aldı. 1991'de "Orta Doğu Barış Süreci" dahilinde İsrail'le diplomatik ilişkiler kuran Esad, görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmaya da inatçı, tavizsiz ve pragmatik diplomasi anlayışıyla "Orta Doğu'da Suriyesiz Barış Olmaz" fikrini herkesin kafasına kazımayı başardı.

ABD yönetimi, 1990–2000 yılları arasında Suriye ile olan ilişkilerini daha çok Orta Doğu Barış Süreci ve İsrail'le olan ilişkilerine endeksledi. 1996 yılında ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher'ın Şam'a düzenlediği ziyaret, ABD yönetiminin Suriye'ye verdiği önemi gösterdi. Bu ziyarete rağmen Suriye, kitle imha silahlarının yasaklanması ve terörizme destek vermemesi yönünde Amerikan taleplerine maruz kaldı ve ABD yönetimi tarafından uluslararası sistemden tecrit edilmeye çalışıldı. Suriye'nin 1990–2000 yılları arasında en önemli siyasi ve askeri destekçileri, Çin,

¹⁸³ Salih Akdemir, "Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü", *Avrasya Dosyası (Arap Dünyası Özel)*, C: 6, Sayı: 1, 2000, s.225

¹⁸⁴ Kılınç, *a.g.m.*, s.6; 1970'li yıllarda Suriye dış politikasındaki İsrail faktörü hakkında detaylı bilgi için bkz. R.D. Mc Laurin, Mohammed Mughisuddin, Abraham R. Wagner, *Foreign Policy Making in the Middle East*, New York, Praeger Publishers, 1977, s.242-268

Kuzey Kore ve Rusya Federasyonu oldu. Bu dönemde AB ile Suriye arasındaki ekonomik ilişkiler ise sürekli artış gösterdi.¹⁸⁵

Hafız Esad'ın bıraktığı dış politika mirasında iki işgal (Golan Tepeleri'ndeki İsrail işgali ve Lübnan'daki Suriye işgali) oldukça önemli sorunlar olarak yer almaktaydı. Bu işgaller çerçevesinde İsrail ve ABD tarafından çıkarılacak siyasi ve askeri krizlerin, Beşşar'ın iç ve dış siyasetteki manevra alanını oldukça daraltıcı rol oynayacağı daha o günlerden belliydi. Suriye'nin teröre destek konusundaki kötü imajı ise Beşşar'ın siyasi ve ekonomik dış açılımında güven problemini önemli hale getiriyordu.

¹⁸⁵ Hinnebusch, "The Foreign Policy of Syria", s.159

IV. SURIYE'DE BEŞŞAR ESAD DÖNEMİ VE DIŞA AÇILIM POLİTİKALARI

IV.1. Suriye'de Reform ve Demokrasi

Suriye'nin Batı kültürünü yakından tanıyan genç lideri Beşşar Esad, dinamik güçler dengesinin hâkim olduğu uluslararası sistem içinde demokratikleşme ve özgürlükler konusunda hızlı ve heyecan verici bir reform hareketi ile devlet başkanlığına başladı. Beşşar'ın sivil toplum yaratma ve ifade özgürlüğünü sağlama yönünde “Şam Baharı” olarak adlandırılan ilk siyasi reform deneyimi, 2001 yılı içinde iktidarının üzerinde durduğu siyasi dengeler ve gelenekçi yönetici sınıftan (*Old Guard* olarak bilinen sınıf) kaynaklanan baskılardan dolayı yasaklarla sona erdi. Aslında Beşşar'ın ilk dönemlerinde idari ve ekonomik reformlar siyasi reformlara göre gündemin ilk sırasında yer almaktaydı. Beşşar, ekonomik liberalleşme ve kalkınmanın demokratik reformların sosyo-ekonomik alt yapısını hazırlayacağını düşünüyordu ve 2001 yılından itibaren bu yönde önemli atılımlar yapıldı.

Beşşar Esad'ın değişim adına ortaya koyduğu eylemlere rağmen reformun hızının ve kapsamının sınırlı kalması, yönetimin reform politikalarını etkileyen iç ve dış faktörleri gündeme getirdi. Suriye uzmanlarının büyük kısmı, reformla ilgili Suriye yönetimindeki elitlerarası anlaşmazlıklara dikkat çekmekle birlikte Beşşar'ın daha hırslı bir reform politikası izlemesinin önündeki engelin *Old Guard*'lar olduğu konusunda hemfikirdir. Patrick Seale da reform konusunda benzer düşüncelere sahiptir ve Beşşar'ın etkin bir şekilde iktidarı tekelleştirme konusunda yetersiz olduğunu vurgulamaktadır.¹⁸⁶ Reformu etkileyen dış faktörler olarak da Suriye'nin içinde bulunduğu hassas jeopolitik konum ve ABD ve İsrail ile olan ilişkiler gösterilebilir. 2000 sonrası dönemde Suriye dış politikasında ABD ve İsrail ile yaşanan gerginliklerin Beşşar'ın iç politikadaki durumunu etkilediği ve reform çalışmalarına yansdığı iddiaları ortaya atılmıştır. Muhakkak ki 11 Eylül 2001 saldırıları ve ABD'nin 2003 yılındaki Irak'a askeri müdahalesi sonrası değişen uluslararası ve bölgesel dengeler, Suriye'nin dış politikada zor anlar yaşamasına,

¹⁸⁶ Perthes, “Syria: Difficult Inheritance”, s.87–88

uluslararası baskı ve tecrit politikasına maruz kalmasına yol açmıştır. Aynı zamanda dış politikadaki bu gelişmelerin, Beşşar'ın reform hareketinin yönünü de tayin ettiği ve siyasi reformların duraklamasına veya uzun süre yavaş bir seyir izlemesine neden olduğu söylenebilir. Fakat Hariri Suikastı sonrasında Lübnan gibi stratejik önemi olan bir dış politika konusunda büyük tavizler vermesine rağmen Beşşar'ın, Haziran 2005'te toplanan Baas Kongresi'nde alınan kararlarla siyasi reformları planlı bir şekilde tekrar harekete geçirmesi kriz yönetimi altında da reform çabalarını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu durum, bir yandan uluslararası baskıların Beşşar'ı reforma zorladığı gibi iddialar ortaya atılmasına yol açtı diğer yandan da Beşşar'ın yönetici yeteneğini ve reformcu kimliğinin bir göstergesi oldu. Bunun için Beşşar'ın başlattığı reform hareketini incelenirken bütün dış etkenlerin ve Suriye'nin kendine özgü siyasi ve ekonomik yapılanmasını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Beşşar Esad döneminde genellikle devletin kontrolünde gerçekleştirilmek istenen reform hareketi, baba Esad'ın bıraktığı siyasi yapı üzerinde şekillenmektedir. Baba Esad'ın bıraktığı ve içinde hassas dengeler barındıran iç ve dış politika mirası, Beşşar'ın reform sürecini etkileyen en önemli neden olmakla birlikte Beşşar'ın kişilik özellikleri ve demokrasiyi algılayış biçiminin yeni dönemde önem arz ettiği görülmektedir.

IV.1.1. Beşşar'ın Liderlik ve Demokrasi Anlayışı

Hafız Esad ve Beşşar Esad, fiziksel olarak birbirine oldukça benzese de gerek yetişme tarzları gerekse karakterleri açısından çok farklı lider tipleridir. Hafız Esad, Fransa'nın baskıcı manda yönetimi altında doğan ve Batılı ülkelerin emperyalist politikalarına karşı düşmanlık duyguları ile beslenerek büyüyen fakir bir köylü çocuğuydu ve iktidara gelmek için çok çaba sarf edip birçok olumsuz faktöre karşı mücadeleler verdi. Beşşar ise bir devlet başkanının oğluydu, hayatı boyunca rahat bir yaşam sürdürdü, eğitimini Batı'da aldı ve uzman bir göz doktoru oldu. Baba Esad'ın siyasi bilinçaltında her zaman, Batılı ülkeler "emperyalist düşman" ve "öteki" olarak algılanıyordu. Baba Esad yabancı dil bilmezken Beşşar çok iyi derece İngilizce ve

Fransızca konuşmakta ve Batıyı çok yakından takip edebilmektedir. Yine askeri alt yapısından kaynaklanan sert ve otoriter liderlik özelliklerine sahip olan Hafız Esad'a göre Beşşar, kibar, ılımlı ve paylaşımcı tarzıyla ön plana çıkmaktadır. Suriyeli gazeteci Hüsnü Mahalli, Beşşar'ı babasından çok farklı, kompleksiz, rahat ve samimi bir insan olarak tanımlıyor.¹⁸⁷ Tabi ki yaşamları ve karakterleri bu kadar farklı bu iki liderin dünyayı algılayış biçimleri ve beklentileri oldukça farklılık içermektedir.¹⁸⁸

Beşşar Esad, iktidara geçtikten sonra 17 Temmuz 2000'de Halk Meclisi'ne hitaben yaptığı konuşmada, hukuk devleti, çoğulculuk, eleştiri ve demokratik düşünce gibi kavramları özel olarak vurguladı. Aslında bu konuşma, Beşşar'ın demokrasiye, değişim ve reformlara nasıl baktığını daha ilk günden ortaya koyuyordu. Beşşar, ülkesindeki demokrasi anlayışı ve demokratik düşünme şekli konusunda şunları söylüyordu:

*“Biz ne ölçüde demokratiğiz ve demokrasinin varlığını yokluğunun belirleyen işaretler nelerdir? Bu seçim midir? Özgür basın mıdır? Özgür düşünce midir? Diğer özgürlükler ve haklar mıdır? Çünkü tüm bunlar ve diğerleri demokrasi olmadığı gibi bunlar demokratik uygulamalar ve bu uygulamaların demokratik düşünceye dayanan sonuçlarıdır. Bu düşünce, diğerlerinin fikirlerini kabul etme kuralı üzerine kuruludur ve kesinlikle çift yönlü bir yoldur. Bu demektir ki benim için doğru olan bir şey diğerleri için de doğrudur, fakat yol ne zaman tek yönlü olursa bu bencilliğe yol açar. Bu demektir ki bizim şuna veya buna hakkımız var diyemeyiz, daha doğrusu demokrasi bizim için bir kural olmadan önce diğerlerine karşı bir görevimizdir.”*¹⁸⁹

Beşşar'a göre reform, ülkenin bağımsızlığına saygılı ve özgün bir reform olmak zorundaydı. Öyle ki Batı demokrasisinin Suriye'ye uygulanması konusunda söyledikleri demokrasi anlayışı konusunda oldukça anlamlı mesajlar taşımaktadır:

¹⁸⁷ Hüsnü Mahalli, “Esad ve Suriye Gerçeği”, *Akşam*, 27 Aralık 2005

¹⁸⁸ Bu konuda bkz. Kerim Balcı, “Saddam kaza mı, kader mi: Ortadoğu'nun Devrimci Liderlerinin Kişilik Tahlilleri”, Kerim Balcı (Der.), *Kimin Savaşı (Ortadoğu'daki Savaşın Perde Arkası)*, İstanbul, Zaman Kitap, 2003, s.143–160 ve Kerim Balcı, “İnternet Kuşağı”, *Zaman*, 12 Temmuz 2000

¹⁸⁹ “President Bashar al-Assad's Address to the People's Council”, *Damascus Online*, 17 Temmuz 2000, <http://www.damascus-online.com/history/documents/bashar.htm>, s.4

“Demokratik düşünce bir binadır. Hepimiz biliyoruz ki binanın temeli zayıfsa bina en küçük bir sebepten yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Bu nedenle her bina farklı şekilde inşa edilir ve taşınması beklenen ağırlığa göre bir temeli vardır. Bundan dolayı başkalarının demokrasisini kendimize uygulayamayız. Örneğin Batı demokrasisi, Batılı toplumların günümüzdeki kültürlerini farklılaştıran gelenek ve göreneklere meydana getiren uzun bir tarihin sonucudur. Onların sahip olduklarını uygulamaya kalkarsak onların tarihini, tüm sosyal anlam ve değerleriyle yaşamamız gerekir. Belli ki bu kendimize özel olan, tarihimizden, kültürümüzden, toplumsal yapımızdan gelen ve sosyal ihtiyaçlarımızın ve gerçek gereksinimlerimizin bir cevabı olan demokratik deneyimlerimizi kazanmamız açısından olanaksızdır. Bu durumda deneyimlerimiz sağlam olacak ve ne kadar zor olursa olsun zamanın geri kalanında ayakta kalabilecektir. Farklı ülkelerdeki yıkıcı deneyimleri görmek ve ders almak için yakından inceleyin.”¹⁹⁰

Beşşar, demokrasiyi bir binaya benzetirken Suriye’deki demokrasi inşa sürecinin de uzun bir zaman süreci içinde gerçekleşirse başarılı olabileceğinin altını çizmektedir. Bunun yanında Batılı demokratik gelişim sürecinin Suriye gibi Doğulu bir topluma uygun olmadığını savunan Beşşar, kendi kültürel ve toplumsal değerlerine uyumlu bir demokratik modelden bahsetmektedir. Beşşar’ın Doğu toplumlarının demokratikleşmesi adına kendi öz değerlerine yaptığı vurgu önemli olmakla birlikte dünyada varolan globalleşme olgusuyla çatıştığı izlenimini de verebilmektedir. Oysaki Beşşar’ın söyledikleri iyi okunursa Batılı demokratik değerlere karşı bir söylemden çok dıştan dayatılabilecek bir demokrasinin kabul edilebilir olmadığı üzerinde durduğu görülebilir. Beşşar, Batı’nın dayattığı suni demokratik yapıları eleştirirken ülkesi için ulusal bağımsızlığı koruma öncelikli özgün bir demokratik model öngörmektedir. Beşşar, demokrasi getirme adına olumsuz deneyimler yaşayan ülkelerin incelenmesini önererek Suriye’nin ulusal bütünlüğü adına duyduğu güvenlik kaygılarını da dile getirmektedir.

Beşşar’ın reform yönündeki düşüncelerine baktıktan sonra iktidara geldiğinde kendisine miras kalan oligarşik ve totaliter devlet yapılanmasını değiştirme ve demokratik dönüşümü sağlamada kullanacağı yöntem açısından iki ayrı seçenekle karşı karşıya kaldığını görmek gerekir. Beşşar ya iktidarını koruyarak mevcut sistemi

¹⁹⁰ A.e., s.4-5

reformlarla iyileştirme çabasına girecek, ya da babasından kalan sistemi demokratik yöntemlerle yıkıp yeniden radikal ve demokratik bir yapılanmaya gidecekti. İkinci seçenek aynı zamanda Beşşar'ın iktidarını kaybetme riskini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum Orta Doğu'daki kişiselleşmiş iktidar biçimlerinin en genel özelliği olan iktidarı bırakmama eğilimi ile genç Arap liderlerin değişim yanlısı isteklerinin çatışmasını beraberinde getirmektedir. Beşşar Esad'ın da bu çelişkiden dolayı zaman zaman reform politikalarında gerekli siyasi iradeyi gösteremediği iddia edilmektedir. Buna rağmen Beşşar özellikle yurtdışında verdiği röportajlarda iktidarı kaybetmekten korkmadığını sürekli ve kasıtlı bir şekilde vurgulamaktadır. Beşşar, Nisan 2005'te verdiği bir röportajda iktidara yaklaşım tarzı konusunda şunları söylemekteydi:

“İktidarın çok olumsuzlukları var. İktidara alıştığımızda da kötü alışıyorsunuz. İnsanın iktidara alışmaması gerekir. İnsanlar iktidardayken çalışmaya ve üretmeye alışmalıdır. İktidardayken eğer iş ve üretim söz konusu ise iktidar daha az problemlidir. Dolayısıyla ben iş ve üretime alıştım. İktidara ise alışmadım çünkü hiç bir zaman iktidar olmayı düşünmedim... Bütün içtenliğimle söyleyebilirim ki halk bu iktidarı istemediği anda bugün bırakır giderim. Bunun için de çok partili sisteme ya da seçimlere de gerek yok...”¹⁹¹

Beşşar'ın iktidarı bırakma eğilimi konusundaki kararın halka ait olduğu yönündeki söyleminde ne kadar samimi olduğunu reform konusunda ülkede yaptığı faaliyetler belirleyecektir. Beşşar, iktidarı bırakması için çok partili sisteme ve seçimlere gerek olmadığını söylese de ülke yapılacak ilk özgür çok partili seçimlerin sonuçları Suriye'deki demokratikleşmenin önemli bir köşe taşı olacaktır. Bununla birlikte seçimler Suriye siyasetinde iki önemli sonucu doğurabilir. Eğer seçim sonunda Beşşar ve Baas Partisi ülkedeki gücünü korursa seçimlerin adaletli ve güvenilir olmadığı konusunda ülke içindeki muhalifler ve uluslararası kamuoyu tepkiler oluşacak, muhalif partiler kazanırsa da Beşşar'ın iktidardaki gücünün azalması veya iktidardan çekilmesi söz konusu olacaktır.

IV.1.2. Siyasal İktidar Elitinin Yeniden Oluşturulması

¹⁹¹ “Beşşar Esad ile özel röportaj”, *CNNÜRK*, 6 Nisan 2005, http://www.cnnturk.com.tr/arama/haber_detay.asp?PID=00319&haberID=85700, (7 Nisan 2005)

Aşırı merkezileşmiş ve kişiselleşmiş bir başkanlık sistemi miras alan Beşşar iktidara geldiğinde, ülke içinde dışında birçok kişi tecrübesiz yeni devlet başkanın babasının hegemonik güçlerini tam olarak kullanabileceği düşünmüyordu. Oysaki Beşşar, babasının tüm resmi görevlerini devralmıştı (Devlet Başkanlığı, Baas Genel Sekreterliği, İlerici Ulusal Cephe liderliği, Anayasa Mahkemesi başkanlığı). Beşşar Suriye Devlet Başkanı olduktan sonra herhangi bir iktidar mücadelesine izin vermemeyerek tecrübesiz ve yetersiz olduğu yönündeki eleştirileri sona erdirdi ve kısa sürede iktidarını sağlamlaştırdı. Fakat Beşşar'ın görünürdeki başarısına rağmen iktidarının ilk yıllarında siyasal iktidarın tüm gücünü kullanabildiği ve devletin en önemli karar vericisi olmayı başardığı tam olarak söylenemez. Beşşar ülkeyi babası tarafından mevki, nüfuz ve yasallık sağlanan bir iktidar eliyle birlikte devraldı ve yönetmeye başladı. İktidar değişimiyle birlikte önceleri çekirdek elitin temel üyeleri, stratejik önemdeki kararlar üzerinde Hafız Esad döneminde olduğundan daha fazla etkili olmaya başladılar. Böylece iktidar eliti içinde siyasal güç dağılımı, temel olarak Beşşar'ı kapsayan fakat doğal olmayan kolektif bir liderlik şeklini ortaya çıkardı. Beşşar iktidarının ilk zamanlarında kendisine karşı oluşan olumsuz siyasi yapıya rağmen iki yıl içinde siyasal iktidardaki elit dönüşümünü aşamalı olarak gerçekleştirdi. Beşşar bu elit dönüşümünü güç kullanarak değil güçlü bir çekirdek elitin içinde yer alarak uzun süreli bir plan çerçevesinde gerçekleştirdi. 2003 yılından itibaren Beşşar Suriye devletinin öncelikli karar vericisi olduğunu göstermeye başladı.¹⁹²

Beşşar'ın iktidar gücünün en önemli kaynaklarından biri ve ülkenin geleceğinin belirleyicisi, dönüşüme uğrayan yönetici elit sınıfıdır. Volker Perthes, Suriye siyasal sistemini analiz ederken Beşşar dönemindeki yönetici eliti, etkinlik ve güç düzeylerine göre üç halkaya ayıran bir teori ortaya atmıştır. Perthes'e göre yönetici elit sınıfın merkezindeki birinci halkasını oluşturan grup, önemli iç ve dış politika kararlarını belirleyen resmi hükümet görevlileri, güvenlik güçleri yetkilileri ve Beşşar'ın ailesinden kişilerden oluşmaktadır. Devlet Başkanı Beşşar Esad'ın dışında

¹⁹² Perthes, "Syria: Difficult Inheritance", s.89

Devlet Başkan Yardımcısı Abdülhalim Haddam¹⁹³, başbakan, dışişleri bakanı, savunma bakanı, askeri istihbarat başkanı ve Baas'ın kabinedeki genel sekreteri bu grubun içindedir. Bu kişilerin yanında hiçbir siyasi ve askeri ünvana sahip olmamasına rağmen Beşşar'ın dayısı Muhammed Makluf da çekirdek elitin içinde yer aldığı kabul edilmektedir. Suriye'nin en büyük işadamlarından biri olan Makluf, ülkenin ekonomi ve finans politikalarında doğrudan nüfuz sahibi olduğu gibi bireysel olarak hükümet yetkilileri üzerinde de etkilidir. Çekirdek elitin üyeleri mevki ve nüfuzlarını daha çok Hafız Esad'a borçlu olmakla birlikte Beşşar'ın iktidarı altında sisteme dâhil olanlar da vardır. Bunların arasında kardeşi Mahir Esad ve eniştesi Asef Şevket başta gelmektedir. Yine Beşşar'ın yakın danışmanları ve bazı bakanlar çekirdek elitin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Perthes'in teorisine göre yönetici elitin ikinci halkası, kabinenin diğer üyelerini, alt ve orta düzey bürokratları ve güvenlik yetkililerini kapsamaktadır. Bu grubun üyeleri, devletin stratejik önem arz eden kararlarında etkili değildir ve Beşşar'ın gelişinden sonra büyük bir kısmının görevi değiştirilmiştir. Perthes'in elit teorisinin üçüncü halkasında diğer iki gruba göre daha az etkili ve dolaylı nüfuza sahip kişiler vardır. Bakan yardımcılarını, valileri, Baas'ın eyalet idarecileri ve Beşşar tarafından atanmış önemli fonksiyona sahip görevliler üçüncü halkadadır. Devlet dışında bağımsız kişiler de bu halkaya dâhil olmak isteseler de başarılı olamamışlardır.¹⁹⁴

Beşşar Esad'ın yönetici siyasal eliti dönüştürmesini sağlayan en önemli yöntem kabine değişiklikleridir.¹⁹⁵ Beşşar ilk kabinesini Aralık 2001'de kurdu. Hafız Esad'ın ölümünden önce Mart 2000'de kurulan ve 1,5 yıl görev yapan kabine, Beşşar'ın izlerini taşımakla birlikte daha çok iktidar değişimini sağlayan geçiş kabinesi özelliği taşımaktadır.¹⁹⁶ Aralık 2001'de kurulan 33 üyeli kabinede 18 bakanın yerine yenileri atandı ve sadece altı bakan Mart 2000 kabine değişiminden önce görev yapan kişilerden oluşuyordu. Bu eski kuşağın kabinedeki en önemli temsilcileri, 1971'den

¹⁹³ Diğer Devlet Başkan Yardımcılığı makamının, sembolik ve etkisiz bir görev olduğu ve daha çok devlet için önem derecesi düşük görüşmelerde başkanı temsil ettiği belirlenmesinden yola çıkarak Zübeyr Maşakra'nın yönetici elitin birinci halkasında yer almadığı söylenebilir.

¹⁹⁴ Perthes, "Syria: Difficult Inheritance", s.90

¹⁹⁵ Beşşar Esad, iktidara geldiğinden beri 2001, 2003, 2004 ve 2006 yılları olmak üzere dört defa kabine kurmuştur. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. EK-C

¹⁹⁶ Gary C. Gambill, "Bashar Reshuffles Syrian Government", *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 2, No: 3, Mart 2000

beri Savunma Bakanlığı yapan Mustafa Talas ve 1984'ten beri Dışişleri Bakanlığı yapan Faruk el-Şara idi. Bu iki kıdemli yönetici, 2003'te kurulan kabinede de görev yapacaklar ve tecrübelerini Beşşar'la paylaşacaklardı. Buna rağmen 2001 kabinesinin diğer atamaları daha çok nitelikleri olan genç kuşak içerisinde yapıldı. Yeni kabinede özellikle ekonomi, finans, iletişim, turizm, eğitim gibi bakanlıklara atanan Batıda eğitim görmüş genç kuşak bakanlar ve yardımcılarında halk arasında "Beşşar'ın teknokratları" olarak sözediliyor ve bunlar bir reform takımı olarak algılanıyordu. Bu bakanların bir kısmı Beşşar iktidara gelmeden önce ona danışmanlık yapmakla birlikte çoğu yurtdışında çalışma tecrübesine sahip profesyonel kişilerdi. Yeni Ekonomi ve Dış Ticaret Bakanı Ghasan el Rifai, Dünya Bankası'nda Ekonomist olarak üst düzey görevlerde bulundu. Endüstri Bakanı Ahmed Hamo, Sağlık Bakanı Muhammed İyad el-Satı ve Tarım Bakanı Esad Mustafa, Birleşmiş Milletler Örgütü'ne danışman olarak çalışmışlardır. Kabinenin bazı üyeleri ise ne Baas'a ne de Ulusal İlerici Cephe'ye üye olmayan bağımsız kişilerdi. Örneğin kabinedeki üç bakan Suriye Bilgisayar Bilimleri Derneği'nin eski yöneticileriydi.¹⁹⁷ Yeni atanan bakanların bir diğer özelliği de yolsuzluklarla kirlenmemiş olmaları idi. Beşşar, Suriye'yi dünya ile bütünleştirmek adına yapmayı planladığı reform hareketinde siyasi sorumluluk, şeffaflık, açıklık ve hukuk devleti gibi ilkelere özellikle vurgu yapıyordu.¹⁹⁸ Beşşar'ın kabine üyelerinin yolsuzluğa bulaşmamış olmaları yönünde gösterdiği çaba, aynı zamanda rejimi ve görevlilerini etik ve profesyonel hale getirme yönünde ciddi bir girişimi yansıtmaktadır.

Beşşar Esad, yönetici elitin ilk halkasında yaptığı kadro değişikliklerini ikinci ve üçüncü halkada yer alan devlet kurumlarında da gerçekleştirdi. Hatta ilk iki yıldaki kadro değişiminden ikinci ve üçüncü halkadaki elitlerin daha fazla etkilendiği söylenebilir. Beşşar, iktidarının ilk iki yılı eyalet valilerinin tümünü, Baas'ın eyalet yönetimlerinin ve eyalet liderlerinin büyük kısmı değiştirdi. Devletin sahip olduğu medya kurumlarının editörleri de Beşşar'ın değiştirdiği ve doğrudan atadığı kişilerdi. Mart 2002'de Beşşar, 60 yaş üzerindeki tüm devlet memurlarını emekli etti. Bu karar

¹⁹⁷ Perthes, "Syria: Difficult Inheritance", s.91-92

¹⁹⁸ Sathna Shanker, "Syria's Reforms- An Overview", *Syria Comment*, 21 Kasım 2004, <http://faculty-staff.ou.edu/L/Joshua.M.Landis-1/syriablog/2004/11/syrias-reforms-overview-by-sathna.htm>

80 bin kişiyi etkiledi. Beşşar, parti ve devletin kurumsal yapısındaki kadroları gençleştirmek ve yönetici elitin ikinci ve üçüncü halkasında kendine sadakat temelli yeni bir yapı oluşturmak istiyordu. Bu değişiklik stratejisi sadece sadakatin güvenceye alınması değil aynı zamanda idari reformun bir bileşeni olarak yeni liderin öncelikleri arasında yer alıyordu. Yeni atanan genç yöneticiler kendilerini dünyayı daha iyi anlayabilen kişiler olarak görüyorlardı.¹⁹⁹

IV.1.3. Beşşar'ın İlk Reform Denemesi “Şam Baharı”

Hafız Esad dönemi, Suriye halkının siyasal katılım gücünü ortaya koyması ve sivil toplumun gelişme olanakları açısından oldukça sorunlu idi. Esad Suriyesi'nde düşünce, ifade ve toplanma özgürlükleri gelişme gösteremediği gibi toplum devlet tarafından depolitizasyona uğratıldı. Esad iktidarının depolitizasyon politikası, kitlelerin örgütlenme haklarını ellerinden alırken siyasal katılım yolları devlet tarafından kısıtlandı ve kontrol altında tutuldu. Siyasetle uğraşmak isteyenler genellikle siyasal iktidar tarafından belirlenirken rejim için tehdit olarak görülen farklı ve eleştirel bakışlar Suriye siyasi kültüründe yok sayıldı. Suriye'deki bu siyasal ortam, halkının uzun vadede siyasal topluma (bürokrasi, devlet, kurumlar, Baas) olan saygı ve güvenini yitirmesine neden oldu. Suriye otoriter devletinin öncelikleri arasında güvenlik ve rejimin sürekliliği yer aldığından rejime karşı oluşabilecek tepkiler ve tehditler güvenlik ve istihbarat kurumlarının sivil alanı kuşatması yoluyla yok edilmeye çalışıldı. Rejimin etkin güvenlik ve istihbarat örgütleri toplum üzerinde şiddet ve zorlama yöntemlerini kullanarak korku ve baskı psikolojisi yarattığı gibi ülkedeki cezaevlerinin sürekli siyasi suçlularla dolmasına neden oldu.

Beşşar Esad, iktidarının ilk yıllarında öncelikle Suriye toplumunda demokratik düşünceyi ve siyasal çoğulculuğu ortaya çıkarmaya yönelik kararlarla uygun siyasal ortamı oluşturmaya çalıştı. İlk olarak 2000 Kasım'ında Beşşar'ın emriyle 600 siyasi tutuklu serbest bırakıldı.²⁰⁰ Hemen ardından Şam'ın batısındaki Mazzeh Askeri

¹⁹⁹ Perthes, “Syria: Difficult Inheritance”, s.96

²⁰⁰ Brian Whitaker, “Syria to free 600 political prisoners”, *The Guardian*, 17 Kasım 2000; “Amnesty International welcomes the release of political prisoners”, *Uluslararası Af Örgütü*, 17 Kasım 2000, <http://www.amnesty.org.uk/news/press/12795.shtml>

Hapishanesi kapatıldı.²⁰¹ Beşşar Esad'ın devlet başkanlığı görevinin ilk on sekiz haftasında genel af yoluyla 700'den fazla siyasi mahkûm serbest bırakıldı.²⁰² Bunlarla birlikte devletin izin ve teşvikleri sayesinde ülke içinden gelen liberalleşme talepleri canlandırıldı. Özellikle reform yanlısı kesimlerin toplumsal alandaki girişimleri desteklenirken rejimin yapısından kaynaklanan sorunlar hafifletilmeye çalışıldı. Örneğin Hafız Esad döneminde ülke dışına çıkarılan liberal-reformcu ekonomist Arif Dalila, Beşşar Esad'ın kararıyla Şam Üniversitesi'ndeki görevine geri döndü.²⁰³ Beşşar'ın reform söylemleriyle ülke içinde oluşan özgürlükçü siyasal ortam, toplumsal bir dinamizme ve taleplerin ifade edilmesine giden yolu açtı. Suriye'nin sahip olduğu entelektüel birikiminin harekete geçirilmesi ise toplumsal dönüşüm umutlarını arttırdı.

Beşşar Esad Suriyesi'ndeki ilk sivil toplum hareketleri, daha önceki dönemde siyasi mekanizma içinde kendine temsil olanağı bulamamış veya sınırlı bir şekilde bulan sivil elitten oluşan azınlığın siyasallaşması şeklinde gerçekleşti. Bu sivil elitin ülkedeki iki farklı kesimden geldiği gözlenmektedir. Birincisi 1991 yılından sonra devletin de teşvikiyle başlayan ekonomik liberalleşmeye bağlı olarak gelişen ve gittikçe ekonomik gücünü ve buna paralel olarak siyasi ve toplumsal etkinliğini arttıran girişimci kesim. İkinci grup ise akademisyenler ve sanatçılardan oluşan aydın kesimdir.²⁰⁴ Suriyeli entelektüeller, yazarlar, gazeteciler, sanatçılar, insan hakları savunucuları ve iş adamları başta olmak üzere birçok toplumsal sınıfın temsilcilerinin, reform, demokrasi, sivil toplum gibi kavramları tartışmak üzere bir araya geldikleri politik forumlar ve salonlar (al-salonat al-siyasiyyah) kısa sürede ülkenin her tarafına yayıldı ve bu dönemde Suriye'nin politik manzarasının en çok ilgi çeken unsuru haline geldi.²⁰⁵ Sivil Toplum Forumları (muntadayat al-mujtama' al-madani) olarak bilinen bu sivil birliktelikler genellikle evlerde dost sohbetleri şeklinde başlayıp daha sonraları kurumsal kimliğe sahip oldu. Suriyeli film

²⁰¹ George, *a.g.e.*, s.40

²⁰² Nicholas Blanford, "Hopes for political reform eclipsed in Syria", *The Christian Science Monitor*, 20 Mayıs 2002

²⁰³ "Aref Dalila returns back to Damascus university", *Arabic News*, 20 Eylül 2000, <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/000920/2000092020.html>

²⁰⁴ Oytun Orhan, "Suriye, Dönüşüm ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Sayı 65, Eylül 2005, s.24

²⁰⁵ Khalil Osman, "Arrests in Damascus demonstrate limits of Bashar's political reforms", *Crescent International*, 1-15 Ekim 2001, <http://www.muslimedia.com/archives/oaw01/syr-arrest.htm>

yönetmeni Nabil Maleh'nin Şam'daki evinde yapılan toplantılar sivil toplum forumlarının ilk örneklerini oluşturur. Muhafız yazar Michel Kilo tarafından organize edilen bu toplantılar daha sonraları Suriye'de Sivil Toplumun Canlanması Komitesi (*Lijan Ihya' al-Mujtama' al-Madani fi Suriya*) adını aldı.²⁰⁶ Bu toplantıların katılımcıları özgürlüklerin genişletilmesi ve demokrasiden bahsederken adam kayırmacılığı ve yolsuzlukları eleştiriyordu.²⁰⁷ Baas Partisi üyeleri de partinin fikirlerini savunmak için bu forumlara katılırlarken özellikle genç Baascıların forumların yarattığı çoğulculuk ve açıklığı paylaştıkları görüldü.²⁰⁸ Kısa sürede ülke geneline yayılan forumlar, Suriye'de sivil toplum kültürü konusundaki potansiyeli ortaya koyarken devleti de karşılaması gereken siyasal ve ekonomik taleplerle karşı karşıya bıraktı. Batılı gözlemciler, Suriye'de demokrasi rüzgârlarının estiği ve devletin reform konusunda oldukça istekli olduğu bu kısa dönemi, 1960'lardaki "Prag Baharı'ndan" esinlenerek "Şam Baharı" olarak adlandırdı.

Demokrasinin gerekliliğinin konuşulduğu bu forumlara Beşşar'ın verdiği destek Suriyeli aydınların siyasal reform talepleri içeren yazılı belgelerin hazırlanmasını cesaretlendirdi.²⁰⁹ Aydınlardan Beşşar iktidarına yönelik ilk siyasal hak ve reform talep eden belge 2000 Eylül'ünde geldi. Yayınlanan deklarasyonda olağanüstü hal ve savaşla ilgili kanunların kaldırılması, tüm siyasal tutukluların serbest bırakılması, yurtdışında sürgünde olanların geri dönmesine izin verilmesi, ifade, toplantı ve basın özgürlüğünün sağlanması ve sivil özgürlüklerin genişletilmesi istekleri yer almaktaydı. Deklarasyona imza atan 99 reformcu entelektüel arasında yazar Michel Kilo, romancı-eleştirmen Nebil Süleyman, avukat Enver Bunni gibi "Şam Baharı'nın" ve Suriyeli reformcuların önemli isimleri yer alıyordu. Suriye devletinin kontrolündeki medyada deklarasyon hakkında hiç haber çıkmazken Suriye yönetimi sert tepki gösterip deklarasyonun yayınlandığı yabancı gazeteleri yasakladı. Reform konusunda ikinci belge 2001 yılının ilk ayında 1000 kişi tarafından imzalanıp yayınlandı. İkinci belge birincisinden daha geniş siyasal reformlardan

²⁰⁶ George, *a.g.e.*, s.33

²⁰⁷ Nicholas Blanford, "Hopes for political reform eclipsed in Syria", *The Christian Science Monitor*, 20 Mayıs 2002

²⁰⁸ Perthes, "Syria: Difficult Inheritance", s.104

²⁰⁹ Zisser, "Does Bashar al-Assad Rule Syria?", *The Middle East Quarterly*, C: 10, No: 1, Kış 2003, <http://www.meforum.org/article/517>

bahsetmektedir. Birinci belge belirgin demokratik talepleri ihmal ederken ikinci belge bağımsız bir uluslararası kurumun denetimi altında yönetimin her kademesini kapsayacak seçimlerin yapılmasını talep ediyordu.²¹⁰

Suriye’de “Şam Baharı” olarak adlandırılan dönemde en dikkat çeken siyasi ve ekonomik forumlar, El-Kevakibi Forumu, Atasi Forumu ve Riyad Seyif’in Ulusal Diyalog Forumu’dur. En iyi bilinen tartışma çevrelerinden biri, ismini El-Kevakibi’den alan El-Kevakibi Forumu’dur. Abdulrahman El-Kevakibi (1848–1902), 18. yy. Avrupa aydınlanmasının ardından Avrupa’yı model alan Arap rönesansını savunan Suriyeli bir Arap’tır.²¹¹ El-Kevakibi, yönetim aleyhtarı tavırlarıyla özellikle de Osmanlı ve II. Abdülhamid karşıtı fikirleriyle tanınır. Arap milliyetçiliğinin şekillenmesinde Kevakibi’nin fikirleri oldukça etkili olmuştur.²¹² Halepli entelektüel Majid Manjouneh’in liderliğini yaptığı El-Kevakibi Formu, kısa sürede Suriye genelinde önemli bir kitle desteği sağladı. Aynı dönemde dikkat çeken diğer bir forum da Habib İsa tarafından kurulan, fakat ismini 2000 yılında ölen ve Nasıriyeli bir entelektüel olan Cemal Atasi’den alan Cemal Atasi Demokratik Diyalog Forumu’dur. 50’lerdeki Arap Milliyetçiliğini savunan Atasi Forumu, İsrail devletinin varlığına karşı çıkmakta ve Filistin direnişini desteklemektedir.²¹³ Atasi Forumu, “Şam Baharı” döneminden sonra da ülkede varlığını ve faaliyetlerini sürdürmeyi başaran tek forumdur.

El-Kevakibi ve Atasi Forumu faaliyetleriyle “Şam Baharı” döneminde etkili olsa da Suriye’deki reform hareketinin öncü lideri olarak bu dönem ortaya çıkan isim Riyad

²¹⁰ Gary C. Gambill, “Dark Days Ahead for Syria’s Liberal Reformers”, *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 3, No:2, Şubat 2001. Belgenin İngilizce metni ve belgede yer alan reformcu entelektüellerin tam listesi için bkz.. “Statement by 99 Syrian Intellectuals”, *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 2, No:9, Ekim 2000, http://www.meib.org/articles/0010_sdoc0927.htm

²¹¹ Ferid Gadiri, “Syrian Reform: What Lies Beneath”, *The Middle East Quarterly*, C: 12, No:1, Kış 2005, <http://www.meforum.org/article/683>

²¹² El-Kevakibi, Müslümanların ve Arapların geri kalmasından Osmanlı’yı sorumlu tutar. Yazılarında Araplığa vurgu yaparken İslami uyanışın ancak Araplarca sağlanabileceğini söylemektedir. El-Kevakibi, hilafetin Kureyş kabilesine mensup bir Arap’a ve hilafet merkezinin de Mekke olması açıkça teklif eden ilk Arap olma özelliğini taşımaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Şit Tufan Buzpınar, “Kevakibi Abdulrahman Ahmed”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara, Cilt: 25, Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, s.339–349

²¹³ Gadiri, “Syrian Reform: What Lies Beneath”, *The Middle East Quarterly*, C: 12, No:1, Kış 2005, <http://www.meforum.org/article/683>

Seyif'tir. 1994 ve 1998 yıllarında bağımsız milletvekili olarak parlamentoda görev yapan Riyad Seyif Suriyeli bir sanayicidir. Hafız Esad döneminde Suriye ekonomisinin liberalleşmesi gerektiği yönündeki talepleriyle dikkat çeken Seyif, Beşşar'ın iktidara geçmesinden sonra ülke çapında serbest bırakılan sivil toplum forumlarının öncüsü sayılabilir. Beşşar'ın Batıyı tanıyan ve değişim yanlısı kişiliğini bir fırsat olarak gören Seyif, devletin 2000 yılı sonundan itibaren sağladığı özgür tartışma ortamını iyi değerlendirdi. Beşşar'ın başa geçişini takiben Seyif birçok iş adamı ve aydının katıldığı ve siyasi ve ekonomik değişimle ilgili konuların tartışıldığı toplantıları kendi evinde düzenleyerek işe başladı. Seyif, önceleri devletin yasal izni alınmadan düzenlenen bu toplantılara, daha sonra Sivil Toplum Dostları (*Friends of Civil Society*) adını vererek kurumsal bir kimlik sağladı.²¹⁴ Ülke geneline hızla yayılacak olan bu toplantılar, ulusal katılımın artmasıyla tartışma forumları haline gelmiştir. Bu bağlamda Seyif de ülkede ekonomik ve siyasi liberalizmi sağlamak için iş adamları ve aydınların katılımı ile Ulusal Diyolog Forumu'nu (*National Dialogue Forum*) kurdu. Forumun katılımcıları arasında Habib İsa, Arif Dalila, Velid Bunni ve Kemal Labwani gibi önemli liberal reformcu aydınlar yer alıyordu. Seyif, yeni dönemde Beşşar yönetimine karşı sert eleştiriler yöneltti. Seyif özellikle rüşvete karşı söylemleriyle devletin şeffaflaşması ve denetlenebilir olması gerektiği üzerinde duruyordu. Seyif mecliste etkili bir kişilikti, fakat devletin karar alma mekanizmasındaki yönetici elitin dışında tutuluyordu. Buna rağmen Seyif, kamuoyunu etkileyebilmekte ve belirli konuların siyasal gündeme taşınmasını sağlayabilmekteydi. Volker Perthes'a göre bu durum Riyad Seyif'in ülkedeki iktidar elitinin üçüncü halkasında yer aldığını göstermektedir.²¹⁵ Bu bağlamda Beşşar Esad'ın tanıdığı özgürlük ortamı, Suriye'de öyle hızlı bir siyasal dönüşüme yol açtı ki Seyif ve arkadaşları tartışma forumlarından kısa sürede bir siyasal parti çıkarmayı başardı. 2001 Ocak ayının son günlerinde Seyif, Sosyal Barış Hareketi (*Harakat al-Silm al-Ijtima'i*) adını taşıyan bir oluşumu partileşme aşamasına getirdiğini açıklıyordu.²¹⁶

²¹⁴ Raed al-Kharrat, "Riyad Sayf: Syrian member of parliament", *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 3, No: 3, Mart 2001, http://www.meib.org/articles/0103_sd1.htm

²¹⁵ Perthes, "Syria: Difficult Inheritance", s.94

²¹⁶ "Seif and the new party in Syria", *Arabic News*, 27 Ocak 2001, <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/010127/2001012710.html>

Batılılar tarafından “Şam Baharı” olarak adlandırılan bu dönemde, yazar, gazeteci, işadamı gibi çeşitli meslek gruplarından entelektüeller tarafından gerçekleştirilen ve siyasi ve ekonomik reformun tartışıldığı toplantılar, Suriye’deki reformist elit sınıfın varlığını ortaya koydu. Reformistler adıyla anılan bu grubun içinde Riyad Seyif (işadamı), Arif Dalila (ekonomist), Michel Kilo (yazar), Nebil Süleyman (romancı- eleştirmen), Mamun el-Homsi (Bağımsız Milletvekili), Habib İsa (Avukat) gibi isimler ön plan çıkmaktadır. Baba Esad döneminde devletin güdümünde oluşan sivil toplum, bu siyasi ve ekonomik forumlarla ilk defa özgür hareket şansı yakaladı ve kamusal bir alan yaratmayı başardı. Bu forumlar, kısa zamanda Suriye yönetimini reforma zorlayan toplumsal baskı gruplarına dönüştü. Hafız Esad tarafından hassas dengeler üzerine kurulan rejimin içindeki çıkar grupları ve eski kuşak siyasiler bu forumlardan oldukça rahatsızlık duydu. Riyad Seyif reforma karşı olan yöneticiler hakkında “Onlar gerçek bir demokrasiye doğru ilerlemeyi reddediyor, çünkü onlar bunun çok erken olduğunu söylüyor” diyordu.²¹⁷ 2001 ilkbaharından itibaren Suriye’deki özgür tartışma ortamı ve reform konusunda yüksek beklentiler yerini olumsuz bir siyasal ortama bırakmaya başladı. Özellikle ülkedeki *Old Guard*’lar reformun hızlı ilerleyişinden rahatsız duymaya başladı. Dönemin Devlet Başkan Yardımcısı Abdülhalim Haddam, bölücülükle suçladığı reformcu kesimin ülkeyi Cezayir ve Yugoslavya’ya benzetmesine izin vermeyeceğini söylüyordu.²¹⁸ Tartışma forumlarına yönetim tarafından kanunla sınırlamalar getirilirken özellikle devlet başkanına, orduya ve güvenlik güçlerine yönelik olumsuz eleştiriler engellenmek istendi. 2001 yılında Ağustos başından Eylül sonuna kadar olan dönemde 10 ünlü siyasi muhalif aydın ve eleştirmen yönetim tarafından tutuklandı.²¹⁹ Bu tutuklamalar Şam Baharı için önemli bir dönüm noktası olacaktı. Tutuklamalar, 9 Ağustos 2001’de 46 yaşındaki bağımsız milletvekili Mamun el-Homsi’nin tutuklanmasıyla başladı. Riyad el-Türk (Avukat) *El-Cezire* televizyonuna yaptığı yönetimi eleştiren açıklamaların ardından 1 Eylül 2001’de tutuklandı. 5 Eylül 2001’de diğer bir

²¹⁷ Cameron W. Barr, “Syrians test new signs of freedom”, *The Christian Science Monitor*, 13 Şubat 2001

²¹⁸ “Khaddam warns the intellectuals: we will not allow to convert Syria in Algeria or Yugoslavia”, *Arabic News*, 19 Şubat 2001, <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/010219/2001021916.html>

²¹⁹ Nicholas Blanford, “Hopes for political reform eclipsed in Syria”, *The Christian Science Monitor*, 20 Mayıs 2002

bağımsız milletvekili ve reform hareketinin öncü ismi Riyad Seyif kanun dışı yollar kullanarak anayasal düzeni değiştirmekle suçlanıp tutuklandı.²²⁰ 12 Eylül 2001’de Seyif’in avukatı ve Atasi formunun sözcüsü Habib İsa tutuklandı. Aynı gün Fawaz Tello (Mühendis) da tutuklandı. Arif Dalila (Ekonomi Profesörü), Hasan Sadon (Öğretmen), Habib Salih (İşadamı), Kemal Labwani (Doktor), ve Velid Bunni (Doktor) bu dönemde tutuklanan diğer muhalif aydınlardır.²²¹

Riyad Seyif ve arkadaşlarının tutuklanması, Suriye rejiminin bağımsız grup veya bireylerin ilerleme ve değişim adına gösterdikleri çabaları henüz tolere etmeye hazır olmadığını gösteriyordu.²²² Suriye yönetimi, iç istikrarın bozulması, mezhepçi ayrılıkları kışkırtma, rejim karşıtlığı gibi nedenlerle tartışma forumlarını kapatmaya başladı. Atasi Forumu dışında bütün forumlar kısa süre içinde kapatıldı. Suriye’deki otoriteler tarafından Atasi Forumuna tolerans gösterilse de bu forumun da sözcüsü Habib İsa tutuklandı.²²³ 10 muhalif aydın, 2002 yılında çıkarıldıkları Suriye Devlet Güvenlik Mahkemesi’nde yargılanmalarının ardından uzun süreli hapis cezalarına çarptırıldı. Bağımsız milletvekilleri Mamun el-Homsî ve Riyad Seyif’e, Mart ve Nisan 2002’de 5 yıl hapis cezası verildi. 9 Eylül 2001’de tutuklanan ekonomist Arif Dalila, Haziran 2002’de 10 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Haziran 2002’de mahkûmiyet süreleri belli olan diğer muhalif aydınlar Riyad el-Türk, Habib Salih ve Velid Bunni’dir.²²⁴ 1981–1998 yılları arasında hapis yatan 72 yaşındaki tecrübeli siyasetçi Riyad el-Türk 30 aya mahkûm edildi. Habib Salih 3 yıl, Velid Bunni 5 yıl ceza alırken Habib İsa ise 19 Ağustos 2002’de 5 yıl hapis cezasına çarptırıldı. 28

²²⁰ Suriye’deki tutuklamaların nedenleri konusunda birçok iddia ortaya atıldı. Bunlardan biri de Riyad Seyif’in tutuklanmasıyla Beşşar’ın kuzeni Rami Mahluf’un aldığı cep telefonu lisansının arasında kurulan bağlantıdır. Seyif, Rami Mahluf’a oldukça karlı bir iş olan cep telefonu lisansının verilmesini sert bir dille eleştirmiş ve Baas yönetimini yolsuzlukla suçlamıştır. Bkz. Ferid Gadiri, “Syrian Reform: What Lies Beneath”, *The Middle East Quarterly*, C: 12, No: 1, Kış 2005, <http://www.meforum.org/article/683>

²²¹ “Syrian authorities arrest tens of Syrian citizens”, *Syrian Human Rights Committee (SHRC)*, 20 Eylül 2001, <http://www.shrc.org.uk/data/asp/d7/1147.aspx>

²²² Perthes, “Syria: Difficult Inheritance”, s.94

²²³ “Annual Report 2002”, *Syrian Human Rights Committee (SHRC)*, 27 Haziran 2002, s.7

²²⁴ “Syria: Long Prison Terms for Democracy Activists”, *Human Rights Watch (HRW)*, 2 Ağustos 2002, <http://hrw.org/english/docs/2002/08/02/syria4184.htm>

Ağustos 2002’de mahkeme son üç sanığın hakkında mahkûmiyet kararı verdi. Kemal Labwani 3 yıla, Hasan Sadon 2 yıla ve Fawaz Tello 5 yıla mahkûm oldu.²²⁵

Suriye’de hızlı bir ivmeyle başlayan siyasi reform hareketi ve güçlenen sivil inisiyatif, 2002 yılından itibaren kısmen etkinliğini kaybetmeye başladı. Sivil tartışma forumlarına katılan aydınların bir kısmı rejim tarafından cezaevlerine yollanarak cezalandırılırken köklü siyasal ve ekonomik değişim adına büyük umutların doğduğu bir dönem böylece sona erdi. Tutuklanan aydınların bir kısmı kısa sürede serbest bırakılsa da bu durum reformcu hareketin faaliyetleri yavaşlamasına ve ülke siyasetindeki etkinlikleri azalmasına neden oldu.²²⁶ Buna rağmen reformcu seküler aydınların, reform konusunda cezaevinde veya dışarıda mücadelelerine devam ederek Suriye siyasetindeki muhalefetin önemli bir grubu olarak varlıklarını korudukları söylenebilir.

IV.1.4. Suriye’deki Kitle İletişim Araçlarının Demokratik Gelişmedeki Rolü

Modern kitle iletişim araçlarının en eskilerinden olan gazete, tarih boyunca toplumların yüksek etkileşim, bilgi ve medeniyet düzeylerindeki gelişmişliğin bir göstergesi oldu. Halktan devlete doğru bilgi ve talep akışını sağlayarak siyasi karar alma sürecini etkileyebilen kitle iletişim araçları, aynı zamanda kitleleri etkileme ve yönlendirme gücüne de sahiptir. Günümüzde teknolojinin gelişmesine paralel olarak gazete, dergi, radyo, televizyon, telefon, internet gibi kitle iletişim araçları, geniş kitlelere daha kolay ulaşmakta ve siyasal iktidarı etkileyebilecek etkin bir medya gücünün oluşmasına yol açmaktadır. Demokrasi kültürünün en önemli özelliklerinden biri, eleştirel bakış açısından yola çıkarak farklı fikirlerin aynı ortamda bir araya gelmesini sağlamasıdır. Bu açıdan medyanın küreselleşmesi ve özgürleşmesi çoğulcu ve katılımcı demokrasiye hizmet etmektedir. Kitle iletişim araçlarına ulaşma imkânı ve maliyetinin giderek düşmesi, kişilerin kamusal alanda

²²⁵ “EU Must Not Forget Imprisoned Syrian Democrats”, *Human Rights Watch (HRW)*, 30 Ağustos 2002, <http://hrw.org/english/docs/2002/08/30/syria4262.htm>

²²⁶ Jim Quilty, “Syria’s regime survives but centrifugal forces remain”, *Daily Star*, 18 Mart 2005

olanlara daha tepkisel davranmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda toplumdaki her kişinin veya grubun fikirlerini ve isteklerini özgürce kitlelere ve devlete iletebilmesi siyasal çoğulculuğa hizmet etmekle birlikte medya çoğu zaman siyasal iktidarın sınırlanması ve denetlenmesinde önemli bir siyasal meydan okuma aracı olabilmektedir. Özellikle medyanın eleştiri işlevini kullanabilmesi çoğulcu ve tartışmacı demokrasinin ilk şartlarından biridir. İnternet ise günümüzde çoğu insan tarafından bireysel özgürlüklerin ve küreselleşmiş dünyanın en önemli aracı olarak gösterilmektedir.

Otoriter yönetimlerde kitle iletişim araçları tamamen siyasal iktidarın tekeli veya kontrolündedir. Yönetici kadro, bu etkili silah sayesinde sistemli, tek yönlü ve yoğun propaganda yoluyla kamuoyunu istediği gibi oluşturma olanağına sahiptir.²²⁷ Bu bağlamda Hafız Esad, otoriter ve dışa kapalı siyasal rejimin bir sonucu olarak oğlu Beşşar'a devletin tekelinde ve resmi ideolojinin propaganda aracı haline gelmiş bir medya miras bıraktı. Beşşar, iktidarının ilk yıllarında babasından kalan bu mirası özgürleştirmek ve yaygınlaştırmak adına önemli girişimlerle geçirdi. Beşşar, ülkede gerçekleşecek liberal reformlarda kitle iletişim araçlarına özel önem veriyordu.

Hafız Esad sonrası Suriye'deki değişimin en önemli iki göstergesi çanak antenlere ve internete verilen izin oldu. Beşşar'ın iktidara gelmesinden sonra ülkede artan çanak antenler, 2002 yılında devlete belirli bir ücret ödemek kaydıyla yasal olarak serbest bırakıldı. Kısa sürede Suriye'nin en ücra yerleşim birimlerinde bile çanak antenler kullanılmaya başlandı. Böylece Suriyeliler üç devlet televizyonunun yanında yabancı kanalları da takip etmeye başladı. Çanak antenle birlikte internetin serbest bırakılması ise hem devlet başkanı olan Beşşar'ın imajı açısından hem de Suriyelilerin dünya ile bütünleşmesi açısından stratejik önem arz eden bir karar oldu. Beşşar, 1994 yılında devlet başkanlığına hazırlanmak için Suriye'ye geri döndüğünde sahip olduğu ilk ve tek resmi unvan Suriye Bilgisayar Derneği başkanlığı idi. Bu kurum, 1989 yılında ağabeyi Basil tarafından kuruldu ve o tarihten itibaren başkanlığını kendisi yürütüyordu. Basil'in ölümünden itibaren bu kurumun

²²⁷ Kapani, *a.g.e.*, s. 154

başkanlığı üstlenen Beşşar, Suriye’de internet, cep telefonu ve bilgisayar alanlarında yaşanan gelişmelerin başkahramanı durumuna geldi. Başa geldiğinde verdiği vaatlerden biri de, yakın bir gelecekte bütün Suriyelilerin internetten faydalanacağı oldu. Zaten 90’ların ikinci yarısında Orta Doğu’da doğal lider ölümleriyle iktidara geçen Kral Abdullah, Kral Muhammed, Şeyh Hamad ve Beşşar Esad gibi teknoloji ve internete ilgili genç liderler, Batılılar tarafından sık sık “İnternet Kuşağı” olarak adlandırılıyordu.²²⁸

Hafız Esad liderliğindeki Suriye yönetimi güvenlik kaygıları yüzünden internetin kullanılması ve yaygınlaştırılması konusunda ihtiyatlı davranmıştı. 1997 yılında uygulanan “pilot projede” internet kullanma izni, Suriye Arap Haber Ajansı (*Syrian Arab News Agency-SANA*), günlük gazete *Tishreen* ve Suriye Bilgisayar Derneği gibi devlet kuruluşlarına verildi. 1998 yılında uygulamaya konan “geçici proje” ile internet kullanımının işadamları, doktorlar ve mühendisler gibi gruplar arasında kullanımına izin verildi. Beşşar iktidara geçtikten sonra internet kullanımı Suriye genelinde tamamen serbest bırakıldı ve özellikle başkent Şam’da ardı ardına internet cafeler açılmaya başlandı. Ülke genelinde 1992’de 2.500, 1998’de 15.000 olan bilgisayar sayısı 2002 sonunda 330.000’e çıktı.²²⁹ Bütün bunlara rağmen Suriye’de internetin hala özgürce kullanıldığı söylenemez. Ülkede özellikle yönetim karşıtı olduğu iddia edilen sitelerin erişimleri devlet tarafından engellenmektedir. Bu rutin engellemeler dışında Suriye’de hala internet kullanmak ağır olarak cezalandırılabilir. Örneğin 23 Şubat 2003 tarihinde Abdel Rahman Şaguri adlı bir Suriyeli “*Levant News*”²³⁰ adlı yasaklı bir siteden aldığı haberi elektronik postayla göndermekten dolayı tutuklandı.²³¹ Şaguri’nin uzun süre Şam yakınlarındaki Saidnaya cezaevinde tutulmasından sonra 2,5 yıl hapis cezasına çarptırılması devletin güvenlikçi yönetim anlayışının sürdüğünün bir göstergesidir. Bu tutuklamanın ardından Suriye yönetimine tepkisini gösteren Uluslararası Sınır

²²⁸ Kerim Balcı, “İnternet Kuşağı”, *Zaman*, 12 Temmuz 2000

²²⁹ Eyal Zisser, “Bashar Al-Assad: In or Out of the New World Order?”, *The Washington Quarterly*, C:28, No:3, Yaz 2005, s.121

²³⁰ Levant News adlı sitede Suriye’deki siyasi tutuklulara ilişkin bilgiler yer alıyor. Suriye’de 2003 yılından beri sitenin erişimi devlet tarafından engellenmektedir. Bkz. <http://www.thisissyria.net>

²³¹ “Syria: Abdel Rahman Shaghouri”, *Amnesty International*, 24 Haziran 2003, <http://web.amnesty.org/library/Index/ENGMDE240202003?open&of=ENG-SYR>

Tanımayan Gazeteciler Örgütü (*Reporters Sans Frontières-RFS*) Genel Sekreteri Robert Menard, Beşşar Esad'ın bir dönem Suriye Bilişim Derneği'nin başkanlığını yaptığına atıfta bulunarak ifade özgürlüğü olmadan internete kalıcı bir kalkınmanın olamayacağını belirtti.²³² Buna rağmen Abdel Rahman Şaguri olayının ardından Suriye otoriteleri tarafından Muhammed Kutays, Haytam Kutays, Yahya el-Aws ve Mesud Hamid interneti kanundışı kullanıp devletin güvenliğini tehlikeye sokma suçundan tutuklandı.²³³

Diğer bir kitle iletişim aracı olan sabit telefonlar Beşşar Esad'ın iktidara gelmesinden sonra hızla yaygınlaşırken cep telefonu teknolojisi ilk kez ülkeye getirildi. Sabit telefonların alt yapısında Hafız Esad'ın son döneminde başlayan yenilenme projeleri Beşşar tarafından devam ettirildi. Ülkede sabit telefon abone sayısı 1991 yılında 500 bin iken 2000 yılında 1,6 milyona çıktı. 1998 Haziran ayında Suriye Telekom (*Syria Telecommunication Est- STE*), ortalama 110 milyon dolar değerindeki mevcut hatların 1 milyon adet arttırılarak toplamda 1.65 milyona ulaştırılmasını sağlayacak olan projeyi Ericsson firmasına verdi. STE, 2000 yılında iki GSM yapımı ve işletilmesi için açtığı ihaleyi, Mısırlı mobil telefon operatörü olan Orascom'un Suriye'deki firması olan *Syriatel Mobile Telecom SA* ve Lübnanlı *Investcom (Spacotel Syria)* firmaları kazanmıştır. *Syriatel Mobile Telecom SA*, Şubat 2001'de, *Spacotel Syria* da Nisan 2001 tarihinde faaliyete başlamıştır. 15 yıllık yap-işlet-devret modeliyle kurulan GSM ağının 1,7 milyon kişiye hizmet vermesi hedeflendi. Dört aşamadan oluşan plana göre operatörlerin anlaşma imzalandıktan sonra bir yıl içinde %90'ını kapsayacak şekilde hizmet vermeleri gerekmektedir. Bunlarla birlikte STE'den izin alan bir grup Suriyeli firma uydu telefon servisi sağlamak amacıyla Birleşik Arap Emirlikleri'nden *Al-Thurya* adlı firmayla sözleşme imzalamışlardır.²³⁴ Suriye'de GSM ihalesinin yapıldığı günlerde *Orascom*'un başkanı Naguib Sawiris, 18 milyonluk nüfusu ve Orta Doğu'daki önemli rolü ile Suriye'nin *Orascom*'un

²³² "Internet-user held in solitary for seven months for e-mailing a newsletter", *RFS*, 31 Aralık 2003, http://www.rsf.org/article.php3?id_article=8941

²³³ "Syria: Abdel Rahman Shaghouri", *Amnesty International*, 24 Haziran 2003, <http://web.amnesty.org/library/Index/ENGMDE240202003?open&of=ENG-SYR>

²³⁴ "Suriye Ekonomisi ve Türkiye-Suriye Ekonomik ve Ticari İlişkileri", *DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)*, Mart 2003, s. 8-9

bölgesel stratejisi açısından çok önemli bir pazar olduğunu söylüyordu.²³⁵ Sawiris'in sözlerini haklı çıkarır şekilde 2000–2004 yılları arasında Suriye'deki GSM kullanıcısı sayısı %120 arttı. Ürdün merkezli *Arab Advisors Group* adlı araştırma kurumuna göre Suriye'deki GSM kullanımındaki hızlı büyüme devam ederse 2008 yılına kadar üçüncü bir GSM operatörüne sahip olabilir.²³⁶

Suriye'de Beşşar'ın başlattığı reform dalgası, iktidarın medya üzerindeki engelleyici düzenlemelerinde gevşemeye yol açtı. Suriye'nin üç önemli yayın organı olan *Al-Thawra*, *Al-Baath* ve *Tishreen* (İngilizce yayınlanan *Syria Times*) gazeteleri uzun süredir ülkedeki yazılı medyayı tekelleri altında tutuyordu. Beşşar'ın özgür basın yönündeki reform çabaları, üç parti gazetesi, iki özel gazete ve bir mizah dergisinin de aralarında olduğu yeni basın kurumlarının bu dönemde yayın hayatına başlamasına neden oldu. Beşşar iktidara geldiğinde öncelikle üç gazetenin editörlerini değiştirdi. *Al-Thawra* gazetesinin eski editörü Muhammed Kayr Wadei Çin büyükelçiliğine ve *Al-Baath* gazetesinin editörü Turki Saqr İran büyükelçiliğine atanırken *Tishreen* gazetesinin editörü Amid Khouri emekli edildi.²³⁷ Üç gazeteye yeni bağımsız editörler atandı ve siyasete daha liberal yaklaşımları teşvik edildi.²³⁸ Özellikle *Al-Thawra* sivil toplumun sesini duyurması adına önemli bir platform haline geldi. *Al-Thawra* gazetesinin yeni editörü Mahmud Salameh, Suriye'deki sivil toplum hareketinin önemli isimleriyle temas kurarak onların yazılarını gazetesinde yayınladı. Michel Kilo ve Arif Dalila, *Al-Thawra* gazetesinde makaleleri yayınlanan reformcu aydınların en dikkat çeken isimlerinden ikisidir.²³⁹ 2000 Kasım'ında Ulusal İlerici Cephe içinde yer alan Baas dışındaki partilere kendi gazetelerini yayınlama izni verildi. İki ay sonra Suriye Komünist Partisi, 1958'den beri ülkede yasak olan Halkın Sesi (*Sawt al-Sha'b*) ve Işık (*Al-Nour*) gazetelerini tekrar yayınlamaya başladı. Suriye Komünist Partisi (Halid Bekdaş'ın eşi Wisal Farha Bekdaş liderliğindeki kolu), Ocak 2001'de yaptığı açıklamada, *Sawt al-Sha'b* gazetesinin

²³⁵ "Syria awards mobile phone licences", *BBC News*, 22 Ocak 2001, <http://news.bbc.co.uk/1/low/business/1131445.stm>

²³⁶ "A third GSM operator for Syria", 27 Nisan 2005, <http://www.dailywireless.com/extlink.php?id=2718>

²³⁷ George, *a.g.e.*, s. 129

²³⁸ Sami Moubayed, "Political issues obscure Syria's achievements under Bashar", *Khaleej Times*, 3 Ekim 2002

²³⁹ George, *a.g.e.*, s. 132

önceleri haftada iki kez çıkacak olmakla birlikte haftalık bir gazete olmasını hedeflediklerini belirtti.²⁴⁰ Şubat 2001’de Arap Sosyalist Birliği lideri Safwan Kudsi tarafından Birlikçi (Al-Wahdawi) adlı haftalık gazete ve Mayıs 2001’de de Suriye Komünist Partisi’nin diğer kolunun lideri Yusuf Faysal tarafından *Al-Nour* yayınlanmaya başladı. Bunları Mustafa Hamdoun’un Arap Sosyalistleri’nin haftalık yayın organı Sosyalist Arap (*Al-’Arabi al-İshtiraki*) izledi.²⁴¹

Suriye’de 28 Şubat 2001’de 38 yıl sonra bağımsız bir gazetenin tekrar çıkması önemli bir dönüm noktasıydı. Arap dünyasının önde gelen karikatüristlerinden biri olan Ali Firzat tarafından çıkarılan *Dumari (Ad-Dommari)*, bir hiciv gazetesi idi. Gazete devlet bürokrasi ve yolsuzluklarla dalga geçiyor ve toplumda farklı düşünceleri dile getirme işlevi görüyordu. *Dumari*’nin ardından *El-İktisadi (Al-iqtisadiya)* adlı bir haber gazetesi yayınlanmaya başladı. Beşşar Eylül 2001’de özel gazeteleri kuruluşuna izin veren yeni bir basın kanunu çıkartarak 1963’ten beri süren devlet denetimindeki basın geleneğini sona erdirdi.²⁴² 2002 yılında Siyah ve Beyaz (*Abyad va Aswad*) ilk bağımsız politik dergi olarak piyasaya girdi. Kısa zamanda dergilerin sayısı arttı. İngilizce basılan *Syria Today* ve *Rising Syria* adlı iki dergi yayınlandı. Dağıtım izni verilen yabancı süreli yayınların sayısı ülke genelinde 180’den 397’ye çıktı.²⁴³ 2002 yılı, bağımsız özel radyoların gelişmesi açısından da önemli gelişmelere sahne oldu. Suriye hükümeti FM bandında yayın yapacak özel, ticari radyoların lisans alabilmesi için gereken koşulları belirledi. 2003 yılında ise dört özel radyo istasyonu ilk kez devletten lisans almayı başardı. Bu ilk radyo istasyonlarının sadece müzik, tanıtım ve reklâm yapmalarına izin verilirken haber ve özel konulu program yapmaları yasaktı.²⁴⁴

Irak’a ABD askeri müdahalesinin yapıldığı 2003 yılı, Suriye’de basın özgürlüğü ve demokratik reformlar açısından olumsuz gelişmeler de yaşanmıştır. Bu durumun uluslararası konjonktürden kaynaklanan nedenleri olmakla birlikte Suriye

²⁴⁰ “Syria gets first non-party newspaper”, *BBC News*, 04.Ocak 2001, http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/1101299.stm

²⁴¹ George, *a.g.e.*, s. 130

²⁴² Moubayed, “Political issues obscure Syria's achievements under Bashar”

²⁴³ Shanker, “Syria’s Reforms- An Overview”

²⁴⁴ *A.e.*

yönetimindeki reforma olumlu bakmayan eski kuşak yöneticilerinde payı oldukça fazladır. 2002 yılı sonunda, İngiltere’de yayınlanan *El-Hayat* gazetesinin Şam’daki büro şefi İbrahim Hamidi’nin, yanlış haber çıkarmaya çalışmak suçundan tutuklanması ve Şam’daki Adra cezaevine konulması Suriye’nin basın özgürlüğü konusunda uluslararası alanda suçlanmasına neden olmuştur.²⁴⁵ İbrahim Hamidi’nin tutuklanmasının ardından Suriye yönetimi yazılı basın üstündeki baskıcı politik manevraları devam etti. Ağustos 2003’te Ali Firzat’ın sahibi olduğu eleştiri gazetesi *Dumari* Suriye yönetimi tarafından kapatıldı. Suriye basın kanununa göre üç aydan fazla bir süre yayınlanmayan gazetelerin izinleri ellerinden alınabilmektedir. *Dumari*, reklâm ve dağıtım ile ilgili zorluklarla birlikte Suriye otoritelerinin ikaz ve sansür çabalarından dolayı Nisan 2003’den beri yayınlanamıyordu. Siyasal iktidara karşı eleştirel tavrı *Dumari* gazetesinin sonunu hazırladı.²⁴⁶ Bu gazetenin yayın yapmamasından dolayı kapatılması, Suriye basın kanunun antidemokratik yönünü gösterdiği gibi Suriye devlet yapılanması içinde var olan bazı grupların kendi kontrolleri dışına çıkan karşıt görüşlerden rahatsız olduğunu ortaya koymaktadır.

IV.2. Suriye’de Demokratikleşme Sorunsalı ve Siyasal Kültür

IV.2.1. Muhalefet Olgusu ve Muhalif Gruplar

Suriye’de Hafız Esad döneminin devlet yapılanması, iktidar gücünü ve siyaseti belli bir elit sınıfının inisiyatifine bırakmıştı. Suriye Ordusu, Baas Partisi ve devlet bürokrasisi içinde yer almak siyasal iktidara ve merkezi karar alma mekanizmasına tesir etmek anlamına geliyordu. Yönetici elit sınıf dışında siyasete ilgi duyan halk kesimleri, devlet ile toplum arasında sağlıklı iletişim kurmayı sağlayacak sivil örgütlenmelerin olmamasından dolayı taleplerini çoğu zaman kamuoyuna ve iktidara ulaştıramıyordu. Devlet, Baas partisi ve alt kolları aracılığıyla toplumu tahakküm altına almakla birlikte iktidarın güvenliğini sağlamak için tek tip ve siyasi olarak

²⁴⁵ “Bureau chief of pan-arab daily arrested”, *RFS*, 27 Aralık 2002, http://www.rsf.org/article.php3?id_article=4629

²⁴⁶ George, *a.g.e.*, s. 130-131; “Government closes country’s sole satirical newspaper”, *RFS*, 4 Ağustos 2003, http://www.rsf.org/article.php3?id_article=7693

pasifsiz edilmiş bir toplum yarattı. Suriye’de siyasi partiler kanunu olmadığı için bağımsız partiler faaliyet gösterememekte, var olan partiler de Baas önderliğinde Ulusal İlerici Cephe (*al-jabha al-wataniyya al-taqaddumiyya*) içinde varlıklarını sürdürmektedir. Suriye’de 1980’lere kadar etkin olabilen İslami muhalefet dışında 2000 yılına kadar ülkede örgütlenmiş bir muhalefetten bahsetmek neredeyse imkânsızdır.

Suriye toplumunun siyasete uzak olması, öncelikle devletin otoriter ve baskıcı yönetim anlayışından kaynaklanmaktadır. Bağımsızlıktan sonra uzun süre siyasal ve ekonomik istikrarsızlıkların olduğu ülkede, iktidarı ele geçiren güç odakları, devlet kavramını tanımlarken genellikle devleti rejimin varlığı düzeyine indirgemeye çalışmıştır. Bunun doğrudan bir sonucu olarak da çoğu Suriyeli için devlet siyasi iktidardır, bireylerin yaşamları iktidarın mutlak otoritesine bırakılır. Suriye toplumunun büyük bir kısmı uzun süre siyasetin dışında kaldığından kendini siyasetin bir parçası olarak görememekte ve siyaset karşısında tepkisiz ve durağan kalmayı tercih etmektedir. Suriye’deki Baas rejimi altında siyasete yabancılaşan bireyler uzun süre kendi siyasi kimliğini tanımlama konusunda zorlanmışlardır. Kendini siyasi muhalif olarak gören grupların siyasi kimlik algılayışları ise genellikle etnik veya dini kimliğin bir uzantısı şeklinde gerçekleşmektedir.

Baas rejimi, oluşturduğu totaliter devlet yapısı ile Suriye’deki siyasal ve toplumsal alanı tamamen denetim altında tuttu. Bu dönemde Suriye halkı, devleti kudretli bir varlık, siyaset kurumunu ise elit sınıfının bir faaliyeti olarak gördü. Suriye halkında oluşan devlet güdümlü siyaset anlayışı, Hafız Esad iktidarına oluşabilecek bir karşı çıkışın ve muhalefetin devlet düşmanlığı olarak algılanmasına sebep olmakla birlikte günümüze kadar etkisini sürdürmektedir. Baba Esad, siyasal iktidarının istikrarını ve meşruiyet sorunundan kaynaklanan güvenlik kaygılarını hafifletebilmek için güvenlik güçleri yoluyla toplum üzerindeki denetimi daha da sıkılaştırmıştır. Özellikle 1970’li yılların sonunda devlet terörüne dönüşen halk üzerindeki baskılar, toplumun kolektif varolma biçimini oldukça zedelemiştir. Çok sayıda muhbirin toplumun içine sızması ve binlerce Suriyelinin iş arkadaşları, komşuları hatta eşler gibi yakın aile üyelerince ihbar edilmesi nedeniyle her türlü sosyal ilişkiye karşılıklı

güvensizlik damgasını vurmuştur. Toplumdaki bu güvensizlik duygusu Suriye’de muhalefetin eylem alanını uzun bir süre kısıtlamakla birlikte rejimin elindeki en etkili araçlardan biri olarak kullanıldı.²⁴⁷ Bunlarla birlikte otoriter iktidarın kendini meşrulaştırma ve kitleleri harekete geçirme yolu, genellikle milliyetçi söylemler ve ortak dış düşman miti (genellikle İsrail) olmaktadır. Bu kolektif ve milliyetçi hareket tarzı toplumun iç siyasetteki özgürlük ve hak talebini öncelik olarak ikinci sıraya itebilmektedir.

Beşşar Esad döneminde ise yönetim tarafından ülke içindeki muhalif grupların hareket edebileceği bir siyasi alan oluşturma çabası içerisine girildi. Bu çabalarda kısmi bir başarı sağlansa da özellikle eski kuşak politikacıların hala Suriye’deki muhalif hareketleri topyekûn bölücü ve yıkıcı hareketler olarak algıladıkları görüldü. Beşşar döneminde ülke içinde ve dışında örgütlenen muhalif grupların bir diğer özelliğın de aralarında gerçekten iktidarın dayanılmaz cazibesine kapılarak rejimi devirme çabasında olanların da varolduğu gerçeğidir. Hatta ülke dışında örgütlenen muhaliflerin çoğunun varlıklarını sürdürdükleri ülkenin siyasi ve ekonomik yardımını aldıkları söylenebilir. Günümüzde Suriye muhalefeti dünyayı algılayış şekilleri ve hedefleri açısından büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Ülke dışındaki Suriyeli muhalefeti içinde Müslüman Kardeşler (*al-Ikhwan al-Muslimeen*) gibi İslami referans alan ve ülke içinde yasaklı olan gruplar veya Ferid Gadiri gibi Amerikan yanlısı ve İsrail’le ilişkileri geliştirme heveslisi gruplar olmakla beraber Rıfat Esad, Abdülhalim Haddam gibi eski Baascılar da vardır. Ülke içinde ise seküler reformcu muhaliflerle birlikte etnik siyaset yapma çabası içerisinde Kürt partilere rastlanmaktadır. Suriye muhalefetindeki bu çokrenklilik ortak bir amaç uğruna ve ortak bir plan dâhilinde birlikte hareket edebilecek bir muhalefetin oluşmasını engelleyen en önemli unsurdur.

Suriye’de iktidar değışimiyle ortaya çıkan güç boşluğı ve Beşşar’ın babasına göre daha ılımlı bir lider olması, ülke içinde ve dışında iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan muhalif grupları harekete geçirmiştir. 11 Eylül 2001 sonrası değışen uluslararası

²⁴⁷ Lobmeyer, *a.g.e.*, s.101

konjonktür ve Suriye'deki siyasal alanın muhalefet yapmaya uygun olmaması muhalif kişi ve örgütlerin ülke dışında barınmasına ve çoğu zaman büyük devletlerin dış politika stratejisinin bir parçası haline gelmelerine neden olmuştur. Buna ek olarak Suriye dışındaki muhalefetin tek ortak özelliğinin de demokratik yönetim getirme iddiası olduğu söylenebilir. ABD'nin dış politika stratejileri dâhilinde demokrasi ve özgürlüğe yaptığı vurgu, Suriyeli muhaliflere bazen doğrudan bazen de dolaylı desteğe dönüşmektedir. Dünya genelinde hâkim olan özgürlük anlayışı, Suriye muhalefetinin kendisini daha kolay ve meşru temel üzerinde ifade etmesini sağlamaktadır. Tabii ki Suriye'de varolan otoriter ve toplumu zararlı etkilerden korumak adına toplumsal enerjii donduran Baasçı devlet yapısı muhalif grupların bu yöndeki meşrulaşma çabalarına katkı yapmaktadır.²⁴⁸

Beşşar iktidara geldiğinde siyasi alandaki en önemli iki rakibi olarak amcası Rıfat Esad ve Müslüman Kardeşler Örgütü görülüyordu. Rıfat ve Müslüman Kardeşler Örgütü, Suriye içindeki siyasi alana giremediklerinden dolayı yurtdışında Beşşar iktidarını yıkmaya yönelik faaliyet göstermektedir. Rıfat Esad, 1984 yılında Hafız Esad'a yönelik bir darbe girişiminden sonra yavaş ilerleyen bir tasfiye süreciyle iktidar yapısının dışında bırakıldı. Beşşar'ın iktidara geçmesinden iki yıl önce Rıfat'ın devlet başkan yardımcılığı görevinin tamamen elinde alınması ile tasfiye süreci tamamlandı. 1999 yılında Lazkiye'de gerçekleştirmek istediği silahlı ayaklanmanın başarısız olmasıyla güç kaybına uğrayan Rıfat, Beşşar'ın iktidara geçmesinden sonra Suriye iktidarı için mücadelesini tekrar yoğunlaştırdı. Rıfat, oğlu Sümer'in sahibi olduğu *Arab News Network* adlı bir uydu kanalı aracılığıyla Beşşar karşıtı yayınlar yapmakta ve Suriye'deki baskıcı iktidarın yerine demokratik bir yönetimi kurmaya aday olduğunu belirtmektedir. Rıfat, Suudi Arabistan Kralı Abdullah ve Suriye içindeki önemli Nusayri ve Sünni ailelerin bazılarıyla yakın ilişkilere sahiptir. Rıfat Esad ismi zaman zaman dünya kamuoyunda Suriye iktidarı için geçse de, gerek ilerleyen yaşı (1937 doğumlu) gerekse geçmişteki Baas deneyimi uluslararası alanda destek bulmasını zorlaştıran etkenlerdir.²⁴⁹

²⁴⁸ Etyen Mahçupyan, "Suriye'de sivil muhalefet", *Zaman*, 30 Ocak 2006

²⁴⁹ "Dossier:Rıfat Assad", *Middle East Intelligence Bulletin*, C:2 No:5, 1 Haziran 2000, http://www.meib.org/articles/0006_sd.htm

Müslüman Kardeşler Örgütü, yurtdışında örgütlenen ve ülke içinde geniş bir tabana hitap edebilme potansiyeline sahip en güçlü muhalif grup olarak görülmektedir. Örgüt, Londra'da yaşayan lideri Ali Sadreddin El Bayanuni aracılığıyla yönetilmektedir. Suriye Müslüman Kardeşleri'nin kökenleri 19. yüzyılın sonlarındaki İslami cemiyetlere kadar uzanır. Örgüt, 1930'larda İslam Cemiyetlerinin oluşturduğu bir federasyon olarak ortaya çıktı. 1944 yılında başkan (*Murakıp el-Am*) seçilen Mustafa Es-Sıbai, bu cemiyetleri tek bir çatı altında topladığından dolayı örgütün kurucusu sayılır.²⁵⁰ Örgüt, 1950'li yıllarda popüler Pan-Arabizm söylemine rağmen Sünni Müslümanlar arasında önemli bir siyasi tabana sahip oldu. Suriye Müslüman Kardeşleri, gücünü pazar esnafları, memurlar, öğretmenler, serbest meslek sahipleri ve bürokratlardan oluşan orta ve alt-orta sınıf unsurlardan sağlamaktaydı.²⁵¹ İslami referans alan bir siyasi söyleme sahip olan Müslüman Kardeşler Örgütü'nün lider kadrosu, din dışı saydıkları Nusayri azınlığın yönetimini yıkma iddiasıyla 1970'li yıllarda Hafız Esad yönetimiyle silahlı bir mücadele sürecine girdi. Örgüt'ün Hafız Esad yönetimine karşı sürdürdüğü mezhepsel kökenli mücadele, 1982'de Hama'da bir ay kadar (2–28 Şubat) süren silahlı çatışmaların ardından Suriye Ordusunun topyekün şehri bombalaması sonucu tahminlere göre 5 ila 25 bin kişinin (çoğu Hama halkından) ölümüyle sona erdi.²⁵² Tarihe Hama Katliamı olarak geçen bu olay, Hafız Esad yönetiminin kendisini tehdit eden Müslüman Kardeşlere yönelik en şiddetli ve etkili tepkisi oldu. Hama Katliamı'ndan sonra örgüt içinde önemli parçalanmalar meydana geldiği gibi Müslüman Kardeşler muhalefeti uzun süre Suriye iç siyasetinin uzağında kaldı.²⁵³

Müslüman Kardeşler Örgütü'nün Beşşar'ın iktidara geçmesinden sonra bir toparlanma sürecine girdiği söylenebilir. Örgüt, Baas yönetimine karşı ülke dışındaki

²⁵⁰ Ömer Faruk Abdullah, *Suriye Dosyası*, Çev: Hasan Basri, İstanbul, Akabe Yayınları, 1985, s.107–108

²⁵¹ R. Hrair Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, Çev: Muhammed Karahanoğlu, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2003, s.154

²⁵² Michael Jacobson, "What Role for the Muslim Brotherhood in Syria's Future?", *The Washington Institute For Near East Policy*, Policy Watch, No:972, 11 Mart 2005

²⁵³ Chris Kutschera, "Syria: Wither the Syrian Muslim Brothers?", *The Middle East Magazine*, Nisan 1988, http://www.chris-kutschera.com/A/syrian_brothers.htm

muhalefetin en önemli figürlerinden biri olma özelliğini sürdürmektedir. Uluslararası sistemdeki dönüşümlerden etkilenen örgüt siyasal söyleminde de katılım, demokratik değerler ve insan hakları gibi kavramlara daha fazla yer vermeye başladı. Örgütün lideri Ali Saadettin Bayanuni, Hafız Esad'ın ölümünden sonra verdiği bir röportajda “Ülkenin birçok sorunu var: Baskı ve tiranlığın yolaçtığı iç bölünmeler, siyasi meşruiyet sorunu, ciddi ve sürekli ekonomik kriz, İsrail'in hegemonyasının kabul edilmesi için dış baskılar ve komşu ülkelerle sorunlu ilişkiler. Ama rejim, toplumun taleplerini görmezden geliyor. Suriye'nin siyasi geleceği halkın gerçek katılımı, tüm potansiyelin kullanılabilmesi geniş bir halk tabanına dayanan siyasi bir yapı oluşturulmasına bağlı” diyordu.²⁵⁴ Bayanuni sözlerinde örgütün demokrasi anlayışının daha çok bir çoğunluk demokrasine yatkın olduğu ve örgütün hedef kitlesi Suriye'deki Sünni nüfus olduğu görülmektedir. Örgütün Suriye'de iktidar değişimini sağlama adına gerçekleştirilmek istediği siyasi hedefleri de Sünni çoğunluğun harekete geçirilmesi üzerine kuruludur. Örgütün Genel Başkan Yardımcısı Züheyr Salim de “Prensiplerimizin hareket çizgisi şeriat çizgisidir... Müslüman Kardeşlerin istediği şeriat devleti, batıdaki gibi teokratik bir devlet anlayışı değil. İslam'da yöneticiler seçimle işbaşına gelir” diyerek referansı İslam dini olan çağdaş bir devleti bahsetmektedir.²⁵⁵ Salim istedikleri devlet şeklinin kurumsallaşmış, çoğulcu ve iktidarın el değiştirebildiği bir yapıya sahip olacağını söylerken demokrasi kavramını kendilerine göre şekillendirme gayreti içerisine girmektedir. Bu dönemde Müslüman Kardeşler Örgütü'nün içe kapalı yapısını kırarak diğer muhaliflerle iletişime geçme gayreti içerisine girdiği de görüldü. Örneğin, bu iletişimin bir sonucu olarak Mayıs 2001'de “Onur Pakı” ve Ağustos 2002'de “Suriye Ulusal Pakı”nı imzalandı. Örgüt, 2004 yılı sonunda ise “Geleceğin Suriyesi için Siyasi Proje” adlı bir bildiri yayınlayıp Suriye'de İslam kimliğine göre yeni bir anayasa hazırlanması, demokratik reformların yapılması ve düşünce özgürlüğüne saygı duyulması gibi taleplerde bulundu.²⁵⁶ Değişen uluslararası konjonktürden faydalanmak isteyen örgütün, 2005 yılının başından itibaren diğer Suriyeli muhalifler ve ABD yönetimiyle ilişkilerini önemli ölçüde geliştirdiği iddia

²⁵⁴ “Biz diktatörlüğe karşıyız”, Yeni Şafak, 17 Temmuz 2000

²⁵⁵ “Müslüman gruplarla acilen diyaloga geçin”, Vakit, 13 Mayıs 2006

²⁵⁶ Scott Lasensky, Mona Yacoubian, “Syria and Political Change”, *The United States Institute of Peace (USIP)*, Aralık 2005, http://www.usip.org/pubs/usipeace_briefings/2005/1212_syria.html

edilmektedir.²⁵⁷ Örgütün Genel Başkan Yardımcısı Salim ise Suriye'deki Kürtler, solcular ve diğer muhaliflerle işbirliği içinde olduklarını kabul ederken dış güçlere dayanarak hareket etmediklerini söylemektedir.²⁵⁸ Müslüman Kardeşler Örgütü'nün eski gücünü kazanma çabasına rağmen uzun süre ülke siyasetinden ve siyasi örgütlenmeden uzak kalması ülke içindeki gücünü olumsuz etkilemektedir. Özellikle 49 nolu yasaya göre örgüte üye olmanın ölümle cezalandırılmasının toplum üzerinde yarattığı korku psikolojisi ve toplumda yerleşen Baasçı seküler düşünce yapısı, Suriye'de İslamcı hareketlere verilecek desteği azaltan unsurlardır.

Uluslararası sistemdeki değişimler, Müslüman Kardeşler Örgütü'nün muhalefeti şekillendirmekle birlikte Beşşar Esad yönetimine karşı yeni muhaliflerin ülke dışında örgütlenmesinin yolunu açtı. Bu yeni muhalif oluşumlardan en dikkat çekenlerin başında Suriye asıllı Amerikalı işadamı Ferid Nahid Gadiri önderliğindeki Suriye Reform Partisi gelmektedir. Suriye Reform Partisi, 11 Eylül 2001 saldırılarından bir ay sonra Gadiri tarafından kuruldu. Ferid N. Gadiri Ekim 2001'de Suriye Reform Partisi'ni kurmasından beri Beşşar Esad rejimine karşı Washington merkezli, ABD yönetiminin onayladığı bir muhalefet gerçekleştirmeye çalışmaktadır.²⁵⁹ Demokrasi, özgürlük ve insan hakları kavramlarını ön plana çıkaran kendinden emin ve iddialı söylemi ile Gadiri dünya kamuoyunda ilgi uyandırsa da Suriye içinde siyasi tabana sahip değildir. Birçok Suriyeli Gadiri'nin Washington merkezli muhalefeti samimi ve inandırıcı bulmamaktadır. Bunun yanında Ferid Gadiri'nin muhalefeti ABD'nin Orta Doğu politikası ve BODP çerçevesinde değerlendirmek daha anlamlı olacağıının altını çizmek gerekmektedir.

Suriye'de etnik kriterler çerçevesinde muhalefet yapan azınlık Suriyeli Kürtlerdir. Etnik grupların siyasal olarak örgütlendiği durumlarda, siyasi mücadelenin ve karşıtlığın sahnelendiği alan kültürel farklılıklara doğru kaymaktadır. Özellikle kriz dönemlerinde etnik kökene dayalı aidiyet duygusu ve etkileşim artmakta ve kitleleri

²⁵⁷ Nicholas Blanford, "Syria's secular and Islamist opposition unite against Baathists", *The Christian Science Monitor*, 10 Haziran 2005; "Syrian Islamists seek free elections", *Al Jazeera*, 4 Nisan 2005, <http://english.aljazeera.net/NR/exeres/023CC362-D28C-4794-8485-3F0DF6FDE1B9.htm>

²⁵⁸ "Müslüman gruplarla acilen diyaloga geçin", *Vakit*, 13 Mayıs 2006

²⁵⁹ Saad Muhyu, "Dikkat Gadiri Geliyor", *Radikal*, Yorum, 2 Nisan 2005

harekete geçirebilmektedir.²⁶⁰ 2003 Irak Müdahalesi sonrası Kuzey Irak'taki Kürt grupların ABD desteğiyle kazandığı siyasi ve ekonomik ayrıcalıklar, Kürt milliyetçisi hareketleri canlandırmakla birlikte Orta Doğu'nun diğer ülkelerinde azınlık olarak yaşayan Kürtler için Kuzey Irak'ı bir çekim merkezi haline getirdi. Bu gelişmelerden bir bölge ülkesi olan Suriye de doğrudan etkilendi ve 1,6 milyon civarında nüfusa sahip olan Suriye Kürtleri siyasi ve kültürel hak talepleriyle hızlı bir siyasileşme sürecine girdi. Aslında modern Suriye tarihine baktığımızda Suriyeli Kürtlerin ülkedeki diğer azınlıklara göre siyasetten uzak kalmayı tercih ettiklerini ve silahlı bir mücadele yoluyla siyasi bir hak arayışına girmedikleri görülmektedir. Suriyeli Kürtler, zaman zaman Arap milliyetçisi iktidarın baskısını üzerinde hissetse de genellikle merkezi yönetimle uyum içinde olmayı ve kültürel haklar konusunda sivil mücadeleyi tercih ettiler. Suriye'deki Kürtlerin ilk siyasal örgütlenmesi, 1957 yılında Nureddin Zaza ve Osman Sabri'nin öncülüğünde kurulan Suriye Kürt Demokratik Partisi (S-KDP) idi. S-KDP, daha çok Irak'taki Kürdistan Demokratik Partisi'nin bir kolu olarak faaliyet gösteren ve Molla Mustafa Barzani'ye endeksli bir örgüt görünümündeydi. Suriye'nin Mısır ile Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurduğu dönemde S-KDP yasaklandı.²⁶¹ 1965'te Kürt Demokratik İlerleyiş Partisi adlı bir örgüt kurulsa da Suriye'de S-KDP'den sonra bütün Kürtleri kapsayan etkin bir siyasi örgütlenme kurulamadığı söylenebilir.²⁶² Günümüzde Suriye'de var olan 12 civarındaki Suriyeli Kürt partisi de S-KDP'den doğdu.²⁶³ Suriye'deki Kürt partiler, ülkede bir siyasi parti kanunu olmasa da Hafız Esad'ın sağladığı esneklik sayesinde uzun süre özgürce faaliyetlerini sürdürdü. Tabi ki bu özgürlüğün sınırları Baas yönetimi tarafından belirlenmekteydi. Hafız Esad, Kürtlere sınırlı örgütlenme özgürlüğü vererek ve ilgisini PKK terör örgütü üzerinden Türkiye'ye yönlendirerek kendisine muhalif olmalarını uzun süre engellemeyi başardı.

²⁶⁰ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Der: Fredrik Barth, *Etnik Gruplar ve Sınırları*, Çev: Ayhan Kaya, Seda Gürkan, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001

²⁶¹ Mehdad R. Izady, *Kürtler*, Çev: Cemal Atilla, Doz Yayınları, 2004, s.386

²⁶² Sami Moubayed, "US designs on Syria's Kurds", Asia Times, 9 Nisan 2006, http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/GD09Ak01.html

²⁶³ Suriye'deki 12 Kürt Partisi şunlardır: Suriye Kürt Demokratik Partisi (İki fraksiyona sahip), Suriye Kürtleri Yurtsever Demokratik Partisi, Suriye Kürt Sol Partisi (İki fraksiyona sahip), Suriye Kürtleri İlerici Demokratik Partisi (İki fraksiyona sahip), Suriye Kürt Halk Birliği, Suriye Kürt Birliği (İki fraksiyona sahip), Suriye Kürt Partisi ve Demokratik Birlik Partisi(PYD). Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Nevzat Bingöl, *Suriye'nin Kimliksizleri: Kürtler*, İstanbul, Elma Yayınları, 2004, s.49-107

Beşşar Esad döneminde değişen uluslararası şartlara rağmen Kürt partilerin taleplerini kültürel haklarla sınırlı tuttuğu ve genel olarak Suriye ulusal sınırları içerisinde yaşama eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu kıstasları taşımayan ve Suriye yönetiminden ulusal bütünlüğü zedeleyecek isteklerini açıkça ortaya koyan oluşumlar da vardır. Örneğin Demokratik Birlik Partisi (*PYD-Partiya Yekitiya Demokrat*), diğer Kürt partilerinin siyasal ve kültürel hak beklentilerini yeterli görmeyip Suriye için federal bir yapı, Kürtler için de özerklik istemektedir. PYD, terör örgütü PKK tarafından 2003 yılında kurulan taşeron bir örgüttür. PYD, Kamışlı Olayları olarak bilinen Kürt ayaklanması ve Şeyh Muhammed Maşuk Haznevi'nin öldürülmesinin ardından Kürt bölgelerinde gerçekleşen toplu protesto gösterilerde etkin rol oynadı.

2004 Mart ayında Kürt-Arap çatışması şeklinde çıkan Kamışlı olayları, Kuzey Irak merkezli Kürt grupların siyasi kazanımlarının bölgeye yaydığı milliyetçi etkiyi göstermekle birlikte Suriyeli Kürt muhalefetin ülke içindeki siyasi duruşunu önemli ölçüde belirledi. Hem 2004'teki Kamışlı olayları hem de 2005 Mayıs'ındaki Şeyh Muhammed Maşuk el Haznevi'nin öldürülmesi olayı, Kürt muhalifler tarafından uluslararası alana taşınmak ve büyük devletler konuya müdahil edilmek istendi. Bu uluslararası destek arayışı, Suriyeli Kürt muhaliflerin ABD ve Avrupa merkezli faaliyetlerinin yolunu açarken Suriye yönetiminin güvenlik endişelerini arttırdı. Ülke dışında muhalefet faaliyetleri içerisine giren Suriye'deki Kürt grupların, bölgesel milliyetçilikle beslenen bir radikalleşmenin baskısı altında oldukları ve Suriye yönetimine yönelik mevcut taleplerinin giderek siyasileştiği görülmektedir.

Suriye'deki son muhalif grup ise "Şam Baharı" döneminde tartışma forumlarına öncülük eden seküler reformcu kesimdir. Bu kesim iş adamları, yazarlar, avukatlar, gazeteciler, mühendisler gibi çeşitli iş kollarında ve toplumsal çevreden gelen entelektüel bir elitten oluşmaktadır. Beşşar'ın iktidara geldikten sonra sağladığı özgürlük ve şeffaflıktan yararlanarak demokratik reform adına önemli işlev gören bu kesim, daha sonraları maruz kaldıkları tutuklamalar ve baskılardan dolayı büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Hızlı bir siyasi değişimin yolunu açmak üzereyken

karşlarına tekrar çıkan rejimin baskıcı yüzü, seküler reformcu kesimin Beşşar Esad'ın yönetici kimliğine duydukları inanç ve hayranlığın azalmasına yol açtı.

Suriye'deki muhalefetin ülke içinde kendini ifade edememesi ve siyasal etkinlik göstermesinin önündeki temel sorun ülkede varlığını sürdüren otoriter Baas rejimidir. Rejimin değişimi ve dönüşümü gerçekleşmeden ülkede demokratik bir ortamın ve özgür faaliyet gösteren istikrarlı bir muhalefetin oluşması mümkün değildir. Bununla birlikte mevcut muhalif grupların da siyasal hedefleri ve hedeflerine ulaşmak için kullanmak istedikleri yöntemler büyük farklılık içermektedir. Tüm Suriyeli muhalifler söylemlerinde, ülkedeki otoriter yönetimin demokratik bir yönetimle değiştirilmesi gerektiğini ifade etseler de “demokrasi” terimini daha çok bir meşrulaştırma aracı gibi kullanmaktadır. Muhalif gruplar arasında gelecek konusunda farklı bakış açılarının var olması, kolektif bir Suriye muhalefetinin oluşmasının önündeki en önemli engeldir.

IV.2.2 Sivil Toplumun Gelişimi

Hafız Esad döneminde sivil toplum, Kadınlar Birliği, Gençler Birliği gibi devletin kontrolünde olan örgütlerden oluşuyordu. Bu örgütler, toplumsal kitleler ile yönetici seçkinler sınıfı arasında oluşan boşluğu dolduracak kurumsallaşmayı sağlamada ve sosyal güçleri harekete geçirmede yeterli olmuyordu. Bununla birlikte bir toplumda demokrasinin geliştiği sosyal ortam esas itibariyle iktidarın müdahale alanı dışında ve iktidara karşı durabilecek ara grupların varlığı ile karakterize edilmektedir. Bu süreç önce iktidarın keyfiliğinin önlenmesi sonra da iktidarın halka ve yönetilenlerin rızasına dayanması yönünde bir anlayışla tamamlanmaktadır.²⁶⁴ Beşşar'ın iktidara geldiği 2000 yılında Suriye'deki sivil toplum bu özellikleri barındırmanın çok uzağında bulunuyordu. 2000 sonrası ise devlet sivil toplum örgütlerinin gelişmesini teşvik etti ve gerekli ortamı hazırladı. Sivil toplum alanında ilk görülen gelişme, Şam Baharı'nı anlattığımız bölümde ele alınan “Ulusal Tartışma Forumları” idi. Suriye iktidarındaki yönetici elitin sivil toplum örgütlerinin faaliyet alanlarının

²⁶⁴ Aytakin Yılmaz, *Çağdaş Siyasal Akımlar: Modern Demokraside Yeni Arayışlar*, Ankara, Vadi Yayınları, 2001, s.319

siyasallaşmasından duydukları kaygı 2002 yılında forumların kapatılmasıyla sonuçlandı. Buna rağmen Suriye’de sivil toplum kurumları (STK) kurulmaya devam etti. Suriye’nin yeni STK’ların bazıları Devlet Başkanı Beşşar’ın eşi Esmâ Esad gibi ülkede çok tanınan kişilerin koruması altında ortaya çıkarken bazıları da Suriye Çalışma ve Sosyal İşler Bakanlığı’nın izni ve denetimi altında çalışmalarına başladı. Yeni STK’lar, görünüşte faaliyet çeşitliliğine sahip olmakla birlikte öncelikli amaçları ülkenin kalkınmasıyla ilgili projeleri tasarlamak ve uygulamaktı. Yeni STK’ların bazıları kalkınma sorunları hakkında kapsamlı deneyime ve veriye sahip oldu ve hükümetle birlikte çalıştı. Devletin teşvik politikası sonucu Suriye’de oluşan yeni STK’ların en önemlileri, FIRDOS (*Fund of Integrated Rural Development of Syria*), MARWED (*Modernising and Activating Women’s Role in Economic Development*), SYEA (*The Syrian Young Entrepreneurs Association*), SEA (*The Syria Environment Association*), *Qawz Waza*, AMAL ve Tutukluları Koruma Derneği (*Prisoners Care Association*) gibi ulusal örgütlerdir. Ulusal örgütlere ek olarak Agha Khan Vakfı, Kerim Rida Said Vakfı, Movimondo, JICA (*Japan International Cooperation Agency*) gibi uluslararası örgütlenmeler son yıllarda Suriye’de faaliyet göstermeye başladı.²⁶⁵

Temmuz 2001’de kurulan Suriye Bütünleşmiş Kırsal Gelişim Fonu (*Fund of Integrated Rural Development of Syria- FIRDOS*), ülkede gelişen kalkınma amaçlı STK’ların öncüsü sayılabilir. FIRDOS, kırsal kesimin gelişmesi için sosyal ve iş olanakları yaratmayı destekleyen bir kurumdur. Kurumun faaliyetleri, “Temel Kalkınma Gereksinimleri”, “Gelir Üretimi” ve “Eğitim ve Çalışma” olmak üzere üç programa bölünmüştür. “Temel Kalkınma Gereksinimleri” programı, Suriye’nin kırsalında sunulan temel hizmetleri ve altyapıyı geliştirmek için yürütülür. Gelir üretimi programı dâhilinde kırsal bölgede yaşayan bireylere veya gruplara iş projelerinde kar amacı olmayan krediler verilmektedir. Eğitim ve Çalışma programı, kırsal alanda insan kaynakları gelişimini sağlamak için buradaki öğrencilere burs ve bilgisayar kursları vermektedir.²⁶⁶ Suriye’deki ikinci etkin sivil toplum örgütü olan ve Nisan 2003’de kurulan Ekonomik Gelişimde Kadının Rolünü Aktifleştirme ve

²⁶⁵ _____, “Trying to Fit In”, s.7–8

²⁶⁶ _____, “Trying to Fit In”, s.7–8

Modernleşirme Fonu (*Modernising and Activating Women's Role in Economic Development-MAWRED*), ülkenin kalkınma sürecinde kadınların katkısını artırmayı amaçlamaktadır. Suriye-Avrupa İş Merkezi'nin (*Syrian-European Business Centre - SEBC*) katkılarıyla MAWRED iş projeleri, kadınlara destek olmayı amaçlamaktadır.²⁶⁷ Suriye Genç Girişimciler Birliği (*The Syrian Young Entrepreneurs Association-SYEA*), Ocak 2004'te kuruldu. Nüfusunun %60'dan fazlası 25 yaşının altında olan Suriye'de genç erkek ve kadınların iş yaşamına girmesini teşvik etmektedir. SYEA, girişimci ruhun tanıtımı, desteklenmesi ve reform gündemini güçlü bir şekilde desteklemektedir.²⁶⁸ Diğer bir sivil örgüt olan *Qawz Waza* (Gökkuşluğu) ise çocukların korunmasıyla ilgili konulara odaklanmıştır. Örgüt, özellikle toplumdaki yetim ve ihtiyaç sahibi çocukların ihtiyaçlarını karşılama ve geleceklerini koruma misyonunu taşımaktadır. Ülkede gönüllü bir toplumsal hizmet yerine getiren Suriye Çevre Derneği (*The Syria Environment Association-SEA*), temiz ve sağlıklı bir çevrenin gelişmesine yardımcı olma hedefiyle Ağustos 2001'den beri faaliyet göstermektedir. Ağustos 2002'de kurulan Suriye Engelliler Derneği (AMAL) engellilere yönelik çalışmaktadır. Suriye'deki pek çok STK'nın aksine, AMAL engelli Suriyelilerin yaşam koşullarını iyileştirecek özel yasa taslağı için aktif olarak hükümetle kulis yapmaktadır. Tutukluları Koruma Derneği (*Prisoners Care Association*), tutuklular ve ailelerinin ihtiyaçlarıyla ilgilenir.²⁶⁹

Suriye'de yönetimin izniyle faaliyet gösteren uluslararası STK'lar da mevcuttur. Agha Khan Vakfı, 2001'de Suriye hükümeti ve Agha Khan Network for Development arasında yapılan anlaşmayla kuruldu. Sağlık, eğitim, kültür, planlama, inşaat alanlarda hizmet vermektedir. Kerim Rida Said Vakfı, Vefik Rida Said tarafından kuruldu. Vakıf Suriye'de öğrencilere burs vermekle birlikte engelli ve hastalara da yardım sağlamaktadır. Movimondo, dünya çapında faaliyet gösteren bir İtalyan yardım örgütüdür. Çalışma ve Sosyal İşler Bakanlığı ile koordinasyon halinde engelli insanlara yardım etmektedir. Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı (*Japan International Cooperation Agency-JICA*) 1989 yılından beri Suriye'de bir dizi

²⁶⁷ MAWRED hakkında detaylı bilgi için bkz. <http://www.mawred-syria.org>

²⁶⁸ Shanker, "Syria's Reforms- An Overview"

²⁶⁹ _____, "Trying to Fit In", s.8

kalkınma projesine yardım etmektedir. Japonya'nın Halk Projeleri için Destek Yardımı'ndan 1996 yılından beri Suriye'de 44 STK yararlandı.²⁷⁰

Beşşar Esad, sivil topluma bakışta yeni bir yaklaşım getirirse de Suriye'de sivil toplumun tartışma forumları dışında daha çok sosyal ve ekonomik alanda faaliyet gösteren örgütlerden oluştuğu görülmektedir. Suriye yönetiminin STK'ların siyasallaşması kaygısı ve reform hareketinin yönünün 2002 yılından itibaren tamamen ekonomiye kayması, STK'ları siyasal iktidarın ekonomik kalkınma politikasının bir parçası haline getirdi. Suriye'de otoriter devlet yapılanmasının sivil toplumun egemenlik alanını kuşatıcı fonksiyonu hala devam etmektedir. Beşşar Suriyesi'nde kurulan STK'ların siyasal iktidara karşı eleştiren ve sorgulayan hareket tarzı, özellikle eski kuşak siyasiler tarafından iktidara yönelik tehdit olarak algılanmaktadır. Fakat bağımsız siyasal partilerin ve siyasal partiler yasasının olmadığı bir ülkede sıkışan halk kitlelerinin talepleri yine iktidarın izin verdiği ölçüde kurulan STK'lar tarafından dile getirilmektedir.

Beşşar Esad döneminde sivil toplumun geliştirilmesi için verilen teşviklerin başarıya ulaşabilmesi sürdürülebilir olmasına bağlıdır. Devlet, yasal kolaylıklar sağlayarak örgütlenme özgürlüğünü cesaretlendirmek zorundadır. Suriye'de toplumun etkileşim içinde olabileceği alanların ve kurumların tarihsel süreç içinde var olduğu görülmektedir. Suriye halkı, Baas dönemiyle birlikte her ne kadar devlet kontrolünde olsa da örgütlenme konusunda önemli bir tecrübe kazandı. Fakat Suriye'de modern bir sivil toplum, siyasi ve ekonomik reform hareketiyle oluşacak demokratik kültürle beslenerek zaman içinde gelişebilir. Bu konuda Çek Cumhuriyeti'nin eski cumhurbaşkanı Vaclav Havel, Soğuk Savaş sonrası sosyalist siyasal sistemlerin liberal demokrasiye dönüştürülmesinde sivil toplumun yerini belirtirken söylediği sözler Beşşar Suriyesi için oldukça anlamlıdır:

“ Sivil toplum karmaşık, kırılğan, kimi zaman gizemli bir organizmadır. Yüzyıllar olmasa da on yıllar içinde gelişir, kendilerini dönüştüren ve toplumun durumunu yansıtan örf ve adetleri, zihniyet iklimlerini dile getirir.

²⁷⁰ _____, “Trying to Fit In”, s.8

Dolayısıyla, eğer yıllar boyunca var olmamışsa, onu bir yasa ya da siyasi kararlar ile ilan etmek suretiyle yeniden yaratabilmek mümkün değildir. Yalnızca, yeşermesine uygun ortamı yaratmak ve restorasyonuna götürecektenleri sabırla desteklemek mümkündür.”²⁷¹

IV.2.3. Kişisel Özgürlükler ve İnsan Hakları Sorunları

Günümüzde bir devletin demokratik olup olmadığı konusunda en önemli kıstaslardan biri, vatandaşlarına karşı temel insan hakları yükümlülüklerini yerine getirme düzeyidir. Hatta bir devletin uluslararası alanda kabul ve saygı görmesi insan hakları performansına bağlıdır. Bu bağlamda demokrasi ve insan hakları terimleri, çoğu zaman birlikte kullanılmaya başlandı ve bu konuda devletlerin yaptıkları ihlaller uluslararası sorumluluk ve etki doğurdu. Dünyada insan hakları kavramının üç kategoride ortaya çıktığı söylenebilir. İlk kategori, kişinin bedensel bütünlüğüne saygı ve fiziki güvenliğinin sağlanması ve fiziki varlığının güvence altına alınmasıdır. İkinci kategori, sivil ve siyasal özgürlükleridir. Üçüncü kategori, sosyal ve ekonomik haklardır.²⁷²

Suriye uzun yıllar otoriter ve askeri yönetimler tarafından yönetilmesinden dolayı insan hakları konusunda ciddi sorunları olan bir ülkedir. Uluslararası insan hakları kuruluşlarının raporlarına göre, insan haklarının ilk kategorisi içinde değerlendirdiğimiz yaşama hakkının ihlali, keyfi tutuklamalar, alıkoymalar, işkence, gözaltında kaybolma ve adam öldürme, yargısız infaz, adil yargılanmama gibi suçlar, Suriye’de yaygın olarak görülmektedir. Hafız Esad, siyasal istikrarı sağlamak ve iktidarı kaybetmemek için devletin güvenlik örgütlerini etkin bir şekilde kullanmıştır. Rejim muhaliflerini yok etme adına güvenlik örgütlerinin uyguladığı baskı ve şiddet eylemleri, Suriye halkını sürekli bir korku psikolojisi içine sürüklediği gibi tek tip bir toplumsal yapıya da neden olmuştur. Beşşar Esad’ın demokratik reform çabalarına rağmen Suriye’deki bu tür insan hakları ihlalleri devam etmektedir. Bunun en önemli sebebi, yönetici elitin özgürlüğe bakışındaki zihniyet değişiminin tam olarak

²⁷¹ Vaclav Havel, “Sivil Toplum”, Çev: Turhan Ilgaz-Cengiz Aktar, *İdea Politika*, Sayı: 7, Yaz 2000, Orum Yayıncılık, s.27

²⁷² Yılmaz, *a.g.e.*, s.294

gerçekleşmemesi ve 1963 yılından beri yürürlükte olan Olağanüstü Hal Kanunu'nun güvenlik örgütlerine sağladığı hukuksal meşruluğun devam etmesidir. Olağanüstü Hal Kanunu'nun 4. maddesinin A fırcası kamu ve güvenlik sistemine yönelecek tehditlere karşı önleyici tutuklamalara ve sınırsız gözaltı sürelerine izin vermektedir.²⁷³

Suriye'deki muhalif grupların gerçekleştirdikleri eylemlerde özellikle 1963'ten beri geçerli olan olağanüstü hal yasalarına vurgu yapmaları dikkat çekicidir. 2004 yılının başında Aktam Naisse²⁷⁴ ve 700'e yakın aydın ve insan hakları savunucusu Suriye hükümetinden olağanüstü hal yasalarının yürürlükten kaldırılmasını talep eden bir dilekçe imzaladı. Dilekçeyi imzalayanlar, ülkedeki tüm sorunların kökeninde, 1963'ten beri geçerli olan olağanüstü hal yasalarını görüyordu. Naisse, bu kadar çok sayıda muhalifin gözaltına alınması ve mahkûmiyetinin ancak bu yasalar sayesinde olanaklı olduğunu belirtti ve gerçek demokratik reformların hala çok uzakta olduğunu savundu. Naisse "*Her demokratik açılımın ihmal edilemeyecek kuralları vardır. Olağanüstü hal yasalarının, yani özel mahkemelerin iptali, keyfi tutuklamalara son verilmesi ve tüm siyasi tutukluların serbest bırakılması bunlardandır. Ülkeyi demokratikleştirmek, en azından dünyaya açmak isteyen birinin bunu bir o yana bir bu yana adımlarla yapması olanaksızdır.*" demektedir.²⁷⁵

Suriye'nin 1973 tarihli anayasasına baktığımızda, devletin kişisel özgürlükler, hukukun üstünlüğü, kadın hakları gibi konuları anayasal güvence altına aldığı görülmektedir. Anayasanın "Özgürlükler: Kamusal Haklar ve Sorumluluklar" başlıklı 4. bölümünün 25. maddesinin ilk kısmında "özgürlük kutsanmış bir haktır ve devlet vatandaşlarının bireysel özgürlüklerini garanti eder ve onların şeref ve güvenliğini sağlar" denmektedir. 25. maddenin ikinci paragrafında hukukun üstünlüğünün toplumun ve devletin temel prensibi olduğu belirtilir. Aynı maddenin devamında vatandaşların hak ve sorumluluklarında kanun önünde eşit olduğu ve

²⁷³ "Annual Report on Human Rights Situation in Syria", *Syria Human Rights Committee (SHRC)*, Haziran 2004, s.6

²⁷⁴ Aktam Naisse hakkında detaylı bilgi için bkz. Suzanne Gershowitz, "Dissident Watch: Aktham Naisse", *Middle East Quarterly*, İlkbahar 2005, <http://www.meforum.org/article/720>

²⁷⁵ Abid Osman, Mahmud Tefik, "Suriyeli aydınlar olağanüstü hal istemiyor", *Deutsche Welle*, 6 Şubat 2004, <http://www2.dw-world.de/turkish/politik/1.58692.1.html>

fırsat eşitliğini devletin garanti ettiği üzerinde durulmaktadır. 26. maddede ise her yurttaşın ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik yaşamına katılma hakkına sahip olduğu ve bu hakkın hukuk tarafından düzenleneceği belirtiliyor.²⁷⁶ Fakat yasaların bir takım haklar vermesi yetmemekte ve bireyin bunları kullanacak imkânlarla sahip olması da gerekmektedir.²⁷⁷ Suriye’de anayasada verilen özgürlükler ve haklar, pratikte uygulananın çok uzağındadır.

Beşşar Esad döneminde en önemli insan hakları sorunlarının başında siyasi suçluların sayısındaki fazlalık ve siyasi tutuklamalar gelmektedir. Beşşar iktidara çıktıktan sonra ülkesinin bu konudaki kötü imajını düzetme adına Kasım 2000’de içinde Suriye Komünist İşçi Partisi, Müslüman Kardeşler ve Baas’ın Irak kanadının üyelerinin bulunduğu 113 siyasi mahkûmu affetti. Af çıkarma, gerek dünya kamuoyuna, gerekse ülke içindeki muhalif güçlere reform ve diyalog isteğini göstermek isteyen her Arap rejiminin en sevdiği yöntem olmakla birlikte Beşşar’ın Müslüman Kardeşler’in 1980’lerde tutuklanan Şeyh Imad Ranko, Şeyh Mahmud Otman, Şeyh Hisham Maczub ve Şeyh Halid Cami adlı üç önemli üyesini serbest bırakması cesaretli bir karardı.²⁷⁸ Beşşar, Aralık 2004’te 112, Şubat 2005’te 55 ve Kasım 2005’te 190 siyasi mahkûmu daha serbest bıraktı. Aralık 2004 ve Şubat 2005’te serbest bırakılan kişiler arasında Müslüman Kardeşler üyeleri de vardı.²⁷⁹ Kasım 2005’teki afta ise serbest bırakılan en önemli isimlerden biri Mayıs 2005’te Atasi Formunun toplantısında Müslüman Kardeşler lideri Bayanuni’nin mesajını okuduktan sonra tutuklanan muhalif gazeteci Ali Abdullah idi. Beşşar’ın af çıkarma siyaseti ülkedeki insan hakları savunucularının istediği genel affi getirmezken devam eden tutuklamalar ise boşalan cezaevlerinin tekrar dolmasına yol açmaktadır. Bu yüzden birbirini takip eden aflar ve tutuklamalar, geçiçi çözümler olmanın ötesine geçememektedir.

²⁷⁶ “1973 Suriye Anayasası”, *Federal Research Division Library of Congress*, <http://www.loc.gov/law/guide/syria.html>

²⁷⁷ Raymond Aron, *Özgürlükler Üzerine Denemeler*, Çev: Turhan Ilgaz, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1995, s.172

²⁷⁸ Quilty, *a.g.m.*

²⁷⁹ “Damascus releases 55 prisoners, most of them Islamists”, *Arabic News*, 14 Şubat 2005, <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/050214/2005021407.html>

Beşşar'ın özgür siyasal ortam oluşturma adına Suriye'de gösterdiği çabaların, nihai sonuca ulaşmasını engelleyen en önemli neden siyasi tutuklamalardır. “Şam Baharı” adıyla bilinen demokratikleşme sürecinin sonunu getiren olay Ağustos-Eylül 2001'de gerçekleşen 10 muhalif aydına yönelik tutuklama kararlarıdır. Bu tutuklama kararlarının öncelikle Suriye'deki demokratikleşme ve siyasal reform yönündeki çabaları olumsuz bir sürece soktuğu söylenebilir. Böylece otoriter Baas yönetiminin ülkedeki bireylerin sahip oldukları sivil ve siyasi özgürlükleri sıkı bir şekilde kontrol edebildiği bir kez daha görüldü. Olağanüstü Hal Kanunu'nun verdiği yetkiye dayanarak Suriye Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından 10 muhalif aydını anayasayı ihlal etmek ve değiştirmeye çalışmak suçlarından yargılanması ise her türlü sivil hareketin devletin varlığına karşı tehdit olarak algılanabildiğini göstermektedir. 10 muhalif aydınının maruz kaldıkları yargılama süreçleri, siyasi tutuklamaların ardından mahkemelerin de kişisel özgürlükleri göz ardı eden bir yaklaşım içinde olduklarını ortaya koydu. Sanıklarla avukatlarının görüşmesinin engellenmesi, mahkeme heyetinin tek taraflı tavırları, sanık avukatlarının delillerinin kayda geçmemesi, tıbbi yardıma ihtiyacı olan hasta sanıkların duruşmalara çıkarılması gibi eylemler Suriye'deki yargılamaların uluslararası standartların uzağında olduğunu gösterdi.²⁸⁰

Suriye'deki en önemli insan hakları sorunlarından biri de gözaltında kaybolma ve öldürülme suçudur. Beşşar döneminde dünya kamuoyuna yansıyan en önemli kaybolma olayı, Şeyh Maşuk Haznevi'nin 8 Mayıs 2005'te Şam'daki İslami Etütler Merkezi'ne yaptığı ziyaret sırasında ortadan kaybolmasıdır. Kürt asıllı Şeyh Haznevi'den 22 gün içinde bir daha haber alınamadı. Suriye resmi makamları, 1 Haziran'da Haznevi'nin öldürüldüğünü açıklarken olayı da adi bir vaka olarak nitelendiriyordu. Hatta bir süre sonra Haznevi cinayetine karıştıklarını itiraf eden Muhammed Matar El Abdullah ve Yasin Matar El Hindi adlı iki kişinin yakalandığı açıklandı.²⁸¹ Oysaki ülkedeki Kürt azınlık ve insan hakları savunucuları Şeyh Haznevi'nin öldürülmesinde devleti suçladı.

²⁸⁰ “Annual Report 2002”, *Syria Human Rights Committee (SHRC)*, 27 Haziran 2002, s. 13–18

²⁸¹ “Unrest in Syria over Kurdish clerics death”, *Al Jazeera*, 6 Haziran 2005, http://www.aljazeera.com/me.asp?service_ID=8557

Uluslararası Af Örgütü'ne göre de olaylar devletin açıkladığından daha farklı gelişti. 8 Mayıs'ta Suriye askeri istihbarat görevlileri tarafından kaçırılan ve bilinmeyen bir yerde tutulan Haznevi, uzun süre işkenceye maruz kaldı ve 27 Mayıs'ta tedavi edilmek amacıyla Teşrin Askeri Hapisesi'ne getirilmesinin ardından 30 Mayıs'ta öldü.²⁸²

Suriye'nin Beşşar döneminde de insan hakları konusunda uluslararası alanda imajının düzelme gösterdiği söylenemez. BM İnsan Hakları Komitesi, Haziran 2005'te Suriye'de yaptığı gözlemler sonucu 1963'ten beri olağanüstü hal yasalarının devam etmesi; gözaltında bulunanlara işkence yapılmasının sürmesi; Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ne aykırı olarak ölüm cezalarının devam etmesi; dernek kurma, düşünce ve ifade özgürlükleri üzerindeki geniş kapsamlı sınırlandırmaların varlığı; kadınlara yapılan ayrımcılık ve ihlaller ve insan hakları savunucularını hedef alma gibi birçok alanda insan haklarının ihlal edildiği kanısına vardığını açıkladı. Ayrıca İnsan Hakları Komitesi, Suriye yönetimini tutuklanan insan hakları savunucularını bir an önce serbest bırakmaya ve insan hakları savunucularına karşı uygulanan taciz ve gözdağını sona erdirmeye çağırırdı.²⁸³

IV.2.4. Kadın Hakları ve Esmâ Esad'ın Reform Hareketindeki Rolü

Kadın hakları kavramı, günümüzün küreselleşmiş dünyasında marjinal haklar olmaktan çok insan haklarının bir parçası olarak düşünülmektedir. Bununla birlikte kadın haklarının genel çerçevesi, kamusal alan ve özel alan olmak üzere iki ayrı mekânda gerçekleşen kadın sorunları incelenerek oluşturulabilir. Özellikle Orta Doğu'nun geleneksel toplumlarında kadınlara özgü insan hakları ihlalleri özel alan olan ailede başlar ve kadınların kamusal alana çıkışının önünde önemli bir engel olarak durmaktadır. Okula gönderilmeme, zorla evlendirme, çalıştırılmama, aile içi şiddet gibi kadına yönelik eylemler Orta Doğu toplumlarında kadının rolünü özel alan olan aile içinde sınırlı tutmaktadır. Orta Doğu'nun birçok yerinde kadın erkek

²⁸² “Sheikh Muhammad Ma'shuq al-Khiznawi”, *Amnesty International*, 1 Haziran 2005, <http://web.amnesty.org/library/Index/ENGMDE240352005?open&of=ENG-SYR>

²⁸³ “Suriye: Suriye'deki İnsan Hakları Savunucuları Saldırı Altında”, *Uluslararası Af Örgütü Basın Açıklaması*, 21 Ekim 2005, <http://www.amnesty-turkiye.org/sindex.php3?sindex=vifois2810200502>

eşitliği ve kadının toplumdaki rolü geleneksel kabileci anlayış çerçevesinde şekillenmektedir. Erkeğin toplumdaki rolü çalışmak, kadının görevi ise ev işleri yapıp çocuklarına bakmaktır. Kadının kendi iradesi dışında ve ona sorulmadan toplum tarafından biçilen hüviyet, onun toplumsal konumunu olumsuz yönde etkilemektedir.²⁸⁴ Tüm bunlarla beraber 1950'lerden sonra Orta Doğu'da şehirleşme ve okuma-yazma oranındaki artış ve Arap milliyetçiliği, sosyalizm ve sekülerizm gibi ideolojilerin bölgeye girişi, kadınların sosyalleşmesine ve toplum içindeki rollerini genişletmesine hizmet etti. Bu toplumsal dönüşümleri en iyi izleyebileceğimiz yerlerden biri, Arap siyasal düşüncesinin önemli merkezlerinden biri olan Suriye'dir.

Suriye'de 1960'lı yıllarda etkin bir siyasi güç haline gelen Baas hareketinin siyasi, ekonomik ve sosyal politikaları, Suriyeli kadınların sosyalleşmesine olumlu etkide bulunduğu gibi günümüzde kadın haklarının diğer Arap ülkelerinden ileri düzeyde olmasının alt yapısını hazırladı. Baas hareketi, ideolojisinde barındırdığı sosyalizmle toplumda sosyal eşitlik ve laik bir Arap toplumu öngörürken, Arap milliyetçiliğiyle de sınıfsal bağlara ve kolektif bir topluma verdiği önemi ifade etmektedir. Buna ek olarak 1970'li yıllarda "Arap kadının ülke kalkınmasına katılması gereklidir" şeklindeki söylemler, kadının sosyal ve ekonomik yaşama girmesine ve statüsünün yükselmesine sebep oldu.²⁸⁵ Bu gelişmelerin hukuksal yansıması kadının toplumdaki statüsünü tanımlayan Suriye Anayasası'nın 45. maddesi'dir. Bu madde ile Suriye kadınlarının siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel etkinliklere tam katılma hakkı anayasal güvence altına alınmaktadır. 45. madde şöyle demektedir: "Devlet kadınların toplumun siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik yaşamına tam katılımını olanaklı kılacak tüm fırsatları garanti eder. Devlet, kadınların gelişimini engelleyen unsurları ortadan kaldırmayı ve onların sosyalist Arap toplumunun inşasına katılımına gayret gösterecektir"²⁸⁶ Baasçı politikaların kadının toplumdaki konumunu yükselten olumlu yanı 2000'li yılların başında Suriyeli kadınların ülke

²⁸⁴ Meryem Selim, "Arap Kadınlarının İçinde Bulunduğu Şartlar", *Türk-Arap İlişkilerinin Geleceği Semineri*, Arap Birliği Araştırmaları Merkezi, Beyrut, Timaş Yayınları, 1994, s.335

²⁸⁵ A.e., s.323

²⁸⁶ "1973 Suriye Anayasası", *Federal Research Division Library of Congress*, <http://www.loc.gov/law/guide/syria.html>

genelindeki okuma-yazma oranı %60 civarında olmasını sağladı. Suriye’de kadınların okuma-yazma oranı yeterli olmasa da birçok Arap ülkesinin birkaç adım önündedir. Suriye siyasetinde kadınlar oldukça etkilidir. Suriye kadını güngçetikçe de ülkedeki siyasi rolünü arttırmaktadır. Suriye meclisinin 1981’de %6,6’sı, 1996 ise %9,6’sı kadınlardan oluşmaktaydı. 2003 yılında 250 milletvekilinin olduğu mecliste kadın milletvekili sayısı 24’tür.²⁸⁷ Beşşar Esad, iktidarı döneminde kurulan kabinelerde bayan bakanlara da yer verdi. Örneğin son üç kabinede Göçmen Bakanı olarak görev alan Buseyne Şaban, gerek reform politikalarında ve gerekse dış politikada Beşşar yönetiminin önemli isimlerinden biridir. Buseyne Şaban’ın da içinde olduğu 18 kadın, Haziran 2005’teki Baas Partisi kongresinde 96 kişiden oluşan parti merkez komitesine seçildi.²⁸⁸ Beşşar’ın 2006 kabine değişikliğinin ardından Başkan Yardımcılığı görevine Neccah el-Attar’ı ataması ile ilk kez bir kadın bu kadar yüksek bir göreve getirilmiş oldu.²⁸⁹ 1976–2000 arasında Kültür Bakanlığı yapan El-Attar’ın getirildiği devlet başkan yardımcılığı, yönetsel sorumluluk açısından etkisiz bir makam olmasına rağmen Arap dünyası ve Suriye’deki kadın hakları konusunda sembolik bir anlam ifade etmektedir.

Beşşar Esad döneminde, siyasi ve ekonomik liberalleşme politikaları çerçevesinde kadının toplumsal yerinin geliştirilmesi yönünde önemli faaliyetler gerçekleştirildi. Suriye’deki sosyal reformlar konusunda istekli ve gayretli çalışmalarıyla dikkat çeken devlet başkanının eşi Esmâ Esad, kadın hakları konusunda da aktif bir rol oynamaktadır. Esmâ, görünüşü ve davranışlarıyla Suriye kadını için bir model teşkil etmekle birlikte mütevazı kişiliği ve sosyal değişimle ilgili faaliyetlere aktif katılımıyla Suriye halkının gözünde sempati ve saygınlık kazanmıştır. Hatta çoğu zaman Beşşar’ın reformlar konusunda siyasal alanda bulduğundan daha fazla sosyal alanda hareket etme imkânı bulan Esmâ, Suriye’deki reform hareketinde kadının rolünü ortaya koyma çabası içerisindeydi. Esmâ’nın doğup yetiştiği ülke ve sosyal

²⁸⁷ “Great hopes pinned on Syria's women and education forum”, *Arabic News*, 1 Şubat 2003, <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/030201/2003020102.html>

²⁸⁸ “Baath party reform recommendations wide ranging”, *Arabic News*, 10 Haziran 2005, <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/050610/2005061015.html>

²⁸⁹ “Esad’ a Nesin Aşığı Yardımcı”, *Radikal*, 24 Mart 2006; “Al-Assad appoints first woman as Syrian vice president”, *Arabic News*, 24 Mart 2006, <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/060324/2006032405.html>

ortam, demokrasi, sivil toplum, insan hakları gibi Batılıların savunduğu değerleri algılama biçimini doğrudan etkilemektedir. Esmâ, İngiltere'ye göç eden Humuslu Sünnî bir ailenin kızı olarak Londra'da dünyaya geldi. Babası Favas Ahras Londra'da kardiyolog olarak çalışırken annesi de Suriye elçiliğinde görev yapıyordu. Batı Londra'da yetişen Esmâ, liseyi Queens College'da okuduktan sonra Kings College'da bilgisayar eğitimi aldı ve 1996 yılında mezun oldu. Daha sonra Deutsche Bank ve JP Morgan'da ekonomist olarak çalışan Esmâ, babasıyla aynı hastanede çalışan Beşşar Esad ile tanışıp Beşşar Suriye devlet başkanı olduktan sonra Kasım 2000'de evlendi.²⁹⁰ Bu evliliğin ardından 25 yaşında “first lady” olan Esmâ Esad'ın Suriye politikasında aktif rol almaya hazırlandığı iddiaları gündeme gelirken ve Esmâ'nın İngiliz basınına bilgi veren yakın dostları, genç kadının kocasına ülke yönetiminde elinden geldiği kadar yardımcı olmak istediğini belirtiyordu.²⁹¹ İlk birkaç ay kocasıyla birlikte nadiren kamuoyu önüne çıkan Esmâ Esad, Mart 2001'de Bulgaristan Devlet Başkanı Peter Stoyanov'un Şam ziyareti sırasında ilk kez kocasıyla Suriye televizyonuna çıkarak dikkatleri üzerinde topladı. Bu tarihten sonra Beşşar'ın yurtdışı ziyaretlerinin çoğunda yer alan Esmâ Esad ülke içinde de sosyal ve ekonomik reform hareketine etkin bir şekilde katıldı.²⁹² Esmâ Esad kocası Beşşar gibi bilgisayar ve internete karşı özel ilgi göstermekle birlikte davranışları ile değişime yatkın bir görüntü vermektedir. Evlenmeden önce sahip olduğu iş deneyimiyle yetenekli ve zeki bir kadın olarak modern dünyada var olabileceğini gösterdi. Kültürlü ve modern görüntüsü ile Esmâ Esad, Suriye'deki demokratikleşme ve açılım politikalarında bir simge olma potansiyeline sahiptir.

Esmâ Esad, katıldığı faaliyetlerde Suriye kadınlarının eğitim imkânlarını ve sosyal gelişmelerini arttırmaya öncelik verdi. Suriye'de 2000 yılından sonra kadınlara yönelik birçok konferans gerçekleştirildi. Nisan 2002'deki Arap ülkelerinden katılımcının katıldığı “İş Yönetiminde ve Ekonomik Gelişimde Kadının Rolü” adlı seminer Suriye için bir ilk idi. Esmâ Esad, 2003 yılında Kadınlar Günü kutlamalarına da Şam'da ev sahipliği yaptı. Arap dünyasından beş devlet başkanı eşi bu konferansa

²⁹⁰ Gary C. Gambill, “Asma Assad: First Lady of Syria”, *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 3, No:6, Haziran 2001

²⁹¹ Nevsal Elevli, “İşte Beşşar'ın sakladığı Esmâ”, *Milliyet*, 16 Ocak 2001

²⁹² Gambill, “Asma Assad: First Lady of Syria”

katıldı.²⁹³ 21 Mayıs 2005’de Şam’da düzenlenen Uluslararası İş Kadınları Forumu ise gerek çok sayıda üst düzey katılımcısı gerekse kadın haklarıyla birlikte bölgedeki demokratik reformların konuşulması açısından oldukça önemli bir girişimdi. 450 iş kadını ve 1200 katılımcının yer aldığı forum Şam’daki Emevi Sarayı’nda Esmâ Esad’ın konuşmasıyla başladı. Esmâ Esad konuşmasında, Suriye’de siyasi ve ekonomik reformlar yapılmasının gerektiğini söylerken Arap kadınlarının siyasi, ekonomik ve sosyal alanda daha etkin olmaları için çalışacağını da sözünü veriyordu.²⁹⁴

Suriye yönetiminin BM Hariri soruşturmasından dolayı uluslararası toplumun baskısını yoğun olarak üzerinde hissettiği 2005 Eylül ayında, Esmâ Esad çok farklı bir kadın organizasyonuna ev sahipliği yaptı. Orta Doğu’daki siyasi gelişmelerin kadın ve çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinin fark edilmesi amacıyla 23 ülkeden 200 kadının katılımıyla bir bisiklet turu düzenlendi. İngiltere merkezli “Orta Doğu’da Barış İçin Kadınları İzle” adlı bir organizasyonun düzenlediği tur, 15–25 Eylül arasında Lübnan, Suriye, Ürdün ve Filistin’i kapsadı. Tura katılan kadınları, Lübnan-Suriye sınırında karşılayan Esmâ Esad ve Suriyeli kadınlar, bisiklet üzerinde Şam kadar onlara eşlik etti.²⁹⁵ Bu organizasyona katılım şekliyle Esmâ Esad, Suriye’nin yurtdışındaki imajına olumlu bir katkıda bulundu. 200 bisikletli kadının 38 yıldır İsrail işgali altındaki Golan Tepelerini ziyareti ise dünya kamuoyunun dikkatini bu olaya çekme açısından siyasi anlam da taşımaktadır.

IV.2.5 Azınlık Hakları ve Demokratik Çoğulculuk

Dünyada giderek yaygınlaşan demokratikleşme ve insan hakları söylemleri beraberinde azınlık haklarına ve çok kültürlü toplumsal yapılara saygıyı gündeme getirdi. 20 yy. içinde dünyanın birçok yerinde siyasal iktidarı elinde tutan

²⁹³ “Women Forum in Damascus”, *Arabic News*, 16 Ocak 2003,

<http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/030116/2003011605.html>

²⁹⁴ “Women in Business International Forum 2005 is opened in Damascus”, *SANA*, 21 Mayıs 2005,

http://www.sana.org.sy/english/reports/Economic/21.5/women_in_business_international_.htm,

²⁹⁵ “Women For Peace underscore peace process significance”, *Arabic News*, 20 Eylül 2005,

<http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/050920/2005092011.html>; “Orta Doğu’da Bisiklet Günlüğü”, *Radikal*, 18 Kasım 2005

çoğunluğun azınlık gruplarına yönelik baskı, asimilasyon, toplu sürgün, soykırım, ayrımcılık gibi yöntemler kullanması uluslararası hukukta azınlık haklarının insan hakları ve demokratik gelişme çerçevesinde daha dikkatli ele alınmasına yol açtı.²⁹⁶ Demokrasi kavramının var olma nedeninin ötekinin ve farklı olanın tanınması olduğu düşünüldüğünde demokratik yönetim biçimlerine kavuşmak isteyen ülkelerin azınlık haklarına ve kimliklerinin korunmasına önem vermesi beklenmektedir.²⁹⁷ Azınlık hakları kavramı, eşit muamele görme, kültürlerini, dinlerini ve dillerini kullanma ve devletin siyasal ve ekonomik yaşamına tam katılma haklarını içerisinde barındırmaktadır.²⁹⁸ Diğer yandan azınlık haklarının devletlerin dış politikada birbirlerine etki etme aracı olarak kullanılabilmesi karşımıza ulusal güvenlik algılamalarıyla demokratik gelişme arasında bir çatışma olasılığını ortaya çıkarmaktadır. Orta Doğu gibi etnik ve dini farklılıkların katı siyasal kimlikler haline dönüştüğü bölgelerde azınlık hakları, ulus-altı bağların güçlenmesine ve mikro milliyetçiliklerin yükselişe geçmesine hizmet edebilmektedir. Özellikle toplumsal çeşitliğe sahip ülkeler için azınlık hakları çerçevesinde geniş siyasi ve kültürel hak tanınması iç ve dış politikada bir tehdit ve baskı aracı haline gelebilmektedir.

Suriye kültürel olarak önemli ölçüde homojen olmakla birlikte etnik ve dini kimlik açısından büyük çeşitlilik sergileyen bir ülkedir.²⁹⁹ Dolayısıyla Suriye, pek çok etnik ve dini topluluğa ev sahipliği yapmaktadır. Aslında azınlık kavramı, etnik ve dini kimlikler göz önüne alınarak tanımlanmakla birlikte çoğu zaman bir devletin ve toplumun içinde “nüfusu az olan grubu” veya “iktidar araçlarına uzak grubu” kastetmektedir. Suriye’deki azınlıkları incelerken ilk tanımlamadan yararlanmak daha uygundur. Çünkü ikinci tanımlamaya göre yapacağımız bir incelemede nüfus olarak çoğunluğu oluşturan Sünni-Arapları iktidardan yoksun oldukları için azınlık, nüfusun yaklaşık % 11’ini oluşturan Nusayrileri iktidarda etkili oldukları için çoğunluk olarak tanımlamak gibi bir çelişki karşımıza çıkmaktadır.

²⁹⁶ Tom Hadden, “Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları ve Halkların Hakları”, Kirsten E. Schulze, Martin Stokes, Colm Campbell (Der.), *Ortadoğu’da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar*, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul, Sarmal Yayınevi, s.28

²⁹⁷ Alain Touraine, *Demokrasi Nedir?*, Çev: Olcay Kunal, İstanbul, YKY, 2004, s.277

²⁹⁸ Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi*, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s.36

²⁹⁹ Van Dam, *a.g.e.*, s.17

Suriye nüfusunun %90'ını oluşturan baskın etnik kimlik Araplardır. Arapların %70'i Sünni mezhebine, diğerleri Alevi, İsmaili ve Şii mezheplerine mensuptur. Hıristiyan Arapların ise çoğu Ortodoks Grek Kilisesi, Suriye Ortodoks Kilisesi ve Katolik Grek Kilisesi'ne bağlıdır. Ülkenin resmi dili Arapça'dır, eğitimde sadece Arapça kullanılır ve nüfusun %82.5'i Arapça konuşur. Ülkede Arapça dışında kendi etnik dillerini konuşan farklı toplumsal gruplar vardır. Genellikle Sünni Müslümanların dili Türkçe, Kürtçe, Kafkas dilleri; Hıristiyanların Ermenice, Aramice, Süryanice ve Yahudilerin de İbranice'dir.³⁰⁰ Kullanılan dillere göre Suriye'deki başlıca etnik azınlıkları, Kürtler, Ermeniler, Çerkezler ve Türkmenler olarak ele alınabilir. Yine dini boyut taşıyan Süryaniler, Dürzîler ve Yahudiler de etnik azınlık sayılabilir.

Suriye'de Baas'ın iktidarı ele almasından sonra etnik temelli bölgesel çatışmalara sık rastlanmamakta, çatışmalar olduğunda da ülke ve dünya medyasına pek yansımamaktadır. Beşşar döneminde ilk ciddi etnik çatışma, Aralık 2001'te El-Süveyde bölgesinde yaşayan Dürzî köylülerle Bedevi Araplar arasında arazi hakları üzerine gerçekleşti. Devletin müdahalesi sonrası çatışmalar kontrol altına alındı.³⁰¹ Bu etnik çatışmanın, bir yönüyle de Suriye-Lübnan ilişkileri ve Lübnan Dürzîleri ile bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Beşşar döneminde özellikle de 2003 Irak müdahalesi sonrasında azınlık haklarıyla bağlantılı gündeme en fazla gelen etnik topluluk ise Suriyeli Kürtlerdir. Fransız Mandası döneminde kültürel açıdan haklar kazanan Suriyeli Kürtler, bağımsız Suriye tarihinde genellikle dilini konuşma, örf ve geleneklerini sürdürme, gazete ve dergi çıkarma gibi kültürel haklarını koruyabildi. Bu kültürel haklar kanunlarla güvence altına alınmasa da -Baas'ın ilk dönemleri hariç- merkezi yönetim tarafından Kürtlere esneklik sağlandı. Özellikle Hafız Esad iktidara geldikten sonra Kürtlere karşı hoşgörülü ve müsahamalı bir tavır sergiledi. PKK terör örgütünü Suriye'de barındıran Hafız Esad, 1976'da Celal Talabani'nin Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni Şam'da kurmasına izin vererek Kürtleri daha çok bir dış politika aracı gibi kullandı. Hatta bu dönemde Suriye yönetimi, Arap

³⁰⁰ Pipes, *Greater Syria*, s.18

³⁰¹ Quilty, *a.g.m.*

milliyetçisi olmamasına rağmen liderinin Halid Bektaş (Kürt) olmasından dolayı Suriye Komünist Partisi'ne destek bile verdi.³⁰²

Hafız Esad'ın ülke dışındaki Kürt gruplara verdiği destek Suriyeli Kürtlerin kendi sorunlarını dile getirmelerinin önünde en ciddi engel olarak uzun süre varlığını korudu. Oysaki günümüzde Suriye'deki Kürt nüfusun 250 bin kadarı Suriye vatandaşlığına sahip olamama gibi bir sorunla birlikte yaşamaktadır. Kimliksiz Kürtler sorunu, tarihsel bir derinliği olan bir konudur. 5 Ekim 1962'de Haseke eyaletinde gerçekleştirilen nüfus sayımı sonucu, Suriye'de yaşayan Kürt azınlık resmi nüfus kayıtlarına vatandaş, *ecnebi* (yabancı) ve *mektum* (kayıtsız) olmak üzere üç ayrı statüde kaydedildi.³⁰³ Bu sayımla 1945 öncesinde Suriye vatandaşı olmayan 120 bin Kürt vatandaşlıktan çıkarıldı. Baas yönetimine göre 1962 sayımının yapılması nedeni, Türkiye'den yasadışı yollarla Suriye'ye geçen kişilerin sayısını ortaya çıkarmaktı. Aslında Türkiye Suriye arasındaki sınırdan her iki tarafa geçişin oldukça kolay olmasından özellikle 1950'lere kadar Türkiye'de kanunlarla başı belaya giren kişiler için Suriye bir sığınma yeri haline geldi. Nitekim Türkiye devletinin ulusal bütünlüğüne yönelik çıkarılan Şeyh Sait, Dersim, Ağrı gibi isyan hareketlerinin ardından kitleler halinde bir Kürt göçünden bahsedilebilir. 1945 sonrasında ise Soğuk Savaş'tan dolayı iki ülke ilişkilerinin gerginleşmesi Suriye'deki göçmen Kürtler sorununu kalıcı hale getirirdi. Kürtler, 1962 nüfus sayımında Baas yönetiminin planlı ve bilinçli bir şekilde baskıcı ve aşırı milliyetçi bir tavır takınarak Suriye vatandaşı olan pek çok Kürdün kimliğini zorla elinden alındığını iddia etmektedir. Kürtlere göre 1962 nüfus sayımı, Baas yönetiminin etnik ayrımcılık yaptığının ve Kuzey bölgelerini Araplaştırma çabasının bir göstergesidir.³⁰⁴ Görünen o ki 1962 sayımında Baas yönetimi Kürt göçmen sorununu tek başına çözmek istemiş, fakat gerek sayımı gerçekleştirenlerin keyfi davranışları, gerekse Baas'ın tek yanlı milliyetçi bakışı, bu sorunun günümüze kadar büyüyerek gelmesine yol açmıştır. Günümüzde ülkede Suriye vatandaşı olmayan Kürt nüfusunun 250 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu Kürtlerin 160 bin civarındaki kısmının kimlik kartlarında *ecnebi*

³⁰² David Commins, "Kurds", *Historical Dictionary of Syria*, London, Scarecrow Press, 1996, s.140

³⁰³ Nevzat Bingöl, *Suriye'nin Kimliksizleri: Kürtler*, İstanbul, Elma Yayınları, 2004, s. 130-131

³⁰⁴ Kerim Yıldız, *Kürtlerin Kültürel ve Dilsel Hakları*, Çev: Atilla Tuygan, İstanbul, Belge Yayınları, 2004, s.17

(yabancı) yazmaktadır. 75 bin civarındaki Kürt ise hiç bir kimlik kartına sahip değildir ve resmi kayıtlarda *mektum* (kayıtsız) olarak geçer. Suriye vatandaşı olmayan Kürtler ülke dışına çıkma, özel mülkiyet edinme, kamuda görev yapma, aile kurma, üniversitede okuma gibi bir Suriye vatandaşının yararlandığı temel hak ve özgürlüklerin hiçbirinden yararlanamamaktadır.³⁰⁵ 1962 sayımında kim haklı olursa olsun kimliksiz Kürtler sorunu siyasal ve sosyo-ekonomik açıdan büyük bir sorun olarak Beşşar Esad yönetiminin karşısında durmaktadır. Beşşar, Suriyeli Kürtlerin Suriye toplumunun bir parçası olduğunu belirtip Suriyeliliğin ülkedeki farklı etnik grupların ortak kimliği olduğunu altını çizmektedir. Beşşar, Kürtlerin siyasi ve toplumsal sorunun olmadığını söylerken bazı Kürt vatandaşlarımızın 1962 sayımından dolayı ortaya çıkan mağduriyetini gidermeye çalışıldığını dile getiriyordu.³⁰⁶

Suriye'nin dini yapısının %90'ını Müslümanlar, %10'unu Hıristiyanlar oluşturmaktadır. Bir miktar da Yahudi ve Yezidi bulunmaktadır. Suriye'de, dini yapı açısından nüfusun çoğunluğunu –özellikle Hanefi mezhebine bağlı- Sünni Müslümanlar oluşturur. Sünniler toplam nüfusun %74'ü kadar olup, Lazkiye ve Es-Süveyde eyaleti dışında her yerde çoğunluktadır. Sünni Müslümanların %80'i Suriyeli Araplar diğerlerini ise Türkmen, Kürt, Çerkesler ve Filistinliler oluşturur. Suriye'de Sünni çoğunluk dışındaki Müslüman kitle (azınlık) Şia (Şiilik) çatısı altında incelenebilir. Şia, Hz. Muhammed vefat ettikten sonra meşru halife olarak Hz. Ali'yi gören toplulukların ortak adıdır. Şiileri Sünnilerden ayıran en önemli özellikleri, İmamet inanışlarıdır. Şiilik, Sünnilikten sonra Suriye'de en yaygın Müslüman mezheptir. Genel olarak Şii mezhebinin Zeydilik, İmamiye (İsna Aşeriyye) ve İsmaililik olmak üzere üç ana kolu vardır.³⁰⁷ Sünni din âlimlerinin *Gulatu's-şia* (Şiilerin taşkınları) dedikleri fırkalardan biri olan Nusayrilik kendini Alevi olarak yani Şia'nın bir kolu olarak sunmaktadır³⁰⁸. İsmaili mezhebinden doğan

³⁰⁵ Gary C. Gambill, "The Kurdish Reawakening in Syria", *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 6, No: 4, 5 Nisan 2004, http://www.meib.org/articles/0404_s1.htm

³⁰⁶ "Hüsnü Mahalli'nin Beşşar Esad Röportajı", *Akşam*, 27 Aralık 2005

³⁰⁷ Robert Scott Mason, "The Society and Its Environment", Der: Thomas Collelo, *Syria: A Country Study*, Federal Research Division Library of Congress, 1987, s.87-96

³⁰⁸ Nusayrilik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da Siyasi İtikadi ve Fikhi Mezhepler Tarihi*, çev: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, İstanbul, Hisar Yayınevi, ss.68-70,

Dürzî inanç sisteminin taraftarları da kendilerini Muvahhidin (Tanrı'nın birliğine inananlar) olarak adlandırmaktadır.³⁰⁹ Hâkimiyeti elinde tutan Sünni çoğunluk ile heterodoks topluluklar (Nusayriler, İsmaililer, Dürzîler) arasındaki ilişkiler geleneksel olarak dini-mezhepsel karşıtlıklar üzerine bina edilmiştir. Sünniler bunları genellikle sapkın, din dışı olarak görmüşler, sosyal temastan sakınmışlar ve fırsat bulunca yok etmeye dahi çalışmışlardır.

Suriye'deki tüm dini azınlıklar, din ve vicdan özgürlüğüne sahiptir, ibadet yapma, dini yaşama konusunda herhangi engelleme veya baskıya maruz değildir. Baas'ın seküler ideolojisi, ülkedeki insanları dini kimliklerinden çok Suriye Arap ulusunun bir parçası olarak tanımlamasından dolayı Suriye'de geniş çaplı dinsel bir hoşgörü ortamına yol açtı. Suriye'de anayasal olarak da dini azınlıkların hakları güvence altına alınmıştır. Dinsel özgürlük, Suriye Anayasası'nın 35. maddesinde "İnanç özgürlüğü güvence altındadır. Devlet tüm dinlere saygı gösterir." demek suretiyle ifade edilmektedir. Suriye tarih boyunca dışlanmış bir dini azınlıktan gelen Hafız Esad da yönetimi boyunca dini pragmatik siyasetinin bir parçası olarak kullandı ve İslamcı bir köktencilığe izin vermedi. Suriye'deki diğer toplumsal çevrelerde olduğu gibi dini yaşam da siyasileşmediği ve Baas rejimini tehdit etmediği sürece özgürce faaliyet imkânı buldu. Baas'ın ve Hafız Esad'ın çeşitli yollardan dini azınlıkları sisteme entegre etmesi de bu konudaki sorunları en aza indirdi.³¹⁰ Bunun yanında Suriye'deki ılımlı İslam'ın temsilcisi sayılan ve 1966'dan vefat ettiği 2004'te kadar Şam Başmüftüsü olarak görev yapan Şeyh Ahmet Kuftaru gibi isimlerin ülkedeki mezhepsel dengelerin ve hoşgörü ortamının devamı adına yaptıkları çalışmalar önem arz etmektedir. Şeyh Ahmet Kuftaru, yurt dışına yaptığı geziler ve katıldığı sempozyumlarla da İslam'ın yenilikçi yönünü ve Suriye'yi etkin bir şekilde temsil

Muhammed Emin Galip El Tavit, *Arap Alevilerinin Tarihi: Nusayrilik*, İstanbul, Çiviyazıları Yayınları, 2000 ve Louis Massignon, "Nusayrilik" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C:9, 1964, ss.365-370

³⁰⁹ William Berton, "Druses", *Encyclopedia Britannica*, Vol: 7, London, 1957, s.683

³¹⁰ "International Religious Freedom Report 2003", *U.S. Department of State*, 18 Aralık 2003, <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2003/24462>

etmiştir.³¹¹ Yeni Şam Başmüftüsü Ahmed Bedreddin Hassan da Beşşar'a yakın görüntüsü ile iktidar ve halk arasındaki bir denge unsurudur.

IV.3. Suriye'de Ekonomik Reform ve Liberalleşme

Devletin uzun yıllar sosyalist ekonomik politikalar uyguladığı Suriye'de 1990'lı yıllardan günümüze serbest piyasa ekonomisine geçiş konusunda önemli adımlar atıldı. Hafız Esad dönemindeki ekonomik liberalleşme çabalarında amaç daha çok ülkenin ekonomik kalkınmasını sağlamak iken Beşşar döneminde devam eden ekonomik liberalleşme çabalarının siyasal reformların bir parçası olarak sunulmaya çalışıldığı görülmektedir. Buna rağmen Suriye'deki ekonomik liberalleşme, Beşşar Esad yönetimi tarafından bazen siyasal reform konusundaki yetersizliklerin bir sonucu olarak öne çıkarılabildiği gibi çoğu zaman ülkenin ekonomik sistemindeki olumsuzluklar siyasal reformların yapılmasının önünde engel teşkil etmektedir. Siyasi reformlara büyük bir hızla başlayan Beşşar yönetimi, 2001 yılından itibaren, ekonomik reformu yavaş yavaş ön plana çıkarma gayreti içine girdi.³¹² Suriye Danışmanlık ve Yatırım Bürosu İşletme Direktörü Nebil Sukkar, bazı siyasal reformların yapılmakta olduğunu, ancak yavaş ilerlediğini belirterek “Durumu gayet iyi idare eden Çin gibi siyasal reformsuz ekonomik reformlar yapabiliriz, ekonomiye öncelik veriyoruz” diyordu. Suriye Halk Meclisi'nin bağımsız reformcu milletvekillerinden biri olan Riyad Seyif de Suriye'nin Çin modelini denemekte olduğunu söylerken değişim ve reformlardan hiç bahsetmeyen eski tüfek siyasilerin hâkim olduğu dış dünyadan kopuk bir ülkede Çin modeliyle bile reforma girişmenin zorlu olduğunu belirtiyordu.³¹³ Francis Fukuyama ise otoriter yönetimlerin sahip oldukları meşruiyet sorunlarını ekonomik büyümeyi sağlama becerisiyle ortadan kaldırmayı amaçladıklarını ve büyüme durduğunda veya düşüşe geçtiğinde

³¹¹ “Suriye Başmüftüsü Şeyh Ahmet Kuftaro”, Kuftaro'nun Kişisel Web Sitesi, <http://www.kuftaro.org/>, (18 Kasım 2005)

³¹² “Syria begins economic reform”, *BBC News*, 29 Mart 2001, http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/1249930.stm

³¹³ “Suriye'de Çin Modeli Reform”, *NTVMSNBC*, 06 Mart 2001, <http://www.ntvmsnbc.com/news/68773.asp>

meşruiyetin kaybolduğu ve istikrarsızlığın başladığı iddiasındadır.³¹⁴ Fukuyama söylediklerinde kısmen haklı olsa da Suriye gibi demokrasi kültürü ve ekonomik alt yapısı zayıf olan bir ülkeyi demokratik bir siyasal yapılanmaya götürecektir siyasal ve ekonomik reformlarda karşılıklı bir denge söz konusu olmak zorundadır. Özellikle Suriye’de kişi başına milli gelirin 1000 dolar olduğu, işsizliğin yaygınlaştığı, insanların gelecek kaygısı taşıdıkları düşünüldüğünde demokratik reformları bir anda gerçekleştirmek veya ekonomik reformdan bağımsız düşünmek siyasal istikrarsızlık ve kaos ortamını beraberinde getirebilir. Beşşar Esad da yönetime geldiği günden beri reform politikasındaki bu çelişkiyi bilinçaltında taşıyarak ülkeyi yönetmektedir.

Beşşar, bir taraftan siyasal istikrarla reformlar arasında denge kurmaya çalışırken diğere taraftan uygulamaya koyduğu dışa açılma politikasıyla Suriye ekonomik sisteminde önemli değişiklikleri gerçekleştirmeyi başardı. 2000 Temmuz ayından itibaren öncelikle ciddi ve planlı bir ekonomik reform programı ve ticari liberalizasyon politikası uygulamaya konuldu. Ekonomik reformlar, özel bankacılık sisteminin kurulması, yeni kur politikaları, menkul kıymetler borsası kurulması ve ülkeye yabancı sermaye girişini hızlandırarak ülke ekonomisini daha verimli hale getirmeyi amaçlıyordu.³¹⁵ Reform programına paralel olarak, Suriye ilk kez 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü’ne (DTÖ) üyelik için başvuruda bulundu, ancak politik nedenlerden ötürü ABD’nin yaptığı muhalefet nedeniyle örgüte üyeliği kabul edilmedi.³¹⁶ Bununla birlikte Suriye, Avrupa Birliği (AB) arasında Ekim 2004’te bir Ortaklık Anlaşması paraf edildi ve 21 Arap ülkesiyle de Arap Ligi çerçevesinde Serbest Ticaret Anlaşmaları yapıldı.

Tüm bu gelişmelerle birlikte 2000 yılında Beşşar’ın babasından devraldığı ekonomik sistem, geniş ve işlevini yitirmiş kamu sektörü, artan işsizlik, yüksek dış borç, yolsuzluklar, geri kalmış teknoloji, düşük yatırım düzeyi, tek ürüne bağlı ihracat, mali dengesizlikler, aşırı devletçi yasalar, siyasi yozlaşma ve bürokrasi gibi önemli

³¹⁴ Francis Fukuyama, *Devlet İnşası (21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim)*, Çev: Devrim Çetinkasap, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2005, s.42

³¹⁵ “Suriye Ülke Bülteni”, *DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)*, Nisan 2004, <http://www.deik.org.tr/bultenler/200451010412suriye-nisan2004.pdf>, s.1

³¹⁶ Oytun Orhan, “Suriye AB ile Yıl Sonunda Birlik Anlaşması İmzalayabilir”, *Levant Watch*, 10 Eylül 2003, http://levantwatch.blogspot.com/2003_09_01_levantwatch_archive.html

sorunları içinde barındırmaktaydı. 1960’lardan beri ekonomideki önemli sektörleri denetiminde tutan devletin içinde barındırdığı hâkim siyasi ve ekonomik sınıflar, sistemin reforme edilmesi sırasında sahip oldukları ayrıcalıklı konumlarını kaybetmek istememektir. Siyasal iktidarın en önemli iki organı olan Baas Partisi ve Suriye Ordusu başta olmak üzere güvenlik birimlerini kontrol eden Nusayri kökenli yönetici sınıf, ekonomik sistem içinde de önemli bir yer işgal etmektedir. Örneğin Beşşar’ın annesinin ailesi olan Maklufar ülkedeki en önemli sermaye gruplarından biridir. Bunların dışında, daha önce bahsettiğimiz Hafız Esad’ın liberalleşme politikaları sonucunda oluşan Şam merkezli Sünni sermaye sınıfı, ekonomik sistemin diğer önemli güç odağını oluşturmaktadır. Merkezi iktidarla ayrıcalıklı ekonomik sınıflar arasındaki ilişkinin şekli, görev ihmalleri, usulsüzlükler, rüşvet, suiistimaller, kamu görevinde zenginleşme, siyaseti zenginleşme aracı olarak kullanma gibi etik sorunların artmasına ve toplum genelinde normalleşmesine neden olmuştur. Suriye ekonomisindeki keyfi ve çıkarıcı yönetim sistemi, Beşşar’ın liberal ve dışa açılımcı reform çabalarında şeffaflık, halka hesap verme ve refahı adaletli dağıtma gibi söylemleri öncelikli hale getirmiştir. Beşşar Esad, reform politikasında bir taraftan ülkenin büyüyen ekonomik sorunlarıyla mücadele ederken bir taraftan da sistemin içinde barındırdığı ayrıcalıklı sınıftan kurtulmak veya bu sınıfı dönüştürmek zorundadır.

IV.3.1. Suriye Ekonomisinin Yeniden Yapılanması

Beşşar 2000 yılında iktidara geldiğinde ülke ekonomisindeki değişime, Planlama Bakanlığı dâhil dört bakanlığı kapatarak başladı. Bu hareketiyle Beşşar, merkezi planlamayı kaldırarak pazarın itici güç olduğuna işaret etti ve ekonomik liberalleşmenin ilk işaretlerini verdi. Ardından Suriye hükümeti, beş yıllık bir süre içinde gerçekleştirilmesi öngörülen bir dizi hedefleri içinde barındıran bir “Ekonomik Reform Programı” taslağını hazırladı. Programda kar oranlarının serbestleşmesi, fon transferinin serbestleşmesi, döviz kurlarının birliği, Merkez Bankasının bağımsızlığı, gelir vergilerinin revizyonu, ticaret hukukunun revizyonu,

gümrük tarifelerinin modifikasyonu gibi finansal reformlar yer aldı.³¹⁷ Bu bağlamda Baas Partisi, 2000 yılının son aylarında ekonomik programın ilk ayağı olacak ticari bankalar ve menkul kıymetler borsasının açılmasını onayladığını açıkladı. Dönemin Ekonomi ve Ticaret Bakanı Muhammed İmadi, devletin bankacılık ve kambiyo işlemlerindeki tekelinin kaldırılacağını ve yatırımlar için cazip bir ortam yaratılacağını söyledi.³¹⁸

Para politikası ve bankacılık alanındaki reformlarda ilk somut gelişme, 2002 yılında para politikasını düzenleyecek Kredi ve Para Konseyi'nin kurulmasıdır. Bu kurumun ilk radikal kararı, mevduat ve kredi faiz oranlarını %12'den önce %8'e, daha sonra ise %1'e düşürmesi oldu. Suriye'de faiz oranları son 22 yıldır değişmiyordu.³¹⁹ Suriye Parlamentosu da döviz kuru rejimine ilişkin yasa tasarısını kabul ederek daha önce uygulanmakta olan 3 farklı kur politikası yerine 1 Amerikan dolarını 46.3 Suriye lirası olarak belirledi.³²⁰ Ülkeye yapılacak yabancı yatırımların önündeki en önemli engellerden biri olan 17 yıllık "Yabancı Döviz Kanunu" Temmuz 2003'te kaldırılırken³²¹ 2004 yılı başında ise Suriye lirası devalüe edilerek 46.3 liradan 48.5 liraya yükseltildi ve bu şekilde devlet kurunda serbest piyasa kuruna yakın bir rakama ulaşıldı.

Finansal alandaki bu gelişmelere paralel olarak Aralık 2002'de özel bankaların kurulmasına ilişkin 28 nolu yasa Suriye Parlamentosu'nda kabul edildi ve 3 bankaya şube açmaları için lisans hakkı verildi. Yasaya göre bu bankaların ana sermayeleri en az 30 milyon dolar olacak ve yabancı yatırımcı söz konusu bankaların en fazla %49 hissesini alabilecekti.³²² Suriye'de yaklaşık 40 yıldır ilk kez devlet kontrolü dışında iki özel banka Ocak 2004'te Şam'da şube açarak faaliyete başladı. Bu iki banka, *Banque de Syrie et d'Outre Mer* (BSOM) ve *Banque BEMO-Saudi Franci*'dir.

³¹⁷ Shanker, "Syria's Reforms- An Overview"

³¹⁸ "Suriye'de Reform Rüzgarları", *NTVMSNBC*, 04 Aralık 2000, <http://www.ntvmsnbc.com/news/48513.asp>

³¹⁹ Shanker, "Syria's Reforms- An Overview"

³²⁰ "Suriye Ülke Bülteni", *DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)*, Nisan 2004, <http://www.deik.org.tr/bultenler/200451010412suriye-nisan2004.pdf>, s.1

³²¹ Shanker, "Syria's Reforms- An Overview"

³²² 28 Nolu Yasayla ilgili detaylı bilgi için bkz. Suriye Ekonomi ve Dış Ticaret Bakanlığının web sitesi: <http://www.syrecon.org>

BSOM'un ana ortağı, %39'luk hisseye sahip olan Lübnanlı *Banque Liban d'Outre Mer* olup %10'luk hissesi *International Finance Corporation* (IFC) ve %13'lük hissesi ise Suriyeli işadamlarına aittir. *BEMO-Saudi Franci Bankası*'nın iki yabancı ortağı da %22'lik hissesi ile Lübnanlı *Banque Europeene pour le Moyen Orient* ve %27'lik hissesiyle Suudi Arabistan bankası *Saudi Franci Bankası*'dır.³²³ Suriye'de özel bankaların kurulması ekonomik dönüşüm açısından çok önemli bir köşe taşıdır. Özel bankaların kurulmasıyla girişimcilerin kredi olanaklarının artması, iş ortamının iyileşmesi ve buna bağlı olarak özel sektörün gelişmesi beklenmektedir. Bankacılık sektöründeki bu dönüşümde Beşşar Esad'ın ve Suriye bürokrasisinin payı büyüktür. 2004 Mayıs ayında *Banque BEMO-Saudi Franci*'nin Genel Müdürü Nebil Haşim yaptığı açıklamada, BBSF'nin başarısının Suriye Merkez Bankası, Finans Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı ve diğer otoritelerin özel bankacılık sektörünü geliştirmek için verdikleri taahhütlere ve Devlet Başkanı Beşşar Esad'ın ilgili resmi makamlara verdiği tüm sorunların çözülmesi yönündeki direktifine bağlı olduğunu söylemekteydi. Buna ek olarak Haşim, "Suriye'de beklenen gelişme ve ekonomik büyümeyle artan modern finansal hizmetler ihtiyacı sayesinde müşteriler ticari bankacılığı daha yakından tanıyacaklardır. BBSF de Suriye'nin gelecekteki finansal başarısına yardımcı olacak ve önemli bir rol oynayacaktır." diyordu.³²⁴

Yabancı sermayeyi Suriye'ye çekmek için gerçekleştirilen en önemli reform, yabancı yatırımcıların birçok bürokratik engelle karşılaşmasına neden olan 10 nolu Yatırım Kanunu'nda 2000 yılında yapılan yenilemedir. Söz konusu kanuna göre, karma şirketler için vergi muafiyeti, kuruluş tarihinden itibaren 7 yıl, özel limited ve anonim şirketler için ise söz konusu üretim tarihinden itibaren 5 yıldır. Ayrıca, üretimin %50'den fazlasını ihraç eden şirketlerin muafiyet süresi de 2 yıl daha uzatılmaktadır. Yatırımda kullanılacak makine ve ekipmanlar gümrük vergisi ödmeden ülkeye girebilecektir. Yatırım Kanununa göre kırsal kesimde yatırım yapan veya yerel girdiler kullanan yatırımcılara ek bir takım teşvikler

³²³ _____, "A Step in The Right Direction", *Syria Today*, Kış 2004, s.13-14

³²⁴ "A Modern Banking Approach in Syria", *SANA*, 20 Mayıs 2004, http://www.sana.org/english/reports/20.5/a_modern_banking_approach_in_syr.htm

verilmektedir.³²⁵ Yabancı sermayenin, ekonomik altyapı eksiklikleri dışında Suriye'ye yatırım konusunda en önemli tereddüdü, Suriye'nin dış borçlarını ödememesinden dolayı uluslararası finans çevrelerinde ülkeye karşı oluşan güvensizlikti. Beşşar Esad ve ekibi, ilk olarak ülkenin büyük borçlarını ödemeye başlayarak bu konuda Suriye'nin imajını düzeltmeye çalıştı. Bu çerçevede özel sektör finansmanı için kapıların açılacağı umut edilmektedir. Reform sürecinin devamı için Suriye'nin kreditor ülkelerle iyi ilişkiler kurulması gerekmektedir. Almanya, Fransa ve Rusya ile borç müzakerelerini tamamlayan Suriye'nin dış borcu, 2003 yılında 9,6 milyar dolardı ve bu rakam ülkenin GSYİH'nın %60'ına denk gelmektedir.³²⁶

Ekonomik reform programında en tartışmalı konulardan biri özelleştirme meselesidir. Özelleştirme, devletçi ekonomik yapıdaki güçlü çıkarları etkileyebilecek potansiyelinden dolayı yönetici elit arasında çekişmelere neden oluyordu. Kamu sektörü yönetici elit arasında yasal olmayan yollardan hızlı zenginleşme fırsatı sunmakta idi. İşten çıkarmalar ve sosyal memnuniyetsizlik korkusu yönetimdeki özelleştirme karşıtlarının kullandığı temel bahanelerdi. Ayrıca stratejik ve güvenlikten kaynaklanan nedenlerden dolayı kamu sektörü gerekli görülüyordu. Buna karşılık bazı genç orta düzey Baas yöneticileri ise özelleştirmeden yana tavır alıyordu. Özelleştirme konusundaki tartışmalar, çekirdek yönetici elit içinde yeralan lider kadronun özelleştirmeye karşı tavır alması ile sonuçlandı. Onlara göre kamu sektörü reformu ilerletebilirdi fakat devlet şirketleri satılamaz ya da parçalanamazdı. Yönetim içinde farklı düşünen bakanlar konuyu kamuoyu önünde bir daha tartışmamayı tercih ederken bu durum ikinci halkada yer alan teknokratların stratejik meselelerde gücünün sınırlarını göstermektedir.³²⁷

Suriye'de yakın bir gelecekte siyasi ve sosyal sonuçlar doğuracak en önemli ekonomik sorunlardan biri işsizliktir. Resmi verilere göre %10 olan işsizlik oranı

³²⁵ “Suriye Ülke Bülteni”, *DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)*, Nisan 2004, s.6

³²⁶ “Suriye Ekonomisi ve Türkiye-Suriye Ekonomik ve Ticari İlişkileri”, *DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)*, Mart 2003, s.4

³²⁷ Perthes, “Syria: Difficult Inheritance”, s.102–103

gayri resmi kaynaklara göre %20 civarındadır.³²⁸ Suriye hükümeti, 2000 yılında İşsizlikle Mücadele Programı'nı kabul etti. İşsiz nüfusun devletin düzenlediği eğitim programları yoluyla istihdam edilmesi yönünde çalışmalar yapıldı. Küçük işletmelerin kurulması için devlet uygun krediler sağladı. Beş yılda birkaç yüzbin iş imkânı yaratılmasını amaçlayan bir İşsizler Komisyonu kuruldu. Komisyon 2002 yılında çalışmalarına başladı. Fakat bu proje için gerekli 1 milyar dolarlık bütçenin 2004 yılına kadar ancak 200 milyon doları bulunabildi. İşsizliğin azaltılmasına yönelik çalışmalara rağmen ülkedeki ekonomik gelişme ile doğum oranları arasındaki farkın oldukça büyük olması işsizlik oranını yıllar geçtikçe büyütmektedir. 18.2 milyon olan Suriye nüfusu, %2,4 gibi yüksek bir oranda büyümekte ve 2050'li yıllarda 50 milyon civarında olacağı tahmin edilmektedir. Nüfusun %38'i 15 yaşının altındaki gençlerden oluşmaktadır. Yüksek doğum oranından kaynaklanan demografik gelişme beraberinde birçok sorunu getirdiği gibi gelişmeyi, mevcut sosyal sistemin üzerine kurulduğu sosyal yapı değişimini ve geleneksel baskıların ortadan kaldırılmasını sağlamaktadır.³²⁹ Suriye'deki genç nüfusun yakın gelecekte daha farklı siyasal ve ekonomik beklentilere sahip olacağı ve bunu çeşitli yollarla dile getireceği söylenebilir.

Beşşar Esad'ın iktidara geldikten sonra ekonomi alanında yaptığı en önemli değişimlerden biri genellikle Doğu Bloku ülkelerinde ekonomi eğitimi almış ve devletçi ekonomiyi savunan eski kadroların hükümet ve bürokrasiden temizlenmesi oldu. Beşşar, eski ekonomi kadrolarının yerine Batıda eğitim almış veya Batı ekonomilerini tanıyan, değişime açık, genç isimleri görevlendirdi. Bu çerçevede Suriye'de yürütülen bu ekonomik reform süreci içerisinde en önemli dönüm noktalarından birini, Beşşar Esad'ın 2001 yılı sonunda gerçekleştirdiği kabine değişikliği teşkil eder. 2001 kabinesinin en dikkat çekici bakanlarından biri Ekonomi ve Dış Ticaret Bakanı olarak atanan Dünya Bankası Ekonomisti Ghasan el Rifai'dir. 1973 yılında Genç Profesyoneller Programı ile Dünya Bankası'na ilk adımını atan

³²⁸ "Suriye Ekonomisi ve Türkiye-Suriye Ekonomik ve Ticari İlişkileri", *DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)*, Mart 2003, s.2

³²⁹ Zekeriya Kurşun, "21. Yüzyılda Arap Dünyası", A.Ahmetbeyoğlu, R. Ahıskalı, Y.Baskan, H. Demiroğlu (Der.), *Milletlerarası Ortadoğu: Kaos Mu, Düzen Mi? Konferansı (9-10 Ocak 2004 Bildirileri)*, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, TATAV Yayınları, 2004, s.269

Rıfai, özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesinde özel sektörün gelişimi ve yatırım politikalarıyla ilgili yönetsel pozisyonlarda uzun süre çalışmış, kendini kanıtlamış bir ekonomist idi. Beşşar Esad'ın Rıfai'yi bu göreve atması, Suriye'deki ekonomik reform hareketinin hızlanması açısından iyi bir seçim oldu. Dünya Bankası'nın Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi'nden sorumlu Başkan Yardımcısı Jean-Louis Sarbib'in Rıfai hakkında sözleri de bunu kanıtlar niteliktedir: "Rıfai'nin bu göreve atanması onun yeteneklerinin ve bölgedeki uluslararası deneyiminin bir sonucudur. Bu durum Dünya Bankası için bir kayıptır, ama Suriye halkı için iyi bir haberdır..."³³⁰ Halep Üniversitesi öğretim üyesi George Jabbour da, Rıfai'nin atanmasını "Ekonomik açıklığın süratle harekete geçirileceği anlamına geliyor" diye yorumluyordu.³³¹ Rıfai, 2003 yılında kurulan kabinede de Ticaret Bakanı olarak yer aldı. Rıfai, Beşşar Esad'ın reform takımının önemli bir ismi olarak görülmesine rağmen 2004 Ekiminde kurulan yeni kabinede görevlendirilmedi. Rıfai'nin yerine Ömer Hüsnü Lutfi Suriye Ekonomi ve Dış Ticaret Bakanlığı'na getirildi. Lutfi de açık fikirli reformcu bir kimliğe sahiptir ve Avrupa Birliği ile sürdürülen ilişkilerin ve anlaşmaların sıkı destekçisi olarak tanınmaktadır.³³² Lutfi, 2006 kabinesinde de aynı görevi sürdürerek kalıcı olduğunu gösterdi. Beşşar'ın kurduğu bütün kabinelerde görev alan ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı Muhammed Hüseyin, bu görevlerinden önce Halep Üniversitesi'nde ekonomi profesörü olarak çalışıyordu. Hüseyin, Beşşar iktidara geçtikten sonra kurulan Ekonomik Reform Komisyonu'nun başkanlığını yaptı. 2001 kabinesinde Başbakan Yardımcısı olan Hüseyin, 2003 kabinesinde bu görevle birlikte Maliye Bakanlığı görevini üstlendi.³³³ Hüseyin, 2004 ve 2006 kabinelerinde de Maliye Bakanlığı görevini sürdürdü. Geleceğin başbakanı gözüyle bakılan Hüseyin, hem görünüşü hem de sözleriyle Beşşar yönetiminin isteğinin "zihniyet değişikliği" olduğu konusunda umut vermektedir. 2004 kabinesinde Haziran 2005'ten itibaren Başbakan Yardımcısı olarak görev yapmaya başlayan Abdullah Derderi de Londra Üniversitesi'nde

³³⁰ "Ghassan El-Rifai Appointed Minister in New Syrian Government", *World Bank*, 28 Ocak 2002, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/O,,contentMDK:20034416menuPK:34466pagePK:34370piPK:34424thesitePK:4607,00.html>

³³¹ Suriye'de Reform Bekleniyor", *NTVMSNBC*, 23 Kasım 2002, <http://www.ntvmsnbc.com/news/126289.asp>

³³² Oytun Orhan, "Suriye'de Gerçekleşen Kabine Değişikliğinin Anlamı Ne?", *Levant Watch*, 6 Ekim 2004, <http://levantwatch.blogspot.com/2004/10/suriyede-gerekleen-kabine-deiikliinin.html>

³³³ Perthes, "Syria: Difficult Inheritance", s.100

ekonomi eğitimi almış, Batılının liberal ekonomisini yakından tanıyan ve değişime açık önemli bir isimdir. Derderi, daha önce Suriye Devlet Planlama Komisyonu Başkanı olarak görev yapıyordu. Derderi, 2006 kabinesinde Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı görevini sürdürmüştür.

IV.3.2. Suriye-AB İlişkileri ve Avrupa-Akdeniz Ortaklık Süreci

Beşşar Esad yönetiminin Suriye’de gerçekleştirmek istediği ekonomik liberalleşme ağırlıklı reform politikalarının başarılı olabilmesi bölgesel ve küresel alanda işbirliği yapabileceği ortakların varlığı ile doğrudan alakalıdır. Suriye’nin uluslararası ortamdan tecrit edilmişliğini ve terörist devlet imajını yok etmeye çalışan Beşşar, iktidara geçmesinden itibaren AB ülkeleriyle ilişkileri geliştirme ve işbirliğini artırmayı önemli dış politika stratejilerinden biri haline getirdi. Bu yakınlaşma stratejisini ekonomik dışa açılımın bir parçası olarak gören Beşşar, aynı zamanda Orta Doğu Barış Süreci başta olmak üzere bölgesel gerginliklerde ABD ve İsrail’e karşı çoğu zaman Arap dünyasından yana tavır alan AB ülkelerini ABD karşısında siyasi bir denge unsuru olarak kullanmak istemiştir.

Beşşar Esad döneminde Suriye-AB ilişkilerini şekillendiren süreç, 27–28 Kasım 1995’te gerçekleşen Avrupa-Akdeniz Konferansı’nda 15 Avrupa Birliği ve 12 Akdeniz ülkesinin³³⁴ dışişleri bakanlarının imzaladığı Barselona Bildirgesiyle başlamıştır. Barselona Bildirgesi, AB’nin Akdeniz havzasındaki ülkelere yönelik politikasını Avrupa-Akdeniz Ortaklığı (*Euro-Mediterranean Partnership*) adı altında somutlaştıran belgedir. Bildirgede, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı fikri, siyaset ve güvenlik; ekonomik ve mali; sosyal, kültürel ve beşeri olmak üzere üç ayrı alanda işbirliğini öngörüyordu. Siyasi ve güvenlik alanındaki işbirliğiyle, Akdeniz havzasında demokrasi ve insan haklarını temel alan ortak bir barış ve istikrar bölgesi yaratılmak isteniyordu. Ekonomik ve mali işbirliğinin amacı, AB ülkeleriyle 12 Akdeniz ülkesi arasında bir serbest ticaret bölgesi oluşturulması ve böylece bölgesel refahın artmasıydı. Sosyal, kültürel ve beşeri dayanışmanın artırılması ise Avrupa-

³³⁴ Cezayir, Fas, İsrail, Kıbrıs, Lübnan, Malta, Mısır, Tunus, Türkiye, Suriye, Ürdün, Filistin Yönetimi

Akdeniz bölgesinde sivil toplumun gelişimine ve kültürel alışverişin artmasına hizmet edecekti.³³⁵

Suriye, AB ile Ortaklık Anlaşması için müzakerelere Barcelona Sözleşmesini imzaladıktan üç sene sonra 21 Nisan 1998'de Brüksel'de başladı. Hafız Esad yönetiminin son iki yılında müzakereler diğer Akdenizli ortaklara göre oldukça yavaş ilerlemiş, Suriye Avrupa-Akdeniz serbest ticaret bölgesinin oluşması konusunda çekincelerini sürekli dile getirmiştir. Hafız Esad yönetiminin Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'na ihtiyatlı yaklaşımında ülkede var olan devletçi ekonomik yapının etkisi olduğu gibi yönetici elitin demokratikleşme, insan hakları, sivil toplumun geliştirilmesi yönünde AB'den gelebilecek beklentilerden duyduğu rahatsızlığın da etkisi vardır. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı sürecinin 1995–2000 yılları arasında Orta Doğu'daki siyasi krizlerin, özellikle de Arap-İsrail çatışmasının, etkisi altında kalarak beklenen gelişmeyi gösteremediği söylenebilir.

Hafız Esad'ın 2000 yılında yaşama veda edişinin ardından Suriye-AB ilişkileri açısından yeni ve daha dinamik bir dönem başladı. Avrupa Komisyonu Başkanı Romano Prodi AB ve şahsı adına yayınladığı başsağlığı mesajında, Esad'ın büyük bir lider olduğu ve ülkesine yaptığı hizmetlerin hatırlanacağını söyleyip ardından Esad'ın ölümünden sonra da AB'nin Suriye yönetimi ve halkına verdiği desteği artıracığını belirtmesi, AB'nin Suriye'ye verdiği önemin ve gelecekteki yakın ilişkilerin ilk habercisi idi.³³⁶ AB'nin liderliğine oynayan ve ABD karşıtı bir vizyona sahip olan Fransa da Hafız Esad'ın cenaze törenine devlet başkanı düzeyinde katılan tek Batılı ülke olmasıyla, bölgedeki tarihsel misyonunu ve tecrübesini kullanarak Şam'daki yeni iktidara yakın politikalar izleyeceğini gösteriyordu.

Beşşar Esad döneminde Suriye-AB ilişkilerine bakış ve AB ile işbirliği umudu, yönetici elit içerisinde farklı yaklaşım tarzlarının ortaya çıkmasına neden oldu. AB, Suriye'nin en önemli ticari ortağı idi ve Barcelona süreci çerçevesinde ortaklık

³³⁵ "EU-Med Partnership", *Avrupa Komisyonu Suriye Temsilciliği*, http://www.delsyr.cec.eu.int/en/eu_and_syria/euro_med.htm (20 Ocak 2006)

³³⁶ *Milliyet*, 11 Haziran 2000

anlaşması için müzakereler başlamıştı. Ortaklık anlaşması Suriye mallarına Avrupa pazarına çıkma fırsatı verirken Suriye’yi de yüksek gümrük engellerini kaldırmaya zorlayacaktı. Beşşar’ın reform takımının üyeleri AB ile bir anlaşmayı desteklemekte idi. Onlar ortaklık anlaşmasını Suriye’nin küresel ekonomiye katılmasında en güvenli yol olarak görüyordu. Aynı zamanda bu anlaşmanın Suriye ekonomisinin uluslararası standartlara uyumlaştırılmasına yardımcı olacağını savunuyorlardı.

Suriye iç politikasında Avrupa’nın içişlere müdahale potansiyeli konusunda şüpheler söz konusu olsa da yeni yönetici elit müzakerelere hız kazandırmaya karar verdi. Bu karar yönetimin kamuoyu söylevine de yansdı. Hem yönetici elit hem de devletin denetimindeki medya, AB ile yapılacak bir anlaşmanın yerli sanayide yaratacağı zararından çok olumlu etkileri üzerinde odaklandı.³³⁷

Avrupa-Akdeniz Ortaklık süreci çerçevesinde Dışişleri Bakanları 4. toplantısı 5–6 Kasım 2000’de Brüksel’de gerçekleşti. Filistin’de başlayan ikinci intifada ve şiddet olaylarından dolayı Suriye ve Lübnan toplantıya katılmadı. Bu toplantıdaki en önemli gelişme, AB’nin Akdeniz ülkelerine kaynak sağlayan mekanizması olan MEDA-2’nin yürürlüğe girdiğinin açıklanması oldu. 2000 yılından itibaren AB içinde Avrupa-Akdeniz Ortaklık sürecini canlandırmaya yönelik birçok girişim sözkonusu oldu. 19–20 Haziran 2000’de Santa Maria da Feria’da gerçekleşen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinde, AB Viyana Zirvesinde (11–12 Aralık 1998) Akdeniz havzasına yönelik bir AB Ortak Stratejisi geliştirilmesi yönünde başlatılmış olan çalışmalar tamamlandı ve hazırlanmış olan taslak metin Feria’da kabul edildi. Belgede, Avrupa-Akdeniz Ortaklık sürecini yeniden canlandırmak için AB’nin bu süreci tekrar gözden geçireceği ifade edildi. 2003 yılında ise AB, Avrupa-Akdeniz Ortaklık sürecini canlandırmak ve 1 Mayıs 2004 tarihinde gerçekleşecek genişleme dalgasından sonra komşu ülkelerle ilişkilerini daha da güçlendirmek amacıyla “Daha Geniş Avrupa-Yeni Komşuluk” (*Wider Europe-New Neighbourhood*) adı altında yeni bir strateji geliştirdi. Söz konusu stratejinin hedefi olan ülkeler, Rusya, Ukrayna, Moldavya, Beyaz Rusya, Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün,

³³⁷ Perthes, “Syria: Difficult Inheritance”, s. 102

Lübnan, Libya, Fas, Filistin Yönetimi, Suriye ve Tunus idi. Bu strateji Avrupa Komisyon tarafından Konsey ve Avrupa Parlamentosu'na sunulan 11 Mart 2003 tarihli “Daha Geniş Avrupa-Komşuluk: Doğu ve Güney Komşularımızla İlişkilerimiz İçin Yeni Bir Çerçeve” adlı belge ile ortaya konuldu. “Komşuluk ve AB Üyeliği” başlığı altında, Akdeniz ülkeleri için AB üyeliğinin söz konusu olmadığı vurgulanırken AB'nin Akdeniz politikasının temel hedefinin bölgesel ticaret ve entegrasyon olduğu söylendi. Bu belgede, “AB hâlihazırda Güney Akdeniz ülkeleriyle Serbest Ticaret Anlaşması (STA) yapmıştır, fakat bölgesel entegrasyonun, söz konusu ülkelerin kendi aralarında da benzer anlaşmalar yapmaları yoluyla daha fazla güçlendirilmesi gerekmektedir” denilerek bölgesel refah alanı yaratmak amaçlanmaktadır.³³⁸

Beşşar döneminde AB ilişkilerine yönelik ilk somut gelişme, Suriye ve Avrupa Birliği Programı çerçevesinde 2002–2004 İşbirliği Programı üzerinde 24 Nisan 2002'de anlaşmaya varılmasıdır. Taraflar, 93 milyon Euro değerindeki AB yardımının, kurumsal yapılanma, endüstriyel modernizasyon ve insan kaynakları gelişimi olmak üzere başlıca üç alanda kullanılmasına karar verdi. Programın konuları: ekonomik geçiş ve işbirliği sürecini kolaylaştırmak amacıyla ekonomik reformları konu alan kapsamlı bir stratejinin oluşturulması ve reformlara yardımcı politik ve sosyal şartların oluşumuna destek olma.³³⁹ Bunun yanında Suriye ile ticareti geliştirmek için merkezi Şam'da olan Suriye Avrupa İş Merkezi (SEBC - *Syrian European Business Center*) adlı bir oluşumun kurulması, AB'nin 12 Akdeniz ülkesini içine alan Serbest Ticaret Anlaşması çerçevesinde Suriye'ye ayrı bir önem verdiğinin bir göstergesi olmuştur.

AB ile Ortaklık Anlaşması konusunda da 2003 yılı içinde önemli gelişmeler gerçekleşti. 15–16 Eylül 2003'te Şam'ı ziyaret eden AB Dışişleri Komiseri Chris Patten “Suriye ile müzakerelerimizde özellikle 2002 yılından beri ilerleme kaydediyoruz ve öyle sanıyorum ki tabirimle oyunun sonunun başına geldik” diye

³³⁸ <http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/SonGelismeler/yenikomsuluk.doc>

³³⁹ “Suriye Ekonomisi ve Türkiye-Suriye Ekonomik ve Ticari İlişkileri”, *DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)*, Mart 2003, s.3; Detaylı bilgi için bkz. Syria: Country Strategy Paper 2002–2006, National Indicative Programme 2002–2004, Euro-Med Partnership, s. 21

konuşuyordu. Patten'ın Sözcüsü Diego de Ojeda ise, görüşmelerde en önemli sorunun insan hakları ve demokratik dönüşüm konusunda kilitlendiğini ve Suriye yönetiminin insan hakları diyalogunu kendi şartlarına göre sonuçlandırmak istediğini söylüyordu. Bütün bu sorunlara rağmen ABD'nin Suriye üzerinde baskılarını artırdığı bir dönemde müzakerelerde ilerleme sağlandı ve Ekim 2004'te Suriye-AB arasında bir Ortaklık Anlaşması paraf edildi. Fakat ortaklık anlaşmasının nihai imzası, 14 Şubat 2005'te Refik Hariri'nin öldürülmesi sonucu Suriye yönetiminin suçlanmasından dolayı AB tarafından ertelendi.

IV.4. Uluslararası Sistemdeki Gelişmelerin Suriye'deki Reforma Etkisi

Suriye, siyasal, ekonomik ve kültürel yapılanmasında zafiyetler barındırdığından dolayı 20 yy. boyunca sürekli Batılı devletlerin siyasal, diplomatik ve ekonomik müdahalelerine maruz kalmıştır. Suriye'de siyasal iktidarın ve siyasetin oluşması ve değişmesi üzerinde dış dinamiklerin belirleyiciliği oldukça yüksektir. Hafız Esad, 30 yıllık iktidarı boyunca uluslararası sistemdeki güç dengelerini ve diplomasiyi ustalıkla kullanan karizmatik lider kişiliğiyle Suriye'ye gelebilecek dış müdahaleleri en alt düzeyde tutmayı ve ülke içinde istikrarlı bir yönetim kurmayı başarmıştır. Beşşar Esad ise, iktidara geçtikten kısa bir süre sonra uluslararası sistemde ve Orta Doğu'da meydana gelen ani dönüşümlerden büyük ölçüde olumsuz etkilenmiş ve kendini küresel güç ABD ile tek taraflı bir çatışma içinde bulmuştur.

ABD-Suriye ilişkilerinin gerginleşmesine ve ABD yönetiminin Suriye'ye karşı diplomatik ve ekonomik baskı politikası uygulamasına yol açan kırılma noktasını, ABD'nin Irak'a gerçekleştirdiği askeri müdahale oluşturur. Çatışmacı bir karaktere sahip olan ve güvenlik algılamalarının subjektif hale geldiği bir uluslararası sistemde ABD'nin Irak'a yerleşmesi ve İsrail'in bölgede varlığını güçlendirmesi, Suriye'nin derin güvenlik kaygıları duymasına neden olmaktadır. Suriye'nin dış politikadan kaynaklanan güvenlik kaygıları, Beşşar Esad'ın iç politikada uygulamaya çalıştığı siyasal ve ekonomik reform politikalarını doğrudan etkilemektedir. Beşşar Esad, 2003

sonrası dönemde dış dinamiklerin ve dış politikadaki gelişmelerin baskısını üzerinde yoğun bir şekilde hissederek iktidarını sürekli bir kriz yönetimi şeklinde devam ettirmiştir. Özellikle ABD yönetiminin dış askeri müdahaleler veya “Büyük Orta Doğu Projesi” gibi eylem planlarıyla bölgeyi özgürleştirme ve demokratikleştirme iddiaları, Suriye içinden ve dışından Beşşar’a muhalif hareketlerin canlanmasına ve mevcut yönetimin yıkılacağı söylentilerinin sürekli gündemde tutulmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Suriye’de değişimin, dış askeri müdahale veya dış baskının yardımıyla ülke içinde, Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan benzeri demokratik devrim diye adlandırılan yumuşak bir geçişle gerçekleşmesi olasılıkları ortaya atılmıştır. Kısacası Beşşar Esad döneminde de Suriye iç politikası dış politikadaki gelişmelerden doğrudan etkilenmiştir.

IV.4.1. Beşşar Esad Döneminde Suriye-ABD İlişkileri

Beşşar Esad, iktidara geldiğinde Hafız Esad tarafından gerginlikleri azaltılan ve normalleşme sürecine girmiş dış politika sorunlarıyla karşı karşıya kaldı. Golan Tepeleri’ndeki İsrail işgali, Filistin sorunu ve Lübnan, Suriye dış politikasının öncelikli ilgi alanları olarak varlığını korumakla birlikte özellikle Hafız Esad’ın ölümünden önce İsrail’in Lübnan’dan çekilmesi ve İsrail’le barış konusunda görüşmelerin sürdürülmesi, İsrail ile Suriye arasındaki sıcak kriz konularını dondurdu. 1998 yılında Suriye Türkiye arasında yaşanan siyasi krizde Türkiye’nin askeri güç kullanma tehdidi karşısında Hafız Esad PKK terör örgütüne verdiği desteği kesti.³⁴⁰ Bu gelişme de 1998 yılından itibaren iki ülkenin çeşitli düzeylerde karşılıklı diplomatik ziyaretler düzenleyerek güven ve işbirliğini arttırmalarına hizmet etti. ABD yönetimi, Soğuk Savaş’ın bitmesinden sonra Hafız Esad’ın uluslararası sistemle bütünleşme çabalarına ılımlı yaklaşmakla birlikte Suriye’ye İsrail’in çıkarlarını koruma bağlamında bakmaya devam etti. Beşşar Esad’ın iktidara gelmesi diğer Batılı ülkelerde olduğu gibi ABD’de de olumlu karşılandı ve Hafız Esad’ın cenazesine Dışişleri Bakanı düzeyinde katılan Clinton yönetimi, Suriye’deki yeni döneme verdiği önemi gösterdi.³⁴¹

³⁴⁰ Hinnebusch, “The Foreign Policy of Syria”, s.160

³⁴¹ “Ortadoğu’da Yeni Dönem”, *Milliyet*, 12 Haziran 2000

Beşşar Esad, 2000 sonbaharında Filistin’de başlayan El-Aksa ayaklanmasının yarattığı gerginlik ve tedirginlik ile dış politika deneyimine başladı. Filistin’deki gerginliğe rağmen Beşşar’ın en azından iktidarının ilk altı ayı, uluslararası sistem içinde hareket edebilme olanağı ve manevra alanı oluşturmakla birlikte reform politikalarını uygulayabilme imkânı bulduğu söylenebilir. Fakat Beşşar yönetimi için dış politikadaki olumsuz şartlar, 7 Ocak 2001’de George W.Bush’un ABD Başkanı ve 6 Şubat 2001’de Ariel Şaron’un İsrail Başbakanı seçilmesiyle başladı. Bu iki gelişme, Suriye’nin dış politikadaki manevra alanını daralttı ve gerginlikleri arttırdı.³⁴² Suriye’yi dış politikada uluslararası baskı ve tehditlere maruz bırakacak süreci başlatan olay ise 11 Eylül tarihinde ABD’ye yönelik yapılan saldırılardı. 11 Eylül saldırıları, öncelikle dünyadaki tehdit ve güvenlik algılarını farklılaştırdığı gibi ABD dış politikasının daha güvenlikçi ve saldırgan bir yapıya bürünmesine yol açtı. 17 Eylül 2002’de imzalanan ve 20 Eylül 2002’de kamuoyuna sunulan Ulusal Güvenlik Stratejisi (*The National Security Strategy of The United States of America*), ABD’nin yeni dış politikasının genel çerçevesini ortaya koymaktadır. Tarihte eşi görülmemiş bir güç ve imkâna sahip olduğu iddiasını yeni güvenlik stratejisinin temeline oturtan ABD yönetimi, özgürlük, insan hakları, insanlık onuru ve serbest piyasa ilkeleri doğrultusunda yeniden şekillenecek bir dünyada bir tür güçler dengesi oluşturmayı, bu güçler dengesini bozacak her türlü faaliyeti ise önleyici askeri saldırılarla (*preemptive strike*) karşı konulacağını savunmaktaydı.³⁴³

ABD dış politika karar alma mekanizmasında, 11 Eylül sonrası dönemde Yeni Muhafazakarlar adıyla anılan grubun etkinliğini artırdığı görülmektedir. Yeni Muhafazakar yaklaşım, Amerikan gücünü ve etkinliğini sınırlayan çok-taraflı kurumlara karşı şüpheli bakmakla birlikte 1989 sonrası dünyasını eski ittifaklardan çok yeni tehditler ve fırsatlar dünyası olarak görmektedir. Dünyayı iyi ve kötü olarak algılayan ve ahlaki açıklığı diplomatik yöntemlere tercih eden yaklaşım, ABD’nin kaos yaratan güçleri yenilgiye uğratmak adına güç kullanmaya hazır olmasını

³⁴² Şen, *a.g.e.*, s.303

³⁴³ Kaan H. Öktem, “ABD’nin Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi: Kant’ın Radikal Bir Yorumu mu?”, Toktamış Ateş (Der.), *ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya*, Ankara, Ümit Yayınları, 2004, s.

savunmaktadır.³⁴⁴ 11 Eylül saldırıları ise Yeni Muhafazakarlara düşüncelerini uygulamada istedikleri meşrulaştırıcı bir ortamı hazırladı. Paul Wolfowitz, Dick Cheney, Richard Perle gibi siyasetçilerin önderliğindeki Yeni Muhafazakarlara, ABD'nin yeni yüzyılda imparatorluk olma stratejisi dahilinde askeri güce dayalı otoriter, güvenlikçi ve saldırgan bir dış politika izlemesi gerektiğini savunuyorlardı. Bu düşüncenin ideolojik ve stratejik planlaması Yeni Muhafazakarlara yakın düşünce kuruluşları ve ideologlar tarafından şekillendirildi. Örneğin Bush yönetiminin güvenliği ön plan çıkaran yeni dış politika stratejisinin teorik alt yapısına önemli katkılarda bulunan Prof. Thomas Barnett, 2002 yılında ortaya attığı “Çekirdek ve Çatlak” teziyle dünyayı iki ana bölgeye ayırmıştı. Prof. Barnett küreselleşmiş, gelişmiş, güvenli, istikrarlı bölgeyi “çekirdek”, gelişmemiş, istikrarsız, tehdit edici, tehlikeli bölgeyi “çatlak” olarak adlandırmıştı. Barnett'a göre küresel güç olan ABD'nin yapması gereken çatlak çekirdeğin kullanımına açmaktır.³⁴⁵ Francis Fukuyama ise küresel güç ABD için Soğuk Savaş sonrası dönemde en önemli sorunun, ortaya çıkan zayıf ve başarısız devletler olduğunu iddia etmektedir. Fukuyama'nın teorisine göre bu devletler, insan hakları ihlallerinde bulunur, insanlık felaketlerine yol açar, kitlesel göç dalgaları yaratır, komşularına saldırır ve 11 Eylül'den sonra görüldüğü gibi ABD ve diğer gelişmiş ülkelere ciddi zarar verebilen uluslararası teröristleri barındırır. 11 Eylül'den sonra Amerikan dış politikasının mantığı, zayıf devletlerin yönetimlerinin sorumluluğunu üzerine alacağı ya da sorunu uluslararası toplumun üstüne bırakacağı bir durum yaratmak olmalıdır.³⁴⁶ Barnett ve Fukuyama'nın fikirlerinde görüldüğü gibi 11 Eylül saldırılarının sağladığı psikolojik üstünlük ve küresel terörle mücadele söylemi, ABD'nin güce dayalı askeri saldırılarını meşrulaştırıcı unsurlar haline geldi. ABD yönetimine göre hegemonyası altındaki uluslararası düzene en yoğun tehditlerin geldiği bölge (Fukuyama'nın başarısız devletleriyle dolu Barnett'ın çatlak bölgesi) Orta Doğu'dur. Bu bağlamda ABD'nin askeri müdahale gerçekleştireceği iki ülke Afganistan ve Irak olurken Suriye ve İran da Bush'un ”şer eksenli” olarak nitelendirdiği ülkelerin başında geldi.

³⁴⁴ Ahmet K. Han, “Tarafsız Olmayan Savaş Yeni Muhafazakâr Komplö ve Bush Doktrini”, Toktamış Ateş (Der.), *ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya*, Ankara, Ümit Yayınları, 2004, s.140

³⁴⁵ Thomas P. M. Barnett, “The Core And The Gap”, *Providence Journal-Bulletin*, 7 Kasım 2002, <http://www.thomaspmbarrett.com/published/coreandgap.htm>

³⁴⁶ Fukuyama, *Devlet İnşası: 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*, s.111–114

Böylece ABD dış politikasının temel öncelikleri arasına “önleyici savaş” ve “rejim değiştirme” stratejileri girmiş oldu.

11 Eylül sonrası ABD yönetiminin Lübnan’daki Suriye askeri varlığından ve Hizbullah örgütüne verilen destekten duyduğu rahatsızlık gittikçe artarken Suriye’nin kitle imha silahlarına sahip olduğu iddiası da sık sık gündeme getirilmeye başlandı. 18 Nisan 2002 tarihinde İsrail yanlısı senatörlerin ABD Temsilciler Meclisi’ne sunduğu Suriye Sorumluluk Yasası (*Syria Accountability Act*)³⁴⁷ bu konularda bir dizi talebi dile getiriyordu. Yasa tasarısı Suriye’nin; teröre verdiği desteği kesmesini, BM yaptırımlarına aykırı olarak Irak’tan petrol ithal etmemesini, kitle imha silahları üretmemesini ve esas Lübnan için önem arz eden konu olarak da Lübnan’dan tüm askeri varlığını çekmesini ve bu ülkenin bağımsızlığına saygı göstermesini içermektedir.³⁴⁸ Bununla birlikte Bush yönetimi Irak’a düzenleyeceği askeri operasyonun öncesinde Suriye’ye karşı net bir dış politika stratejisi çizme konusunda ağır davranmaktaydı. ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu sorumlusu David Satterfield, Eylül 2002’de ziyaret ettiği Suriye ve Lübnan’da Bush yönetiminin yasa tasarısına karşı olduğunu söylüyordu.³⁴⁹ Ekim 2002’de Kongrede yapılan oylamada da Bush yönetimi Suriye’ye yönelik bir yaptırımın çıkmasını engelledi.³⁵⁰ Fakat Bush yönetiminin Suriye’ye karşı kararsızlığı, Irak’la ilgili politik ve askeri planlamaların yoğunlaşmasıyla birlikte ortadan kalkmaya başladı.

Bush ve Şaron’un devlet başkanı seçilmeleri ve 11 Eylül saldırıları, Suriye-ABD ilişkilerindeki gerginliğin ve Suriye’nin uluslararası sistemden tecrit edilmesi sürecinin başlangıcı olarak değerlendirilebileceği gibi ilişkilerdeki asıl kopma ABD’nin Irak’a askeri müdahaleyi gerçekleştirdiği 2003 yılında olmuştur. Eyal Zisser, Irak Savaşı’ndan önce Suriye’nin ABD yönetiminin ilgi odağında olmadığını fakat Beşşar Esad’ın savaş sırasında Irak yönetimine yardım etmek suretiyle yaptığı

³⁴⁷ Suriye Sorumluluk Yasası’nın İngilizce tam metni için bkz. <http://www.gotc.org/pdf/act2002.pdf>.

³⁴⁸ Oytun Orhan, “Lübnan ve Suriye Sorumluluk Yasası”, *Levant Watch*, 16 Ekim 2002, http://levantwatch.blogspot.com/2002_10_01_levantwatch_archive.html

³⁴⁹ Ziad K. Abdelnour, “The Syria Accountability Act and Lebanon”, *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 4, No: 10, Ekim 2002, http://www.meib.org/articles/0210_13.htm

³⁵⁰ “Bush urges postponement of Congressional bill on Syria sanctions”, *Arabic News*, 25 Eylül 2002, <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/020925/2002092518.html>; Nathan Guttman, “Bush team opposes sanctions on Syria”, *Haaretz*, 19 Eylül 2002

hatalardan dolayı ABD'nin hedeflerinden bir haline geldiğini iddia etmektedir.³⁵¹ William Harris de Zisser'e paralel ifadeler kullanıp Beşşar Esad'ın 2001'den itibaren El-Kaide'ye karşı ABD ile işbirliği yapmış olmasına karşın Mart ve Nisan 2003'te Suriyeli gönüllülerin Irak'taki ABD askerlerine karşı savaştığını belirtiyordu. Harris'e göre Suriye yönetimi bir yandan Filistinli İslami militanları desteklerken ve İsrail'in yok edilmesini isteyen Lübnanlı Hizbullah lideri Hasan Nasrullah'a bir yol gösterici muamelesi yaparken diğer yandan İsrail'le barış yapılması konusunu konuşuyordu.³⁵² Seymour M. Hersh ise, Beşşar Esad döneminde Suriye-ABD ilişkilerinin 2003 öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönem üzerinden değerlendirilmektedir. Hersh göre, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın terörü destekleyen ülkeler listesinde yer alan Suriye, 11 Eylül saldırıları sonrası El Kaide ve saldırıları gerçekleştiren kişiler hakkında istihbarat konusunda Bush yönetimine işbirliği ve yardım önerisinde bulunmuştur. Suriye ile işbirliğine olumlu yaklaşan CIA eski başkanı George Tenet³⁵³ ile Savunma Bakanı Rumsfeld arasındaki fikir ayrılıkları, ABD'nin Suriye politikasında net bir stratejik planlamayı engellediyse de El Kaide konusunda istihbarat paylaşımı kısmen gerçekleşmiştir.³⁵⁴ Hersh, Suriye yönetiminin ABD'ye yakınlaşma çabalarını değerlendirirken Beşşar Esad'ın dış politika yaklaşımını da ortaya koymaktadır:

“Beşşar, Batı basınında kendine güveni olmayan, deneyimsiz ve yozlaşmış Eski Muhafazakâri (Old Guard) kontrolü altına alamayacak biri olarak gösterilmektedir. 2003 Haziranı'nda Beşşar ile Şam'da görüştüğümde uzun boylu, utangaç görünümlü ve adeta konuğunu memnun etmek için çırpınan bir

³⁵¹ Eyal Zisser, “Syrian Foreign Policy Under Bashar al-Assad”, *Jerusalem Issue Brief*, C:4, No:2, 29 Ağustos 2004

³⁵² William Harris, *Levant: Bir Kültürler Mozaïği*, Çev: Ercan Ertürk, İstanbul, Literatür Yayınları, 2005, s.209

³⁵³ George Tenet, Temmuz 2004 tarihinde kişisel nedenler ileri sürerek CIA başkanlığından istifa etmiştir.

³⁵⁴ Seymour Hersh, 28 Temmuz 2003 tarihinde New Yorker dergisinde yayınlanan “The Syrian Bet” adlı makalesinde Suriye tarafından ABD'li yetkililere bildirilen bir terörist saldırı hazırlığından bahsetmektedir. Hersh, “Suriyeliler, El Kaide'nin Bahreyn gizli servisine sızdıklarını ve Amerikan Donanması 5. Filo Komutanlığı'nın bir binasına patlayıcı yüklü bir planörle saldırı düzenlemeyi planladıklarını öğrenmişlerdi” diyor. ABD Ulusal Güvenlik Konseyi (NSC) eski yöneticilerinden Flynt Leverett ise bu olayı şu sözleriyle onaylıyordu. “Gerçekleşmesi halinde pek çok Amerikalı'nın ölümüne yol açacak bir operasyonu Suriyeliler engellememizi sağladılar.” Makalesinde Hersh, 2002 başlarında Suriye'nin CIA açısından El Kaide konusunda en etkin istihbarat müttefiklerinden biri haline geldiğini ve o dönemde CIA başkanı George Tenet'in Suriye ile ilişkileri bizzat yönlendiren kişi konumunda olduğunu da belirtmektedir.

Esad vardı karşımda. Benimle konuşma nedeni konusunda gayet açık sözlüydü: Kendisinin ve ülkesinin imajını değiştirmek istiyordu. 11 Eylül saldırılarını bir Hollywood filmine benzeten ve inanılmaz bulan Beşşar, ülkesinde pek çok masum insanın öldüğünü ve bu olayın ne anlama geldiğini bildiklerini söylüyordu. Suriye bu saldırıdan sonra resmen başsağlığı dileklerini gönderdi, elinde var olan istihbarat bilgilerini paylaşmaya hazır olduğunu bildirdi. Beşşar, El Kaide'nin Müslüman Kardeşlerden farkının olmadığını düşünüyordu. Beşşar'a göre, 11 Eylül Suriye açısından aynı zamanda bir fırsattı, terör konusunda işbirliği ABD ile olan ilişkileri düzetmenin ve terör örgütleri listesinden çıkmanın bir yoluyla."³⁵⁵

Hersh, Beşşar'ın açıklamalarında terör tanımlaması yaparken uluslararası teröristlerle İsrail ve işgal altındaki topraklardaki direniş arasında bir ayrım yaptığını da sözlerine ekleyerek Bush yönetimi içinde böyle bir ayrımı kabul edecek kişilerin çok az olduğunu dile getiriyor. Hersh'in bu belirlemesi, Suriye-ABD ilişkilerinde İsrail faktörünün ne kadar önemli olduğunu bir kez daha ortaya koyarken her iki ülke yöneticilerinin İsrail'e endekslenen dış politika davranışları ilişkileri derin bir çıkmazın içine sokabilmektedir.

2002 yılı sonunda yakın bir zamanda Irak'a yönelik askeri müdahale olasılığının belirmesi, ABD'nin tehditkâr politikasını Suriye'ye daha yakından hissettirmiş ve var olan güvenlik kaygılarını üst seviyeye çıkarmıştır. Suriye yönetimi, 11 Eylül sonrası ABD'ye yakınlaşma çabalarına gereken karşılığı bulamayınca, Irak'a yapılan askeri müdahaleyle bölgede güvenlik ve istikrarın zedelenmesine ve İsrail'i güçlendirecek yeni bölgesel yapılanmaya tepki göstermiştir. Suriye yönetimi, Irak'la zaten 1997 yılından bu yana olumlu seyreden ilişkilerini daha da derinleştirirken bu ülkeyle beraber operasyonun önlenmesi amacıyla ortak hareket etme kararı almıştır. Suriye yönetimi içerisinde var olan bu kaygılar kamuoyuna da yansımış ve ülke içinde ABD karşıtı gösteriler ve Amerikan mallarının boykot edilmesi şeklinde tepkiler ortaya çıkmıştır. Suriye bu süreçte savaşı önleme gibi bir güce sahip olmadığı için BM aracılığıyla bu mücadeleyi yürütmüş, BM ilkelerine bağlı kalınarak bir çözüme ulaşılmasını savunmuştur. Bu ortamda Suriye açısından operasyonun engellenmesi hayati bir önem taşımıştır. Ancak Suriye yönetimi söylem

³⁵⁵ Seymour M. Hersh, *Emir Komuta Zinciri (11 Eylül'den Ebu Garib'e Uzanan Yol)*, Çev: Mehmet Harmancı, Agora Yayınları, 2004, s. 286

düzeyinde her ne kadar savaşa muhalefet etse de pratikte ABD'nin tepkisine neden olacak davranışlarda bulunmamıştır. Hatta bu çerçevede BM'de silah denetçilerinin Irak'a geri dönmesini sağlayan karara da kabul oyu vermiştir. Yine aynı doğrultuda ABD'nin taleplerine paralel olarak Lübnan'daki birliklerinin bir kısmını ülkesine geri çekmiştir.³⁵⁶ Suriye'nin çabalarına rağmen ABD silahlı kuvvetleri 20 Mart 2003'te Irak'a yönelik askeri bir operasyon başlatmış ve operasyon 10 Nisan 2003'te Bağdat'ın düşmesiyle sonuçlanmıştır. Böylece ABD'nin “önleyici savaş” ve “rejim değiştirme” stratejileri Afganistan'ın ardından Irak'ta da uygulama konulmuş ve Saddam Hüseyin önderliğindeki Irak Baas rejimi sona erdirilmiştir.

Suriye yönetimi, Irak'a yapılan operasyonu ve gelişmeleri kaygıyla izledi. Bölgede oluşan yeni siyasal iklim askeri müdahalenin Irak ile sınırlı kalmayacağını düşündürüyordu. Bu dönemde ABD'li yetkililerin Suriye'ye yönelik suçlayıcı ifadeler kullanan açıklamaları ise Suriye'yi ciddi bir hedef haline getirdi. Beyaz Saray sözcüsü Ari Fleischer 15 Nisan'da yaptığı açıklamada teröristleri barındırmakla suçladığı Suriye için “haydut devlet” ifadesini kullandı. ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell da Irak savaşındaki tutumundan dolayı Suriye'ye yaptırım uygulamayı planladıklarını söyledi.³⁵⁷ Bu açıklamalarla birlikte Irak'a yapılan askeri müdahalenin ardından güvenlik kaygıları üst seviyeye çıkan Suriye yönetimi, ABD'ye karşı işbirliğine yatkın, uzlaşmacı ve pragmatik bir dış politika stratejisi uygulamaya çalıştı. Iraklı göçmenlerin geçmesini engellemek için sınırını kapayan Suriye, ABD isteklerine mümkün olduğunca cevap vermeye gayret etti. Suriye'nin ılımlı politikasının bir karşılığı olarak 3 Mayıs 2003'te ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell Şam'a resmi bir ziyarette bulundu. Powell, Şam'da Esad ile üç saat süren görüşmesinden önce yaptığı basın toplantısında Suriye'ye yönelik açık bir dil ve ılımlı ifadeler kullandı. Powell, Suriye'nin bölgede oluşan yeni stratejik duruma uyum sağlaması gerektiğini belirtti. Suriye resmi gazetesi Teşrin (*Tishreen*) de ikili görüşmeyi yapıcı, samimi ve olumlu bulurken Suriye-ABD ilişkilerindeki yeni

³⁵⁶ Oytum Orhan, “Suriye Dış Politika Analizi: ABD-Suriye Gerginliği”, *Stratejik Analiz*, C: 4, Sayı: 38, ASAM Yayınları, s. 57-58

³⁵⁷ Öner Pehlivanoglu, *Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2004, s.125

başlangıcın bir işareti olabileceğini söyledi.³⁵⁸ Ziyareti boyunca Powell, Suriye'ye yönelik isteklerinin ardında bir askeri güç kullanabilme olasılığını dolaylı yollardan sezdirmekten bile dikkatle kaçındı.³⁵⁹ Powell'ın Şam ziyaretinin bir özelliği de önceden planlanmamış ve Powell'ın inisiyatifiyle gerçekleşmiş bir ziyaret olmasıdır. Hatta bu ziyaretten ABD yönetimindeki muhafazakâr gruplar oldukça rahatsız oldu ve Savunma Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı arasında Suriye konusundaki fikir çatışması açıkça ortaya çıktı. ABD dışişleri yetkilileri, Suriye'ye karşı askeri tehdit değil, diplomatik telkin, gerekirse de iktisadi baskı (ve belki teşvik) yoluyla, bir anlamda Esad'ın kazanılması gerektiğini düşünmektedirler.³⁶⁰

Aslında savaş sonrası süreç incelendiğinde ABD'nin öncelikli hedefinin Orta Doğu'da barışın sağlanması ve İsrail-Filistin sorununa çözüm getirilmesi olduğu görülmektedir.³⁶¹ Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini yıkarak ülkedeki demokratikleşme krizini sona erdirdiklerini düşünen ABD karar alıcıları bölgedeki en önemli kriz alanı olan Filistin'de de kriz çözücü bir rol oynamak istediler. Bu çerçevede Suriye'nin, siyasi ve diplomatik baskı politikası yoluyla barış süreci konusunda ABD planlamalarını desteklemeye ve İsrail'le barış masasına oturmaya zorlanmak istendiği düşünülebilir. Fakat ABD'nin Yol Haritası olarak bilinen çözüm planlamasında Suriye ve Lübnan'a yer vermemesi, Suriye yönetiminin bu planlamayı reddetmesine neden olmuştur. ABD ise Yol Haritasında İsrail- Filistin arasında yapılacak anlaşmaya Suriye'yi sonradan katılacak yardımcı bir aktör olarak görmektedir.³⁶² ABD'nin Filistin sorununda Suriye'yi dışlayan politikası, iki ülke ilişkilerinde bir gerilim yaratmakla birlikte bu gerilim Ekim 2003'ten itibaren İsrail faktörünün aktif olarak devreye girmesiyle sürekli tırmanan bir kriz haline dönüşmüştür. 4 Ekim'de İsrail hava kuvvetleri, Suriye sınırını ihlal ederek Şam yakınlarındaki bir bölgeyi Filistin eğitim kampı olduğu iddiasıyla bombalamıştır. Bu

³⁵⁸ Duncan Campbell, Brian Whitaker, "Powell's visit to Damascus helps ease tension", *The Guardian*, 5 Mayıs 2003

³⁵⁹ Mark A. Heller, "Powell in Damascus: Will Policy Change in Syria Follow Regime Change in Iraq?", *Tel Aviv Notes*, No: 76, 5 Mayıs 2003, <http://www.tau.ac.il/jcss/tanotes/TAUnotes76.doc>

³⁶⁰ Yasemin Çongar, "Şam'ın şekeri", *Milliyet*, 05 Mayıs 2003

³⁶¹ Orhan, "Suriye Dış Politika Analizi: ABD-Suriye Gerginliği", s. 59

³⁶² David Ignatius, "A Road Map for Syria too", *Washington Post*, 3 Haziran 2003

tür bir saldırı 1973 Yom Kippur Savaşı'ndan beri ilk kez gerçekleşiyordu.³⁶³ İsrail'in saldırısı üzerine BM Güvenlik Konseyi acil olarak toplanmış ve bu dönem Güvenlik Konseyi'nin geçici üyesi olan Suriye tarafından İsrail'i kınayan ve İsrail'in uluslararası hukuku çiğnediğini belirten bir karar tasarısı gündeme getirmiştir. Ancak İsrail olayı “meşru müdafaa” şeklinde yorumlamıştır. Yine de birçok ülkeden İsrail'e yönelik tepkiler gelmiştir. ABD ise, olaya sessiz kalmış, hata Suriye'yi teröre destek vermekle suçlayarak bir anlamda İsrail'e destek vermiştir. Almanya, Fransa ve Çin saldırıyı şiddetle kınarken, İngiltere ise İsrail'i kınamamış, aksine Hayfa'da gerçekleştirilen intihar saldırısını kınayan açıklamalar yapmıştır. Olayların tırmanarak tehlikeli boyutlara ulaşmaması Suriye'nin biraz da içinde bulunulan siyasi ortamın etkisiyle, soğukkanlı davranarak “meşru müdafaa” hakkını kullanmaması ve konuyu uluslararası platforma taşımak istemesi etkili olmuştur.³⁶⁴

ABD Kongresi, Suriye'ye yaptırımlar getiren ve daha önce bu konuda tereddütlü olan Başkan Bush'un 12 Aralık 2003'de onaylamasıyla resmileşen Suriye Sorumluluk Yasası'nı çıkarttı.³⁶⁵ 2004 yılı başından itibaren ise ABD'den Suriye'ye yönelik suçlamaların sayısındaki artış, ekonomik ambargonun çok yakında başlayabileceğinin işaretlerini veriyordu. Ocak ayında ABD'li senatör Pat Roberts, Irak'taki kitle imha silahlarının Suriye'de olabileceğini öne sürdü.³⁶⁶ 9 Mart 2004'te ABD'nin Yakın Doğu'dan Sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı William Burns, Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesi'nde yaptığı konuşmada, Suriye'ye yönelik yaptırımların çok yakında uygulanmaya başlayacağını söyledi.³⁶⁷ 12 Aralık 2003'te kabul edilen Suriye Sorumluluk Yasası, ABD yönetiminin Mayıs 2004'teki ekonomik ambargo kararını açıklamasıyla uygulamaya kondu. 11 Mayıs 2004'te Suriye'ye yönelik açıklanan ABD ambargosuna göre Suriye'ye gıda ve ilaç dışında tüm Amerikan mallarının ihracını yasaklandı ve Amerika ile Suriye arasında tüm

³⁶³ Eyal Zisser, “What's Behind Bashar Al-Assad's Peace Offensive?”, *Telaviv Notes*, No:95, 11 Ocak 2003

³⁶⁴ Cemalettin Taşkiran, “Filistin Meselesi ve İsrail'in Son Saldırısı”, *Stradigma*, Sayı 10, Kasım 2003, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_02.html,

³⁶⁵ Harris, *Levant: Bir Kültürler Mozaigi*, s.210

³⁶⁶ “Kitle imha silahları Suriye'de olabilir”, *NTVMSNBC*, 22 Ocak 2004, <http://www.ntvmsnbc.com/news/253848.asp>

³⁶⁷ “ABD'den Suriye'ye yaptırımlar”, *NTVMSNBC*, 10 Mart 2004, <http://www.ntvmsnbc.com/news/261000.asp>

uçak seferlerini durduruldu. Yıllık 300 milyon dolar civarında ticaret hacmiyle Suriye dış ticaretinde çok önemli bir yer kaplamayan ABD'nin, bu ambargo kararıyla Suriye ekonomisine çok fazla etki edemeyeceği söylenebilir. Fakat bu ambargo kararı, İsrail'in Suriye topraklarına yönelik saldırısıyla başlayan ABD-Suriye ilişkilerindeki kriz dönemini sürekli hale getirdi ve Suriye'nin uluslararası sistemde oldukça yalnızlaşmasına yol açtı. Eylül 2004'te BM'nin aldığı 1559 nolu kararı ise krizi tırmandırıcı işlev gördü.

Irak'a yapılan askeri müdahalenin işgale dönüştüğü 2004 yılında ABD dış politika karar alıcıları, Suriye'yi diplomatik telkinler ve ekonomik yaptırımlar yoluyla baskı altında tutmaya çalıştı. Özellikle Irak'taki askeri müdahalenin nihai başarıya ulaşmaması, ABD yönetimindeki Yeni Muhafazakrlar karşısında ılımlı bir dış politika uygulama yanlısı grupların hareket imkânını genişletti. Dışişleri Bakanlığı merkezli ılımlı gruplar, ABD'nin Orta Doğu'daki dış politika hedeflerinin şiddet kullanmak yerine diplomatik ve ekonomik baskıyla birlikte tehdit oluşturan ülkelerin içten sivil toplum hareketleri yoluyla dönüştürülmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bu bağlamda 2004'ten sonra ABD'nin Suriye'deki rejimi değiştirme sürecinde önleyici savaş stratejisi arka plana atılıp politik, ekonomik ve psikolojik baskı stratejisi devreye girmiş oldu. Bu strateji çerçevesinde uygulanacak ABD dış politikasının önemli bir yönünü de demokratikleşme, etnik azınlıkların korunması, insan hakları, ekonomik liberalleşme gibi ABD istekleri oluşturacaktı. nce Büyük Orta Doğu Projesi (BODP), daha sonra Geniş Orta Doğu Projesi (GODP) adıyla gündeme gelen ve kapsamı tam olarak belirlenemeyen bir eylem planı, demokratikleştirme boyutuyla ABD yönetimindeki ılımlı gruplara hitap etse de sonuçta içinde barındırdığı güvenlik boyutuyla tehdit kaynağı olan rejimleri yok etmeyi amaçlamaktadır. Genel olarak bakıldığında bu projesinin ABD'nin Orta Doğu'nun coğrafi sınırlarını tekrar tanımlama ve bu coğrafyayı yeniden yapılandırma isteğini ortaya koymakta olduğu söylenebilir. Irak'taki otoriter Baas yönetimini dış askeri müdahaleyle yıkan ve bunu dünyaya demokrasi zaferi olarak sunun ABD karar alıcıları, Orta Doğu'nun dönüşümü ve demokratikleştirilmesi misyonunu da bu projeyle açık bir şekilde üstlenmiş oluyorlardı. ABD'nin Suriye'ye yönelik baskı politikalarını BODP çerçevesinde değerlendirdiğimizde ABD-Suriye ilişkilerinin

Beşşar Esad'ın ülke içinde yapmaya çalıştığı reform sürecine etkisini anlamamız daha kolaylaşacaktır.

IV.4.2. Büyük Orta Doğu Projesi ve Suriye'de Reform

11 Eylül Saldırıları sonrası kendine ve dünyaya yönelik tehditleri yok etme adına Afganistan ve Irak'a askeri güce dayalı önleyici müdahaleler gerçekleştiren ABD, uluslararası sistemde oluşmaya başlayan tek kutuplulukla birlikte imparatorluk olma stratejisi izlemeye başlamıştır. ABD askeri gücüyle Orta Doğu'da sağladığı hegemonyayı sürdürebilmek ve belki de varlığını meşrulaştırmak için Orta Doğu'yu yeniden yapılandırmaya ihtiyaç duymaktadır. Orta Doğu'da dönüşümü sağlayacak Büyük Orta Doğu (BOD) kavramı ve projesi, 2003 Irak Savaşı'ndan önce dünya kamuoyunda tartışılrsa da kapsamının ve içeriğinin belirlenmesi zaman almıştır.

BOD kavramı 90'lı yıllarda uluslararası ilişkiler literatüründe kullanılmış olsa da Büyük Orta Doğu Projesi'nin (BODP) ilk somut adımı, 12 Aralık 2002 tarihinde dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın *Heritage Foundation*'da yaptığı bir konuşmada “ABD-Orta Doğu Ortaklık Girişimi”ni (*The U.S. Middle East Partnership Initiative*) başlattığını açıklamasıyla atılmış oldu. Powell, 2003 yılında 90 milyon dolar tahsis edecekleri bu programın Orta Doğu'da siyasi ve ekonomik kalkınmayı, kadınların eğitim düzeylerinin artırılmasını, özgürlüklerin genişletilmesini amaçladığını belirtiyordu.³⁶⁸ Bu programın uygulanmasında, ABD Dış İşleri Müsteşarı Richard Armitage ve Orta Doğu Bürosu Müdürü Elizabeth Cheney sorumlu kılındı. ABD-Orta Doğu Ortaklık Girişimi, 15–17 Eylül 2003'te Manama'da adli bir forum düzenledi, ardından 28–30 Eylül 2003'te Detroit'te Arap Ekonomik Forumu'nu misafir etti.³⁶⁹

³⁶⁸ Colin Powell, “The U.S. Middle East Partnership Initiative”, 12 Aralık 2002, <http://www.heritage.org/Research/MiddleEast/WMI180.cfm>, (09.08.2005)

³⁶⁹ Kerem Topuzlu (Der.), “Büyük Orta Doğu Projesi: Bazı Veriler, Bazı Bilgiler ve Bazı Görüşler”, *Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi Sempozyumu*, İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, 8–10 Kasım 2004, http://www.iksv.org/hi/genel/kg/bildiri/kerem_topuz.doc

Haziran 2004'te Sea Island'da düzenlenecek G8 toplantısına sunulacak olan, "G8 ve Büyük Orta Doğu arasında Ortaklık" adlı bir belge, Londra'da Arapça yayınlanan *Al Hayat* adlı gazete tarafından 13 Şubat 2004 tarihinde yayınlandı. Belge, 2002 Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve 2003 Arap İnsani Kalkınma Raporları'ndan yola çıkılarak hazırlanmıştı. ABD, Doğu Bloku ülkelerinin demokratikleşmesini sağlayan Helsinki sürecine benzer bir değişim sürecini Orta Doğu'da başlatmayı istiyordu. Belgede gelişmiş ülkelerden demokratik değerlerin bölgede yaygınlaştırılmasında teşvik edici çalışmalar bekleniyor ve sivil toplum kuruluşlarının doğrudan finanse edilmesi demokrasinin ön koşullarından biri olarak sunuluyordu.³⁷⁰

2004 Haziran ayında Sea Island'da düzenlenen G8 Toplantısı'nda BODP' nin hem adı hem de içeriği daha somutlaşmıştır. BODP' nin değişmiş hali Geniş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi (GODKAG) adını aldı. G8 Toplantısında siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik olmak üzere üç alanda reform yapılması gerektiği vurgulandı. Buna göre, siyasi alanda demokratikleşme ve hukukun üstünlüğünün kabul edilmesi, insan haklarının yerleştirilmesi gibi reformlar yer alıyordu. Sosyo-kültürel alanda yapılacak reformlarla eğitimin yaygınlaştırılması, ifade özgürlüğü, kadın erkek eşitliği, bilgiye tam erişim hakkının sağlanması amaçlanırken ekonomik alanda işsizlikle mücadele, yatırımları arttırmak, yolsuzlukla mücadele gibi konular üzerinde durulacaktı.³⁷¹ Öngörülen hedeflere ulaşmak için Demokrasi Yardım Diyaloğu adıyla bir mekanizma oluşturuldu. Buna eş başkan olarak Türkiye, İtalya ve Yemen getirildi. Diyaloğun temel prensipleri "G8 Reforma Destek Planı" başlığıyla belgeye dönüştürüldü. Diyalog, istekli hükümetler, sivil kuruluşlar, G8 ve AB kurumlarının işbirliğini, bunlar arasında koordinasyon sağlamayı ve ortak projeler üretmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca G8 ülkeleriyle bölge liderlerinin

³⁷⁰ Belgenin İngilizce çevrisi için bkz. "G-8 Greater Middle East Partnership Working Paper", <http://www.meib.org/documentfile/040213.htm>

³⁷¹ "Partnership for Progress and a Common Future with the Region of the Broader Middle East and North Africa", Sea Island, Georgia, 9 Haziran 2004, <http://www.state.gov/e/eb/rls/fs/33375.htm>, (09.08.2005)

görüşmeler yapmasını sağlayacak “Gelecek İçin Forum” adıyla ayrı bir mekanizmanın kurulması da alınan kararlar arasında yer aldı.³⁷²

Orta Doğu’ya demokrasi getirme iddiasındaki proje, bölge devletlerinden gerek siyasal iktidar düzeyinde gerekse halk düzeyinde olumsuz tepkiler aldı. Siyasal iktidar düzeyindeki olumsuz tepkilerin nedeni olarak bölgede olabilecek demokratik bir değişimin iktidar seçkinlerinin siyasal ve ekonomik çıkarlarını tehlikeye sokacak olması gösterilebilir. ABD yönetiminin demokratikleşme adı altında rejim yıkma ve değiştirme stratejisini uygulayabilme olasılığı, mevcut yönetimlerin projeye kuşkuyla bakmalarına ve büyük güvenlik kaygıları duymalarına yol açmaktadır. Bununla birlikte Orta Doğu’daki siyasal seçkinler bölge dışından dayatmayla gelecek bir demokrasinin başarılı olamayacağını ve bölgeyi kaosa sürükleyeceğini düşünmektedir. Özellikle Irak deneyimi ABD yönetiminin demokrasi söyleminin, askeri güce dayalı dış politika stratejisini meşrulaştırmanın ötesinde bir anlam ifade etmediğini gösterirken Irak’taki siyasi durumun belirsizliği ve güvenlik sorunları, bölgede halk düzeyinde de projenin inandırıcılığını düşürmekte ve ABD politikalarına duyulan şüpheyi artırmaktadır.

2004 yılında BODP’nin yoğun olarak dünya gündemine gelmesinin ardından projeye yönelik Arap dünyasından ilk tepkiler Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye’den geldi. Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek, dayatma formülünü kabul etmeyeceklerini belirtirken, Suriye Enformasyon Bakanı Ahmed el Hassan "Hiçbir rejim dış baskı ya da diktalarla reformları uygulamaz" diyerek tepkisini gösterdi. Mısır ile Suudi Arabistan yönetimleri, sunulan Batılı formüllerin bölgenin yerel gerçekliklerinden uzak olduğunu da vurguladı.³⁷³ 17 Mart 2004’te görüşen Suudi Arabistan Veliaht Prensi Abdullah ile Beşşar Esad, ortak açıklama yaparak dışarıdan dayatılacak reform girişimlerine karşı çıkacaklarını duyurdu.³⁷⁴ Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El-Şara da bir röportajda ABD’nin demokratikleşme projesini samimi bulmadıklarını belirtip şöyle diyordu:

³⁷² “Zorlu Girişim İçin İlk Adım”, *Radikal*, 11 Haziran 2004

³⁷³ “Ortadoğu planı için büyük atak”, *Radikal*, 1 Mart 2004

³⁷⁴ “Ortadoğu’dan ABD’nin projesine ret”, *NTVMSNBC*, 18 Mart 2004, <http://www.ntvmsnbc.com/news/262100.asp>

“ABD yönetimi her platformda bölgeye demokrasi getirmek istediklerini belirtiyor. Ancak ciddi olarak irdelediğinizde ABD’nin Büyük Orta Doğu Projesi ile bölgeye demokrasi getirmek çabası içerisinde bulunmadığını görüyorsunuz. Eğer bunu isteseler Türkiye’nin yaptığı gibi bölgedeki hükümetleri destekleyerek onları demokratik adımlar atmaları konusunda teşvik ederler. Ancak ABD tam tersine illegal örgütlerle işbirliği yapıyor. Çünkü bölgede istikrarsızlık İsrail’in geleceği açısından önemlidir.”³⁷⁵

Şara’nın açıklamasında rejimi koruma kaygısı hissedilse de bölgedeki rejimlerin Doğu Avrupa’da yapıldığı gibi teşviklerle demokratikleştirilmesi önerisi bölge için oldukça anlamlıdır. Şara’nın ABD’nin işbirliği yaptığı illegal örgütlerden kastettiği ise Müslüman Kardeşler Örgütü’dür. Bu resmi söylemlerle birlikte “Dışarıdan gelen demokrasi” olarak adlandırılan ABD’nin demokrasi talepleri Arap dünyasındaki entelektüel çevreler arasında iki akımın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlardan biri Arap bölgesinde demokrasinin kendiliğinden oluşmasının mümkün olmadığı yönündedir. Bunun birçok nedeni olmasına rağmen, üzerinde durulan temel sebeplerden biri rejimler ve yönetim şeklidir. Öte yandan ABD’nin uygulamak istediği demokrasi projesinin mümkün olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Bunlara göre, ABD’nin bu girişimi Arapları buldukları durumdan kurtarmanın tek yoludur. Aksi takdirde Arapların bir araya gelerek demokrasiye doğru adım atmaları mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla söz konusu proje çerçevesinde ilerlemek, yaşadıkları “çöküşten” kurtulmalarının tek yoludur.³⁷⁶

BODP’ nin içeriği ve amaçları hakkında en çok tartışılan konulardan biri, projenin güvenlik ve demokratikleşme söylemleri arasında kurulmak istenen ilişkidir. ABD yönetiminin Orta Doğu’yu algılayışı bağlamında oluşan projede çoğu zaman demokratikleşme ön plana çıkarılsa da projenin pragmatik ve güvenlikçi bir yaklaşımla uluslararası sistemdeki ABD hegemonyasını sürdürme ve tehdit olabilecek güç odaklarını yok etme stratejisinin bir ürünü olduğu söylenebilir. Fakat demokratikleşme ve güvenlik arasındaki ilişki iki taraflıdır. Muhakkak ki radikal ve otoriter Orta Doğu rejimlerinin demokratikleşmesi, dış politikada ve bölgesel

³⁷⁵ “Faruk El-Şara ile Röportaj”, *Zaman*, 18 Temmuz 2005

³⁷⁶ Mazin Hasan, “Araplara Göre Büyük Orta Doğu ve Demokrasi”, *ASAM Günlük Bülten*, 2 Mayıs 2005, <http://www.avsam.org/tr/gunlukbulten.asp?ID=573>

sorunlarda bu rejimlerin ılımlılaşmalarını ve dünya güvenliği (veya ABD'nin güvenliği) için tehdit olmaktan çıkmalarını getirebilir. BODP'den on yıl önce İsrail eski Devlet Başkanı şimon Peres de ‘‘Yeni Orta Doğu’’ düşüncesi çerçevesinde demokratikleşme konusunda benzer düşünceler dile getiriyordu:

‘‘İnsanın nasıl oksijene ihtiyacı varsa, Orta Doğu'nun da aynı derecede demokrasiye ihtiyacı vardır. Demokrasi sadece kişisel ve sivil özgürlüğü garanti eden bir süreç değil köktendinci kışkırtmanın altında yatan nedenleri de ortadan kaldırmaya yönelik bir barışın bekçi köpeğidir. Bölgesel demokratikleşme iletişimin gelişmesi demektir... Demokratik uluslar birbirleriyle savaşmazlar... Ulusal ve kişisel güvenliğin yanı sıra uzun vadeli refah ve ekonomik büyümeyi ancak demokratik bir sistem sağlayacaktır. Bölgesel bir sistem demokratik süreci benimseyerek rekabet yaratacak, devletlere yönelik iç tehdidi önleyecek ve diğer milletlere yönelebilecek tehditleri ortadan kaldıracaktır...’’³⁷⁷

Demokratikleşmenin güvenlik ve istikrara sağlayacağı katkıya ve Peres'in oldukça iyimser düşüncelerine rağmen ABD'nin 2003 Irak Müdahalesi sonrası Orta Doğu'da ortaya çıkan siyasal konjonktür çatışma kültürünü ve etnik bölünmeyi beraberinde getirdi. ABD'nin güvenliğini sağlamaya ve bölgeyi yeniden yapılandırmaya yönelik eylemleri, bir başka yönüyle de bölge ülkelerinin mevcut siyasal ve toplumsal yapılarının parçalanması ihtimalini ortaya çıkardı. ABD'nin 2003 yılında gerçekleştirdiği askeri operasyon sonucunda Irak'ta ortaya çıkan durum ve Büyük Orta Doğu Projesi (BODP) gibi eylem planlarıyla Arap ülkelere demokrasi ihraç etme çabaları, bölgede yerel ve etnik milliyetçiliklerin tekrar canlanması ve ulus-altı bağların güçlenmesine neden oldu. Irak'taki eski rejimden kalan siyasal ve toplumsal yapıların tamamen yıkılması ve ülke içi güvenliğin sağlanamaması, bölgede siyasal bir kriz alanı olmasına yol açtı. Iraklı Kürtlerin ve şiilerin siyasal, ekonomik ve kültürel kazanımları ve Irak'ın yeniden yapılandırılmasında oynayacakları etkin rol bölgedeki ülkelerin ulusal bütünlüklerini, güvenliklerini ve siyasal sistemlerini tehdit eder hale geldi.

ABD'nin Suriye'ye karşı uyguladığı politikaları girerek sertleştirmesi ve demokratikleşme yönündeki baskısı, Suriye iç politikasında bir dizi hareketlenmeye

³⁷⁷ şimon Peres, *Yeni Ortadoğu*, Milliyet Yayınları, 1995, s. 65–66

yol açtı. Özellikle 2004 yılı başından itibaren Suriye içinde ve dışında yönetime muhalif hareketlerde önemli bir canlanma meydana geldi. Şubat ayı içinde İnsan Hakları ve Demokratik Özgürlükler Savunma Komitesi, siyasi reformların (siyasi tutukluların serbest bırakılması ve OHAL'in kaldırılması) uygulanmasına yönelik ve 1 milyon kişinin imzalaması hedeflenen Beşşar Esad'a sunulmak üzere bir dilekçe hazırlamaya başladı.³⁷⁸ Yine aynı ay içinde, ülke dışında örgütlenen Suriye Reform Partisi, 31 Mart tarihinden itibaren Baas Partisinin diktası altındaki Suriye halkının demokrasi taleplerini dile getirecek ve ABD'nin Orta Doğu politikasını destekleyecek "Özgür Suriye" radyosunun Güney Kıbrıs'tan yayına başlayacağını ve Suriye ile Lübnan'dan dinlenebileceğini açıklıyordu.³⁷⁹ Artan dış ve iç baskılara karşı Beşşar Esad'ın cevabı, Şubat ayı içinde 130 siyasi tutukluyu serbest bırakması oldu. Fakat Mart ayı içinde Şam'daki parlamento binası önündeki OHAL karşıtı gösteriler ve Lübnan'da Hıristiyan üniversite öğrencilerinin Suriye karşıtı gösterileri gerginliği tırmandırdı. Suriye'de gerginliğin had safhaya çıktığı olay ise, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı El-Haseke Eyaletinin Kamışlı kasabasında bir futbol maçında Kürtler ve Araplar arasında çıkan gerginlik ve şiddet olaylarıdır.

IV.4.3. Suriye'de Etnik Çatışma: Kamışlı Olayları

Haseke Eyaletine bağlı Kamışlı kasabasında 12 Mart 2004 Cuma günü, *El-Cihad* ve *El-Fütuva* takımları arasındaki futbol maçında Arap ve Kürt taraftarlar arasında başlayan şiddet olayları, ilk olarak Suriye'de bir Kürt-Arap çatışması şeklinde dünya kamuoyuna yansıdı. Fakat Kamışlı'da başlayan olaylar kısa bir süre içinde ülke genelindeki Kürt bölgelerine yayılarak Kürtlerin toplu ayaklanmasına dönüştü. Böylece Suriyeli Kürtlerin modern Suriye tarihindeki ilk ciddi ayaklanma girişimi, tarihe Kamışlı Olayları olarak geçti.

Kürt kaynaklara göre Kamışlı'daki şiddet olayları, Irak sınırındaki Deyr'üz Zor'dan gelen 2000 kadar Arap taraftarın maçta Saddam yanlısı, Barzani ve Talabani karşıtı

³⁷⁸ "Suriyeli Aydınların Reform Çağrısı", *NTVMSNBC*, 5 Şubat 2004, <http://www.ntvmsnbc.com/news/255777.asp>

³⁷⁹ "Free Syria an opposition radio broadcast from Cyprus", *Arabic News*, 30 Mart 2004, <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/040330/2004033013.html>; "Özgür Suriye Radyosu Yayına Hazır", *NTVMSNBC*, 27 Şubat 2004, <http://www.ntvmsnbc.com/news/259031.asp>

sloganlar atarak Kürt taraftarlara saldırmaları ile başladı.³⁸⁰ Deyr'üz Zor'lu Sünni Araplara Kürt taraftarın Bush ve Barzani'yi öven sloganlarla cevap vermesi sonucu çıkan kargaşa bir anda şiddetli bir çatışmaya dönüştü. Stadyumda başlayan çatışmada içlerinde üç çocuğun da bulunduğu beş kişi hayatını kaybetti.³⁸¹ Kürt ayaklanmacıların Kamışlı şehir merkezinde kamu binalarına, Esad heykellerine ve Suriye bayraklarına saldırmasıyla olaylar tırmandı. Kamışlı'da olayların çıktığı gün ve gece 4'ü polis olmak üzere toplam 27 kişi öldüğü bildirildi.³⁸² Ölen Kürtlerin 13 Mart'taki cenazesine katılan 10 bin kişilik Kürt gösterici grubu, güvenlik güçleriyle çatıştı ve kamu binalarına saldırdı. 14 Mart'ta Kamışlı'da Araplar ve Kürtler arasında yaşanan gerginlik başkent Şam'a da sıçradı. Şam'ın merkezindeki Arnus Meydanı'nda toplanan 400–500 kadar Kürt eylem yaptı. Eylemci Kürtler, Suriye vatandaşı olmak ve bu ülkenin nüfus cüzdanlarını taşımak istediklerini dile getirdi. Kürtler'in parlamento binasının önünde ve meydanda yaptıkları eyleme müdahale eden polis, 60 eylemciyi gözaltına aldı.³⁸³ Haseke'de çok sayıda araç ile bazı kamu binaları Kürtler tarafından ateşe verildi ve Türkiye sınırındaki Resulayn, Afrin, Suruç ve Amude'de silahlı çatışmalar yaşandı. Ayn el Arap'ta ilçe kaymakamı Yarbay Abdülhakim Salih'in oğlu ve Amude'de bir karakol komutanı, bir polis müdürü ve dört asker Kürt grupların saldırısında öldürüldü.³⁸⁴ Olaylara yurtdışındaki Kürtler de tepki gösterdi. Kamışlı olaylarını protesto eden 30 kişilik Kürt gösterici grubu, 13 Mart'ta Brüksel'de Suriye büyükelçilik binasını kısa bir süre işgal etti.³⁸⁵ Kürt gruplar, Berlin, Atina, Süleymaniye ve Erbil'de de olayları protesto eden gösteriler düzenledi.

12 Mart'ta Kamışlı ve çevresinde çıkan olaylar, Suriye hükümetinin bölgeye askeri kuvvetleri sevk etmesiyle bastırılrsa da Halepçe Katliamı'nın 16 Mart'taki yıldönümü

³⁸⁰ "Please help stop the on going brutality against the Kurdish people in Syria", *Kurdish Media*, 16. Mart 2004, <http://www.kurdmedia.com/reports.asp?id=1890>

³⁸¹ "Five die in Syrian football fracas", *Al Jazeera*, 12 Mart 2004, <http://english.aljazeera.net/NR/exeres/282F3634-B04A-4596-8AD0-44507D3BCD43.htm>

³⁸² "Suriye'de Arap-Kürt çatışması", *Radikal*, 14 Şubat 2004

³⁸³ "Suriye'deki olaylar provokasyon mu?", *Yeni Şafak*, 15 Mart 2004

³⁸⁴ "Suriye hâlâ durulmuş değil", *Radikal*, 16 Mart 2004

³⁸⁵ "In protest of al-Qamishli incidents, some 30 Kurds broke into the Syrian embassy in Brussels, detained", *Arabic News*, 15 Şubat 2004,

<http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/040315/2004031510.html>

ülkede gerilimi tekrar tırmandırdı. Halep'in Eşrefiye ve Şeyh Mes kud mahalleleri ile Arfin kasabasında, Kürtler tarafından Halepçe katliamını protesto gösterileri düzenlendi. Suriye'nin 3 ayrı bölgesindeki mitinglere müdahalede bulunan Suriye güvenlik güçlerinin açtığı ateş sonucu 7 kişinin öldüğü, çok sayıda kişinin de yaralandığı ileri sürüldü. Ölen Kürtlerin cenaze törenlerinde devam eden olaylar ciddi güvenlik önlemleri alınmasıyla durduruldu. Batılı ve Kürt kaynaklar tarafından dünya kamuoyuna bir Kürt ayaklanması olarak yansıtılan olaylar hakkında Suriye İç İşleri Bakanı Ali Hammud 18 Mart 2004 Perşembe günü gerçekleştirdiği basın toplantısında, olaylarda sivil ve güvenlik güçlerinin içinde olduğu 25 kişinin öldüğü açıklamasını yaptı.³⁸⁶ Gary C. Gambill ise olayların sürdüğü sekiz gün içinde 40 kişi (33 Kürt, 7 Arap) öldüğünü, 400'den fazla kişi yaralandığını ve 2000'den fazla Kürt tutuklandığını söylemektedir.³⁸⁷ Olayların ardından büyük miktarda maddi hasar meydana gelirken çok sayıda Kürt gözaltına alındı.

Kamışlı Olayları, Kürtler tarafından haksızlığı uğrayan Kürtleri ve gelişen Kürt milliyetçiliğini bastırmak isteyen Suriye Baas iktidarının bir komplosu olarak değerlendirildi. Suriyeli yetkililer ise ilk tepkilerinde olayların dış güçlerin etkisiyle meydana geldiğini söyledi. Suriye gibi dışa kapalı ve bağımsız haber kaynaklarının sınırlı olduğu rejimlerde, ülke içindeki çatışmaların boyutu ve yol açtığı zararlar üzerinde kesin değerlendirmeler yapılamasa da uluslararası ve bölgesel konjonktürle birlikte olayların çıktığı bölgede yaşayan halkın yaşam standartları göz önüne alınarak önemli sonuçlara ulaşılabilir.

Suriye tarihi boyunca silahlı mücadele ve siyasi örgütlenme deneyimine sahip olmayan Suriye Kürtlerinin, bir anda Arap komşuları ile çatışmaya ve şiddet olaylarına girmelerini hazırlayan şartların başında Kuzey Irak'taki Kürtlerin siyasi ve ekonomik kazanımları yer almaktadır. Iraklı Kürtler, ABD'nin Irak işgali sonunda ayrıcalıklı bir müttefik ve bölgede yeni bir siyasi aktör haline geldi. Etnik bir dogmatizmle hareket eden Iraklı Kürtlerin mücadele alanı Kuzey Irak merkezli

³⁸⁶ Syrian interior minister press conference on al-Qamishli incidents", *Arabic News*, 19 Mart 2004, <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/040319/2004031911.html>

³⁸⁷ Gambill, "The Kurdish Reawakening in Syria"

olmakla birlikte bu bölgedeki gelişmeler Türkiye, Suriye ve İran'daki Kürt topluluklarını doğrudan etkiledi. Özellikle ABD'nin BODP gibi eylem planlarıyla bölgeye yaklaşması, bölgedeki Kürt topluluklarının etnik milliyetçi söylemlerini cesaretlendirdi ve 2003 yılından beri bölgede var olan yeniden yapılandırma sürecinin tarihsel bir fırsat olarak görülmesine yol açtı. Bu açıdan bölgeye yönelik demokratikleştirme ve liberalleşme söylemlerinin etnik ve dini milliyetçiliklerin yükselmesini ve bölgede yerleşmeyi beraberinde getirdiği söylenebilir. KDP lideri Barzani'nin Kürt milliyetçiliğinin liderliğini hedefleyen siyasal eylem biçimleri, öncelikle Kuzey Irak'ta aşamalı olarak bağımsız bir Kürt devletinin alt yapısını hazırlamayı amaçlamakla birlikte komşu ülkelerdeki Kürt grupları da kapsayabilmektedir. Bu çerçevede Barzani, Kürdistan olarak belirlediği Kürt yaşam sahasında bütün Kürtlerin bağımsız olmaya hakkının olduğunu zaman zaman vurgulayarak aşırı ve sembolik bir Kürt milliyetçiliği ortaya koymakta ve aşiret liderliğinden ulusal liderliğe uzanan siyasi kimlik kazanma sürecinde daha hızlı adımlarla ilerlemektedir.

8 Mart 2004'te Irak'ta kabul edilen geçici anayasada yer alan Kürt kazanımları Kamışlı olaylarını doğrudan etkileyen bir gelişmedir. Aslında Kamışlı'daki olaylar dikkatli analiz edildiğinde, 12 Mart'taki futbol maçında bir anda çıkmadığı görülmektedir. Geçici anayasanın kabul edilmesini 8 Mart'ta kadınlar günüyle birlikte Kamışlı'da gösterilerle kutlayan Kürt gruplarla Suriye güvenlik güçleri arasında çıkan çatışma gerginliğin yavaş yavaş yükselmesine yol açan süreci başlatmıştır. Kamışlı olaylarının başladığı 12 Mart günü, 8 Mart Kadınlar günüyle Halepçe Katliamı (16 Mart) ve Nevruz Bayramı (21 Mart) arasında bir tarih olarak gerginliği doğrudan arttıran bir faktördür. Bununla birlikte gerek Kamışlı gerekse Halep civarında meydana gelen olaylarda, Barzani ve Talabani yanlısı sloganların atılması, Suriye bayraklarının yakılıp Kürt bayraklarının açılması, Kürt internet sitelerinde bölgenin Güney Batı Kürdistan olarak adlandırılması ve Kamışlı Kürt ayaklanmasının bölgede otoriter yönetimlerin sonunu getirecek büyük Kürt ayaklanmasının başlangıcı olduğu iddiaları, yükselen Kürt milliyetçisi dalganın bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Katherine Zoepf 29 Aralık 2004 tarihinde *New York Times* gazetesinde yazdığı yazıda Suriyeli azınlıkların (başta Kürtler olmak

üzere) Irak'taki gelişmeleri yakından izlediklerini ve etkilendiklerini çarpıcı bir dille anlatırken Kamışlı olaylarının da bu etkilenme sonucu gerçekleştiğini belirtmektedir.³⁸⁸ Kamışlı olaylarına karşı bölgedeki Kürt gruplarından gelen tepkiler, Kuzey Irak merkezli gelişen Kürt milliyetçisi cereyanın etkilerini ve onunla eklemlenen ABD askeri gücü destekli demokrasi söylemini ortaya koymaktadır. Bölgedeki tüm Kürt gruplar yeni bölgesel konjonktürden yararlanma ve ABD desteğini yanlarına çekme çabası içerisinde. Örneğin yıllarca Suriye yönetimi tarafından desteklenen terörist Abdullah Öcalan'ın, avukatları aracılığıyla yaptığı açıklamada Suriye'de Kürt sorununun demokrasinin esasları çerçevesinde ele alınmaması halinde durumun ABD'nin müdahalesi ile Saddam Hüseyin'in akıbetine dönüşebileceğini söylemesi bölgedeki konjonktürden bir terörist grubun bile kendine pay çıkarma çabasını göstermektedir.³⁸⁹ PKK terör örgütünün Suriye'deki uzantısı olan PYD'nin başkanı Ömer Fuat'ın, Haziran 2005'te yaptığı açıklamada PYD'nin asıl amacının Suriye'de federal bir sistem kurabilmek olduğunu söyleyip sık sık terörist Öcalan'ın ortaya attığı demokratik bir konfederalizmden bahsetmesi ise ilgi çekici bir gelişmedir.³⁹⁰ Barzani'nin Kamışlı olaylarla ilgili Suriye karşıtı açıklamaları ve PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın Suriyeli Kürtlerin siyasi hak ve eşitlik taleplerine ilgi duyması bölgedeki yükselen Kürt milliyetçiliğinin bir göstergesidir. Kamışlı olaylarıyla aynı tarihlerde, dünya kamuoyunun gündemine oturan BODP tartışmaları ve İran'ın Mehabad, Sanandac, Merivan ve Bena kentlerinden İran güvenlik güçleriyle Kürtler arasında çatışma haberlerinin gelmesi tesadüflerle açıklanması pek de kolay olmayan bir durumdur. Bu çerçevede Suriye, Türkiye ve İran'ın, Kuzey Irak'taki Kürtlerin kazandığı otonominin kendi sınırları içinde yaşayan Kürt vatandaşlarının ayrılıkçı eğilimlerini artırmasından endişe duymakta olduğu ve ulusal güvenlikleri açısından ciddi tehdit olarak gördüğü söylenebilir.

³⁸⁸ Katherine Zoepf, "New Hope of Syrian Minorities: Ripple Effect of Iraqi Politics", *New York Times*, 29 Aralık 2004

³⁸⁹ "Milyonlar hazır olmalı", *Özgür Politika*, 20 Mart 2004

³⁹⁰ Ömer Fuat, "Suriye Kürt kimliğini tanımalı", *PYD*, 6 Haziran 2005,

http://www.pyd.be/www/ar/index.php?option=com_content&task=view&id=703&Itemid=2

Suriye iç siyasetindeki sorunlara ülke dışından gelen tahrik ve tesirlerin eklenmesiyle ortaya çıkmış gibi görünen Kamışlı olayları, bölge üzerindeki devletlerarası çıkar ilişkileriyle birlikte düşünüldüğünde de önemli anlamlar ifade etmektedir. Özellikle Kamışlı olaylarını ortaya çıkaracak siyasal konjonktürü ve Kuzey Irak'taki Kürt kazanımlarını yakından takip eden ve şekillendiren iki önemli güç ABD ve İsrail'dir. Suriye, her iki devletin güvenlik algılamalarının ilk sıralarda yer aldığı gibi dış politikalarında da aşırı olumsuz bir imaja sahiptir. Kamışlı olayları, ABD yönetiminin BODP'yi Suriye'de uygulama aşamasına geçtiğini ve Beşşar yönetiminin yıkılacağı söylentilerinin yayılmasına neden oldu. Kudüs İbrani Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Mordechai, Kamışlı olaylarıyla ilgili verdiği bir röportajda, "12 Mart'ta başlayan Kürt isyanı, sadece ülkenin kuzeydoğusundaki Araplarla yaşanan gerginliğin veya yerel şartların bir ürünü değildir. Bu olaylara bölgede yaşanan köklü değişikliklerin bir sonucu olarak bakmak lazım. Yüzeyle Suriye rejimi hâlâ güçlü bir rejim olarak görülebilir. Ancak halkın Şam'daki Baas rejimini hedef tahtasına konulmuş olarak gördüğü ve her an yıkılmasını beklediği açıktır. Bu şartlar altında rejimin yıllardır sürdürdüğü baskı ve kontrol altında tutma politikasını yürütemeyeceği söylenebilir" diyordu.³⁹¹ Bununla birlikte İsrail basınında ABD'nin Kamışlı olaylarına doğrudan müdahale ettiğine yönelik haberler de yer aldı. İsrail'in Haartez gazetesi Kürt kaynaklara dayandırdığı haberinde, Kamışlı olaylarının başlamasından iki gün sonra 14 Mart günü iki Amerikan Skorsky helikopterinin Irak'tan gelerek Kamışlı'ya indiği, Amerikalıların Suriyeli yetkililerle görüşmeler yaptığı ve Kürtlere yönelik saldırgan tutumun sona erdirilmesini tavsiye ettiklerini iddia etti.³⁹² İsrail'in Kamışlı olaylarıyla doğrudan ilgisi olabileceğine dair en ilginç iddia ise Amerikalı gazeteci Seymour Hersh'ten geldi. Hersh, 28 Haziran 2004'te New Yorker dergisinde yayınlanan makalesinde, İsrail istihbaratının 2003 yılı sonundan itibaren Kuzey Irak'a girdiğini ve "B Planı" adı verilen bir çalışma dâhilinde Kürt komandoları eğittiğini iddia etti. Hersh'e göre eğitilen Kürt komandolar İsrail istihbaratıyla birlikte Suriye ve İran'a girerek istihbarat çalışmaları gerçekleştiriyordu. Üst düzey Alman bir yetkiliye dayandırarak Suriye ve İran'daki

³⁹¹ "Suriye'deki isyan sınırları aşabilir", *Aksiyon*, Sayı: 486, Mart 2004

³⁹² "Damascus denies the visit of an American delegation to al-Qamishli", *Arabic News*, 16 Mart 2004, <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/040316/2004031617.html>

Kürt toplulukların da istihbarat ve operasyonlarda kullanıldığını söyleyen Hersh, Suriyeli yetkililerin Kamışlı olaylarında İsrail istihbaratının payı olduğuna inandıklarını belirtiyordu.³⁹³

Kamışlı Olayları, Beşşar Esad yönetiminin varlığını sürdürebilmesi açısından önemli bir sınav ve deneyim oldu. Beşşar, iktidara geldikten sonra kendisine rakip olabilecek ve ülkeyi siyasal iktidar çatışmasına sürükleyecek bir gücün ortaya çıkmasına izin vermemişti. Kamışlı olaylarını bastırarak ise ülke içindeki bir etnik azınlıktan gelebilecek kitlesel bir tehdidi savuşturdu ve ülkenin ulusal bütünlüğünü koruyabileceğini gösterdi. Olaylarda ölen ve tutuklanan Suriye vatandaşları olsa da Beşşar yönetiminin Kamışlı olaylarına müdahale şekli, Hafız Esad'ın 1982 yılında Hama'da Müslüman Kardeşlere yönelik müdahalesiyle kıyaslandığında oldukça büyük farklılıklar arz etmektedir. Beşşar iktidara geçtiğinden beri Kürtlere karşı oldukça ılımlı politikalar ortaya koyarken Kürtleri, siyasi ve ekonomik değişimin ve Suriye toplumunun bir parçası olarak algılamaktadır. Beşşar, 2002 Eylül'ünde Kürtlerin yoğun yaşadığı El-Haseke eyaletini ziyaret ederek Kürtlere karşı olumlu bakış açısını ortaya koyarken Kamışlı olayları sonrasında El Cezire televizyonuna yaptığı açıklamada Kürt kimliğine vurgu yapması ülkenin ulusal bütünlüğü altında azınlık kimliklerine önem verdiğini göstermektedir. 2 Mayıs 2004'te Şam'da gerçekleşen röportajda Beşşar "*Kürt milleti Suriye yapılanmasının ve tarihinin bir parçasıdır. Onlar ulusal yapıyla tamamen bütünleşmiştir*" diyerek Suriye ulusal birliğinin içinde bir unsur olarak Kürtleri göstermektedir.³⁹⁴ Bu açıklama, Suriyeli Kürtler arasında memnuniyetle karşılandığı gibi varolan sorunların çözümü konusunda beklentileri arttırdı. Kamışlı olaylarına rağmen Suriye Kürtlerinin büyük bir kısmının bağımsızlık veya özerklik yönünde talepleri olduğu söylenememekle birlikte daha çok siyasi ve kültürel haklar ve vatandaşlık yönünde Suriye hükümetinden beklentileri vardır. Kamışlı olaylarının Suriyeli Kürtlere birliktelik hareket etme konusunda olumlu katkıda bulunduğunu da belirtmek gerekmektedir.

³⁹³ Seymour Hersh, "Plan B", *The New Yorker*, 21–28 Haziran 2004, http://www.newyorker.com/fact/content/?040628fa_fact

³⁹⁴ "President Bashar al-Assad's Interview Granted to Al-Jazeera TV Channel", *SANA*, 2 Mayıs 2004, http://www.sana.org.sy/english/reports/Pre/president_bashar_al1.htm

Olayların ardından 12 Suriyeli Kürt partisi birlikte hareket kararı alıp, yayınladıkları bildiri de “Suriye Kürt Partiler Birliği” adını kullandılar.

Beşşar’ın iktidara geldikten sonra ülkedeki Kürt toplumuna karşı ılımlı yaklaşım göstermesi kısa dönemde siyasal ve kültürel sorunlarla ilgili değişiklikleri getirmedi. Hatta Suriye yönetimi, 2004 Haziran ayında Suriyeli Kürt Partilerin kapattığını açıklayarak güvenlikçi bir iç politika stratejisine geri döndüğünü gösterdi.³⁹⁵ Beşşar, uygulanan güvenlikçi politikalara rağmen ülkedeki Kürt varlığının ulusal birlik açısından öneminin farkındadır. Özellikle kimliksiz Kürtlere vatandaşlık verilmesi yönünde Beşşar’ın verdiği taahhütlerin ve yönetimin yaptığı çalışmaların uygulamaya geçirilmesi reform hareketi açısından stratejik bir hamle olacaktır.

IV.4.4. ABD’nin Suriye Muhalefeti: Ferid Gadiri ve Suriye Reform Partisi

ABD yönetiminin Suriye’ye karşı uygulamakta olduğu siyasi, diplomatik ve ekonomik baskı ve tecrit politikası, BODP gibi bölgeye demokrasi getirme iddiasındaki projelerle birlikte düşünüldüğünde Suriye’deki Beşşar Esad yönetiminin değiştirilmesi konusu gündeme gelmektedir. Rıfat Esad gibi yurtdışında yaşanan eski Baascılar, Londra merkezli Müslüman Kardeşler Örgütü ve ülke içindeki Kürt gruplar rejim değişikliğinden sonra iktidar olmaya aday bir tavır sergilemektedir. Bu çerçevede Beşşar’a muhalif gruplarla ilişkiye geçme denemelerinde bulunan ABD yönetimi, kendi Suriye muhalefeti de 2001 yılından beri yaratmaya çalışmaktadır. ABD yönetiminin Washington merkezli, sürekli kontrol altında tutabildiği ve yönlendirebildiği, ABD ve İsrail’in Orta Doğu’daki çıkarlarıyla uyum içerisinde hareket edebilecek suni bir Suriye muhalefeti yaratma çabası BODP gibi eylem planları çerçevesinde daha anlamlı hale gelmektedir. Bu noktada ön plana çıkan siyasi isim, Suriye asıllı Amerikalı iş adamı Ferid Nahid Gadiri’dir.

³⁹⁵ “Suriye Kürt partilerini yasakladı”, *NTVMSNBC*, 2 Haziran 2004, <http://www.ntvmsnbc.com/news/272581.asp?cp1=1>

1954'te Halep'te dünyaya gelen Ferid N. Gadiri, Amerika'ya göç eden Suriyeli bir aileye mensuptur. 1964'te Suriye'deki siyasi kargaşadan dolayı Beyrut'a yerleşen Gadiri Ailesi, 1975'te Amerika'ya göç etti. Washington'daki Amerikan Üniversitesi'nde aldığı finans ve pazarlama öğrenimini 1979'da bitiren Ferid Gadiri, bir süre önemli Amerikan şirketlerinde çalıştıktan sonra 1983'te kendi şirketini kurdu.³⁹⁶

30 yıldır Amerika'da yaşayan Ferid Gadiri'nin siyasete adım atması ise 11 Eylül Saldırıları sonrası (Ekim 2001'de) Beşşar Esad yönetiminin demokratik bir rejimle değişmesi gerektiğini savunan Suriye Reform Partisi'ni (*Reform Party of Syria-RPS*) kurmasıyla gerçekleşti. RPS, Beşşar Esad liderliğindeki Baas iktidarını sona erdirmek suretiyle seküler ve liberal karakterli demokratik bir reform hareketini Suriye'de başlatma iddiasında olan bir organizasyondur. Partinin diğer bir özelliği de iktidara geçtiklerinde İsrail'le iyi ilişkiler kurma yönündeki söylemleridir. Parti üyelerini, Amerika ve Avrupa'daki Suriyeli göçmenlerle Suriye içindeki yerli muhalifler oluşturmaktadır. Partinin genel merkezi Washington DC'dedir. Aynı zamanda RPS'in Amerika'da sekiz, Almanya'da iki, İngiltere, Hollanda, Belçika, Ukrayna, Bulgaristan'da birer irtibat bürosu yer almaktadır.

RPS'nin lideri Gadiri, baskıcı Baas Partisi ve ülkesini bir diktatör gibi yöneten Beşşar Esad iktidardan indirilmedikçe demokratik bir Suriye kurulamayacağı iddiasındadır. Beşşar'ın iktidara gelişinden sonra başlattığı siyasi ve ekonomik açılım politikalarını gerçekçi bulmayan Gadiri, Batılılar tarafından Şam Baharı olarak adlandırılan 2001'deki demokratik açılım dönemini Beşşar'ın ülke içinde kendine olan sadakati ölçmek için giriştiği bir eylem olarak yorumlamaktadır. Bu bağlamda Gadiri'nin gerek ülkesindeki gelişmeleri gerekse Orta Doğu'daki dönüşümleri, bir Batılı gibi oryantalist bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Değerlendirmelerinde Orta Doğu'nun ve Suriye'nin kendine özgü siyasi, sosyal ve ekonomik gerçeklerini göz önüne almayan Gadiri, Beşşar'a karşı topyekûn dışlayıcı bir yaklaşım tarzı benimsemiştir. Gadiri'ye göre Suriye'de insan hakları ve kişisel

³⁹⁶ "Brief Biography of Farid N. Ghadry", *RPS*, http://reformsyria.org/Misc/bio_of_farid_ghadry.htm

özgürlüklerdeki eksikliklerin giderilmesinin ve Baasçı şiddet eğilimlerinden kendilerini korunmanın tek yolunu, Suriye’yi tümüyle kurtarmak için bir yol haritası oluşturmak ve içerden Suriye’yi zayıflatmak için muhalifleri bir araya getirmektir. Bu bağlamda 2003’ te RPS önderliğinde, Suriyeli muhalifleri bir çatı altında toplamayı hedefleyen Suriye Demokratik Koalisyonu (*Syrian Democratic Coalition-SDC*) oluşturuldu. Pek çok örgüt, parti ve NGO’ nun (Asurî Hareketi, İnsan ve Kadın Hakları Örgütü gibi...) katıldığı SCD, ilk toplantısını 17–18 Kasım 2003’te Washington DC’ de gerçekleştirdi ve kurucu üyeler, ABD Kongre üyeleriyle özel görüşmeler gerçekleştirdi.³⁹⁷ Dışardan gelecek askeri müdahaleyle gerçekleşecek bir iktidar değişimine karşı olduğunu söyleyen Gadiri, Baas rejimini uluslararası siyasi ve diplomatik baskıların yardımıyla içten çökertmek istemektedir. Gadiri, Beşşar sonrası Suriye’ de oluşacak sistem için de Yeni Suriye (*New Syria*) olarak adlandırılan program dâhilinde siyasi, ekonomik, hukuksal ve sosyal reformların gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır.

Harvard Üniversitesi gibi saygın eğitim kurumlarında, Avrupa Parlamentosu, Fransa Parlamentosu, Belçika Senatosu gibi siyasi kurumlarda konuşmalar yapmasına izin verilen Ferid Gadiri, Batılı devletler nezdinde itibarlı ve etkili bir siyasi kişiliğe sahiptir. Gadiri’nin barış, özgürlük ve demokrasi gibi kavramları sürekli kullanması uluslararası kamuoyunda meşruluğunu artıran faktörlerdir. Fakat birçok kişiye göre Gadiri, ABD yönetimine endekli bir muhalefet yapmakta ve Iraklı Ahmet Çelebi’ye benzetilmektedir. Londra’daki Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü’nün Suriyeli uzmanı Rime Allaf da Suriye Reform Partisi örneğinde olduğu gibi Washington merkezli ABD yönetiminin onayını alan sürgündeki Suriyelilere, Irak Savaşı öncesindeki yurt dışında örgütlenen Iraklı muhaliflere benzedikleri için ülke içinde kuşkuyla bakıldığını söylemektedir.³⁹⁸ Gadiri ise ABD yönetiminde maddi yardım almadığını iddia etmektedir. ABD Kongre üyeleri ve karar alıcıları ile sürekli iletişim ve işbirliği içinde olan Gadiri’nin bu konuda söyledikleri inandırıcı olmaktan uzaktır. Aynı zamanda Gadiri bir Amerikalı olarak tanımlanmaktan rahatsız değildir ve ABD’nin Orta Doğu politikalarına açık destek vermektedir.

³⁹⁷ “Syrian Democratic Coalition”, *RPS*, <http://www.reformsyria.org/SDC/SDC.htm>

³⁹⁸ Simon Tisdall, “Assad finds new strength in adversity”, *The Guardian*, 10 Haziran 2005

Ferid Gadiri'nin muhalefet şekliyle ABD'nin BODP arasında yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Haziran 2005'te bir Türk gazetesine verdiği röportajda Gadiri, 6–8 ay içinde, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da olduğu gibi Suriye'de de yeni bir devrimin gerçekleşeceği tarzında dayanaksız ve provake edici iddialar ileri sürebilmektedir. Hatta Suriye'de gerçekleşecek sivil devrimi 5 şartın mevcudiyetine bağlamaktadır. Gadiri bu 5 şartı şöyle açıklıyor:

“İlk olarak, istihbarat ve haberlerin rejime karşı olması gerekiyor. Son bir buçuk, iki yıldır, Suriye istihbarat ve haberlerinin rejim karşıtı olmaya başladıklarını görüyorum. İkinci şart, ekonomik sıkıntıdır. Suriye'de önemli düzeyde ekonomik sorun, borç ve sıkıntı yaşıyor. Üçüncü şart, gençler. Ülkedeki genç insanların, daha iyi bir yaşam için umut görememeleri. Suriye'de her yıl kolejden mezun olan 300 bin genç var ve bunlardan ancak 100 bini iş bulabiliyor. Geriye kalan 200 bin genç ise işsiz ve umutsuz kalıyor. Ve bu genç insanlar bir devrim için çok önemli bir faktörü oluşturuyor, çünkü korkusuzlar, kaybedecek hiç bir şeyleri yok, cesurlar ve genelde devrimi harekete geçiren asıl unsur gençlerdir. Suriye'deki gençlerin çoğu bugün bir devrime başlamakta hazır. Çünkü bugünkü Suriye'de ne bir işleri ne de geleceğe dair umutları var. Dördüncü şart, elitlerdir. Suriye'de şu an elitlerin kopması, ayrılması söz konusu. Suriye'de iki çeşit elit var. İlki, tanınmış, kalıcı ve geçmişten gelen bir isimleri olan aileler ki bunlar rejimi desteklerler genelde. İkincisi ise geleneksel olarak zengin olan ve iş yaşamında güçlü olan Sünni aileler. Bugüne baktığımızda, tanınmış ve geçmişten gelen aileler rejime karşı ciddi anlamda seslerini yükseltiyor. Aynı şekilde iş yaşamında ön planda olan Sünni aileler de Suriye hükümetinin AB ile işbirliği ve ekonomik antlaşmaları yapamamasından dolayı hükümete çok kızgınlar ve ciddi eleştirilerde bulunuyorlar. Bu iki elit grubunun rejimi desteklememesi de bizce devrime giden yolda önemli bir adım. Beşinci şart ise, ikincil bir otoritenin mevcudiyetidir. Yani alternatif bir yönetimin ortaya çıkmasını sağlama gereği. 1979 yılında İran'da halk Humeyni'nin resimlerini duvarlara astığında çoğunluk onun kim olduğunu bilmiyordu. Umursamıyorlardı da. Ancak resimleri asmaya devam ediyorlardı. Çünkü tek istedikleri şey Şah'ı göndermekti. Yani Suriye'de ikinci bir otorite ya da alternatif yok. Sorulması gereken soru ise, Suriye'de bunun kısa zamanda nasıl oluşacağı, ortaya çıkacağı. İşte bu nokta, benim görevimin bir parçası”³⁹⁹

Gadiri'nin sivil devrim için gerekli gördüğü 5 şart, ABD'nin bölgeyi demokratikleştirme adına ortaya koyduğu BODP'nin uygulama stratejisini de anlamamıza yardımcı olmaktadır. Gadiri, Beşşar'ı Orta Doğu'nun diğer

³⁹⁹ “Nuray Başaran'la Derin Sohbet”, *Akşam*, 19 Haziran 2005

diktatörlerinden ve babasından hiçbir farkı olmayan acımasız bir diktatör olarak görmekte ve Suriye'deki siyasi ve ekonomik liberalleşmeyi gerçekleştiremeyeceğini düşünmektedir. Bu yaklaşım tarzı, ABD yönetimindeki Yeni Muhafazarların Suriye'ye bakış açılarıyla paralellik arz etmekte ve uyum içindedir. Örneğin RPS, Mart 2004'de Kıbrıs üzerinden Suriye ve Lübnan'a yayın yapmaya başlayan Özgür Suriye radyosunun Baas diktasına karşı demokrasi taleplerini dile getireceğini ve ABD'nin Orta Doğu politikasını desteklediğini açıkça söylemekteydi.⁴⁰⁰

Yakın bir gelecekte Suriye'ye yönelik bir ABD askeri saldırısının gerçekleşme olasılığı düşük bile olsa, Gadiri böyle bir saldırı sonucu yeni oluşacak yeni yönetimin önemli isimlerinden olabilir. ABD karar alıcıları, şu an için Gadiri'yi Suriye yönetimine karşı rahatsızlık yaratıcı ve yıpratıcı bir dış politika aracı gibi kullanmaktadır.

IV.5. Lübnan Krizi ve Suriye'nin Demokratikleşme Çabaları

2005 yılı, Beşşar Suriyesi üzerindeki uluslararası baskının arttığı ve ülke içindeki siyasi ve ekonomik reform çabalarının dış politikadaki gelişmelere bağlı kaldığı bir yıl oldu. Buna rağmen Beşşar Esad yıl içinde her fırsat bulduğunda bu yılın Suriye'deki reform hareketi için önemli bir yılı olduğunun altını çizdi. Yıla damgasını vuran ve Suriye'yi dünya kamuoyunda ilgi odağı haline getiren gelişme, 14 Şubat günü Beyrut'ta Lübnan eski başbakanı Refik Hariri'nin bombalı bir suikast sonucu öldürülmesiyle ortaya çıkan siyasi süreçtir.

Suikast sonrası ABD'nin öncülüğünü yaptığı uluslararası toplum, Birleşmiş Milletlerin 1559 sayılı kararını neden göstererek Suriye'nin Lübnan'daki işgalini acil bir şekilde sona erdirmesini istedi. Suriye yönetimine karşı uygulanan uluslararası baskı ve tehdit politikası, kısa sürede sonuç verdi ve Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad, Nisan ayının sonuna kadar Lübnan'daki Suriye askeri varlığını sona erdirdi. Suriye askeri gücünün Lübnan'dan geri çekilmesi, bölgede gergin olan ortamı bir

⁴⁰⁰ "Free Syria an opposition radio broadcast from Cyprus", *Arabic News*, 30 Mart 2004, <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/040330/2004033013.html>

süre sakinleştirse de Lübnan'da Mayıs sonunda başlayan parlamento seçimlerine paralel olarak artan siyasi suikastlar ve Hariri suikastının Birleşmiş Milletlerin görevlendirdiği bir soruşturma komisyonu tarafından incelenmeye tabi tutulması ABD ve Fransa'nın Lübnan üzerinden Beşşar Esad yönetimine baskı politikasını yoğunlaştırdı.

Beşşar Esad, Suriye'de “Şam Baharı”ndan sonra ekonomik reforma verilen ağırlığı siyasi reformlarla destekleyecek hamleleri bu dış politika krizleri arasında gerçekleştirme çabası içine de girdi. Bunlardan en önemlisi, Baas Partisi'nin 5 yıl aradan sonra Haziran başında gerçekleştirdiği ve siyasi reform konusunda önemli kararların alındığı 10. Bölgesel Kongresi'dir.

IV.5.1. Hariri Suikastının Reform Sürecine Etkisi

Lübnan'ın eski Başbakanı Refik Hariri, 14 Şubat 2005 günü Beyrut'ta düzenlenen bombalı bir suikast sonucu öldürüldü.⁴⁰¹ Suikastı, Hariri'nin Suudi Arabistan ile olan bağlarından rahatsızlık duyduğunu söyleyen Ahmed Teysir Ebu Ades adlı bir kişi “Suriye ve Lübnan'da Cihad ve Zafer Örgütü” adına üstlendi.⁴⁰² Hariri suikastı, dünya kamuoyunda herkes tarafından farklı sözcükler kullanarak lanetledi ve duyulan rahatsızlık belirtildi.

ABD'nin siyasi ve ekonomik olarak dünyadan tecrit etmeye çalıştığı ve Lübnan'da işgalci devlet pozisyonunda bulunan Suriye, suikastın ardından ilk akla şüpheli oldu Ağustos 2004'ten beri Lübnan iç siyasetinde ortaya çıkan gelişmeler ve bunun uluslararası alandaki yansımaları, Suriye yönetimi ile Refik Hariri arasında ciddi bir gerginlik oluşmasına yol açmıştı. Marunî devlet başkanı Emil Lahud'un, görev süresi dolmasına rağmen Ağustos 2004'te yapılan anayasa değişikliğiyle üç yıl daha devlet başkanı koltuğuna sahip olmayı sürdürmesi gerginlik sürecinin başlangıcı olarak görülebilir. Lübnan Meclisi'nin aldığı anayasa değişikliği kararı, Suriye yönetiminin

⁴⁰¹ “Car Bomb Kills Lebanon's Former PM”, *El Hayat*, 14.Şubat 2005,

http://english.daralhayat.com/arab_news/02-2005/20050214-Reu_MDF50717.TXT/story.html

⁴⁰² “Hariri'yi 'Suudi bağlantısı' öldürdü”, *CNNTURK*, 14 Şubat 2005,

http://cnnturk.com/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&HID=1&haberID=72540

Lübnan'daki siyasi ve askeri nüfuzunun bir göstergesi oldu. Hariri bu anayasa değişikliğine tepki göstererek Ekim ayında başbakanlık görevinden istifa etti ve Ekim ayından sonra Suriye karşıtı muhalif gruplarla hareket etmeye başladı. Bu birlikteliğin bir sonucu olarak da Refik Hariri Mayıs 2005 genel seçimleri için Suriye karşıtı muhalefetin en güçlü adaylarından biri haline gelmişti.⁴⁰³ Bu gerginlikler Hariri suikastında Suriye'ye karşı yapılan suçlamaların alt yapısını oluşturmaktadır. Böylece Suriye, Hariri'nin öldürülmesiyle kendini küresel ölçekli bir gerilimin tam ortasında buldu.

Suikastın ardından ABD yönetimi, Suriye'yi iki ülke arasındaki ilişkilerin kötüye gittiği yolunda uyardı ve Şam Büyükelçisi Margaret Scobey danışmalarda bulunmak üzere geri çağırdı. Margaret Scobey, ülkesine dönmeden önce Suriye hükümetine, Hariri suikastıyla ilgili endişelerini dile getiren bir nota verdi.⁴⁰⁴ ABD, Fransa ve Lübnan'daki Suriye karşıtı gruplar, Hariri suikastını kısa sürede Suriye'yi suçlamaya yönelik geniş bir uluslararası kampanya haline getirdi. Lübnan'da Hariri suikastını protesto etmek için gerçekleşen gösteriler, Suriye karşıtı ve Lübnan'ın özgürlüğünü isteyen sivil toplum hareketleri olarak uluslararası kamuoyunda yer aldı. "Sedir Devrimi" adı verilen bu gösteriler, Gürcistan ve Ukrayna'da gerçekleşen sivil devrim hareketlerinin ve bölgenin demokratikleşmesinin bir uzantısı olarak görüldü. Bu bağlamda Suriye'ye yönelik artan suçlamalar, suikastın siyasileşmesine hizmet etmekle birlikte Lübnan'daki Suriye askeri varlığına odaklandı. ABD, Suriye'ye yönelik suçlamaları BM Güvenlik Konseyi'nin 1559 sayılı kararına⁴⁰⁵ dayandırarak uluslararası toplumu kendi yanına çekmeye çalıştı. ABD'nin bu çabası kısa sürede amacına ulaştı ve uluslararası toplum (Arap ülkeleri dâhil), Suriye'nin Lübnan'daki askeri varlığının sona erdirilmesi konusunda ortak bir tavır geliştirdi. Uluslararası baskıya maruz kalan ve diplomatik manevra alanı daralan Suriye yönetimi, bu dönem varlığına yönelik dış tehditleri üst düzeyde hissetti.

⁴⁰³ Cennet Celil, "Refik Hariri kimdir?", *BBC Turkish*, 14 Şubat 2005,

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/02/050214_hariri_profilo.shtml

⁴⁰⁴ "ABD'den Suriye'ye Uyarı", 5 Şubat 2005, *BBC Turkish*,

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/02/050216_beirutbomb.shtml, (10.03.2005)

⁴⁰⁵ BM Güvenlik Konseyi'nin 1559 nolu karar için bkz. "UN Security Council Resolution 1559", Mideast Web, 2 Eylül 2004, <http://www.mideastweb.org/1559.htm>

ABD yönetimine yakın çevreler, Lübnan'daki gelişmeleri ABD'nin Orta Doğu'daki özgürleştirme ve demokratikleştirme politikalarının bir başarısı olarak algıladı. Yeni Muhafazakâr görüşü benimseyen Amerikalı Orta Doğu uzmanı Michael Rubin, Haaretz gazetesinde 6 Mayıs 2005 tarihli yazısında Hariri suikastı sonrası gelişen süreci Arafat'ın ölümü ve Saddam Hüseyin'in devrilmesinin bir uzantısı olarak gördüğünü söylüyordu. Rubin'e göre Lübnanlıların Hariri suikastı sonrası ortaya çıkan öfkesi, Suriye işgalinin sona erdirilmesine ve özgür seçim talebine yol açtı. Hatta Irak'taki, Filistin'deki ve Lübnan'daki seçimlerin oluşturduğu demokratik dalganın bölgedeki muhaliflerin diktatörlere karşı beklenmedik eleştirilerini dile getirmeleri konusunda cesaretlendirdiğini belirten Rubin, örnek olarak da Aktam Naisse'nin Şam'da Suriye rejiminin dayanağı olan sıkıyönetim yasalarını kaldırılması çağrısı yapmasını göstermektedir.⁴⁰⁶ Yeni Muhafazakarın en önemli teorisyenlerinden biri olan Charles Krauthammer da Rubin'in söylediklerine paralel olarak Orta Doğu'nun görkemli, hassas ve devrimci bir dönemin başlangıcında olduğunu söyleyip "Sedir Devrimi"ni sadece Lübnan'ı kurtarmak için değil, aynı zamanda Ortadoğu'yu dönüştürmek için de umut verici bir gelişme olarak değerlendiriyordu. Krauthammer, Lübnan'dan çekilmesinden sonra psikolojik ve ekonomik olarak yıpranacak olan Beşşar rejiminin de kısa sürede ortadan kalkacağını öngörüyordu.⁴⁰⁷

Lübnan Krizi sırasında Suriyeli yetkililer, genel olarak diyolog ve işbirliği yanlısı bir profil çizdikleri gibi ortamı yumuşatıcı bir dış politika izlemeyi tercih ettiler. Hariri suikastını sert bir dille kınayan Beşşar Esad, uluslararası baskı karşısında Lübnan'daki Suriye askeri varlığını Nisan 2005 sonuna kadar geri çekmeyi kabul etti.⁴⁰⁸ Böylece 1976'dan beri süren Suriye işgali her hangi bir çatışma yaşanmadan Nisan ayında sona erdirildi. Suriye için Lübnan'ın siyasi, ekonomik ve tarihsel önemi

⁴⁰⁶ Michael Rubin, "Soothing rhetoric-scary reality", *Haaretz*, 6 Mayıs 2005

⁴⁰⁷ Charles Krauthammer, "The Road to Damascus", *The Washington Post*, 4 Mart 2005

⁴⁰⁸ Beşşar, iktidarda olduğu süre içinde Suriye'nin Lübnan'daki askeri varlığı konusunda önemli adımlar atmıştır. 2000 Temmuz'unda iktidara geldiğinde Lübnan'daki Suriye askerinin sayısı 30 binden fazlaydı, 2001 ve 2002'deki çekilmeler sonucu 2003 yılında asker sayısı 20 bine ve Ekim 2004 sonrası da 14 bine kadar düşürüldü. Bu çekilmelerin bir iyi niyet göstergesi olma olasılığı olduğu gibi uluslararası baskıya karşı bir oyalama taktiği de olabilir. Ancak İsrail'in Golan Tepelerindeki 38 yıllık işgali boyunca böyle bir eyleme girişmediği düşünülünce bu çekilme sürecini bölge siyaseti içinde olumlu değerlendirmek gerekir.

düşünüldüğünde Suriye askerinin çekilmesi iç politikada Beşşar'ın zor günler geçireceğini düşündürmekteydi. Oysaki Beşşar, Eylül 2004'ten beri Lübnan'daki ortaya çıkan gelişmeler karşısında hazırlıklı görünüyordu. 2004 yılı içinde gündeme gelen BODP ve Kamışlı olayları, Suriye için bölgesel tehditlerin artmasına ve Beşşar Esad'ın daha güvenlikçi politikalara yönelmesine yol açmıştı. Örneğin Hafız Esad döneminden beri Sünnilere verilen İçişleri Bakanlığı koltuğunun Ekim 2004'te kurulan yeni kabinede eski bir Baasçı ve istihbaratçı olan Nusayri Gazi Kenan'a verilmesi bu değişimin bir göstergesi sayılabilir.⁴⁰⁹ Beşşar'ın güvenlikçi politikalarının diğer bir göstergesi olarak da ülke çapında muhaliflere yönelik baskı ve tutuklamaların artırılması gösterilebilir. Beşşar'ın güvenlikçi politikalarına paralel olarak 2005 yılının başından itibaren ülke dışındaki muhalif grupların ABD yönetimi ile işbirliği kurma ve kendi aralarında birlikte hareket etme faaliyetleri içerisine girdikleri görülmektedir.

Washington Post gazetesinin haberine göre 25 Şubat 2005 tarihinde BODP'nin koordinasyonundan sorumlu ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Elizabeth Cheney'nin başkanlığında Suriyeli muhalif gruplar bir toplantı gerçekleştirdi. Toplantıda ön plana çıkan muhalif Ferid N. Gadiri, ABD'li yetkililerinden Suriye yönetimine özgürlüklerin genişletilmesi ve siyasi suçluların serbest bırakılması için baskı yapılmasını istedi. Bununla birlikte ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Adam Ereli, bu toplantının Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad'ı devirme amaçlı bir girişim olmadığını ifade eden bir açıklamada bulundu. Bu açıklamaya rağmen aynı dönem dünya kamuoyunda dolaşan bir söylentiye de ABD yönetimi içinde Müslüman Kardeşler Örgütü'nün Beşşar'a karşı bir alternatif olup olamayacağı tartışmalarının yapılmaya başlanması ve örgütle ABD yönetimi arasında bir iletişimi kurulduğu iddiası teşkil etti. Bu söylentilerle beraber Müslüman Kardeşlerin 2005 yılıyla birlikte ülke içinde etkinliklerini artırmak için diğer muhalif gruplarla işbirliği kurma çabası içine girdiği gözlenmektedir. Örgütün ilk diyalog kurduğu muhalif grup, "Şam Baharı" döneminden kalan ve faaliyet gösteren son sivil forum olan seküler

⁴⁰⁹ Oytun Orhan, "Suriye'de Gerçekleşen Kabine Değişikliğinin Anlamı Ne?", *Levant Watch*, 6 Ekim 2004, <http://levantwatch.blogspot.com/2004/10/suriyede-gerekleen-kabine-deiikliinin.html>; Bkz. "More on New Syrian Ministers", *Syria Comment*, 8 Ekim 2004, <http://faculty-staff.ou.edu/L/Joshua.M.Landis-1/syriablog/2004/10/more-on-new-syrian-ministers.htm>

reformcu Atasi Demokratik Diyalog Forumu idi. Fakat seküler reformcu gruplarla Müslüman Kardeşler arasındaki ilişki, Baas rejiminin kırmızı çizgilerinin aşılması manasına geliyordu.⁴¹⁰ Beşşar Esad yönetimi, yasadışı bir örgütle ittifak kuran Atasi Demokratik Diyalog Forumu'na karşı güvenlikçi politikalar çerçevesinde tutuklamalarla cevap verdi. 24 Mayıs 2005 tarihinde Cemal Atasi Demokratik Diyalog Forumu'nun sekiz üyesi tutuklandı. Tutuklamaların nedeni, Atasi Forumu'nun bir toplantısında Müslüman Kardeşlerin Londra'daki lideri Ali Sadreddin El Bayanuni'nin mesajını okunmasıydı. Güvenlik güçleri ilk olarak El Bayanuni'nin mesajını okuyan gazeteci Ali Abdullah'ı ve ardından Suriyeli insan hakları savunucusu avukat Muhammed Radoun'u tutukladı.⁴¹¹

2005 Mayısında Batı basınının Müslüman Kardeşler örgütü ile bağlantılandığı bir olay daha gerçekleşti. 1 Haziran'da Nakşî Haznevi tarikatının ileri gelen isimlerinden din adamı Şeyh Muhammed Maşuk Haznevi'nin cesedi Deyr-ül Zor'da bulundu. Bu konuyla ilgili Kürt azınlığın ve insan hakları savunucularının devlete yönelik suçlamaları, "Kişisel Özgürlükler ve İnsan Hakları Sorunları"adlı bölümde ele alınmıştı. Bunun yanında cinayetin etnik ve dini yanına da bakmak gerekiyor. Suriyeli Kürtlerin, cinayeti protesto etmek için Kamışlı başta olmak üzere Kürt bölgelerinde gösteriler gerçekleştirmesi, cinayeti etnik kökene dayandırma çabasının bir ürünüdür. Haznevi'nin ölmeden önce son dönemdeki çalışmalarına bakmak cinayet üzerinde fikir yürütmeye yardımcı olabilir. Terörizm ve şiddete karşı tavırlarıyla ülkede tanınan Şeyh Haznevi, son zamanlarda Suriye'deki reformlar ve dini gruplar arasında diyalogun daha fazla arttırılması yönünde açıklamalar yapıyordu. Şeyh Haznevi yurtdışında da faaliyetlerini sürdürüyordu. Şubat ve Mart 2005'te Norveç, Belçika ve Almanya'ya yaptığı seyahat, daha çok AB ile Kürt toplumu arasındaki iletişimin artmasını yöneltti. Bu seyahat sırasında Şeyh Haznevi,

⁴¹⁰ Nicholas Blanford, "Syria's secular and Islamist opposition unite against Baathists", The Christian Science Monitor, 10 Haziran 2005

⁴¹¹ Patrick Seale, "Syria moves briskly toward stalemate", *Daily Star*, 30 Mayıs 2005; "Acts of detention in Syria against civic group members", *Arabic News*, 25 Mayıs 2005, <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/050525/2005052505.html>; Ammar Abdulhamid, "Mr. Assad, take down our wall", *Daily Star*, 31 Mayıs 2005

birçok televizyona röportaj verdi.⁴¹² Seyahat sırasında Şeyh Haznevi, Müslüman Kardeşler Örgütü lideri Ali Sadreddin El Bayanuni ile Brüksel’de bir görüşme de yaptı. Haznevi’nin ölümünün ardından batı basınının bu görüşme göz önüne alınarak Suriye güvenlik güçlerini suçlayıcı birçok haber yayınlandı. Suriye’nin İslamcı milletvekillerinden Muhammed Habash, cinayete faklı bir açıdan bakmaktadır. Habash, Şeyh Haznevi’nin aşırılıklara ve şiddete karşı tutumundan rahatsız olan Selefi Müslüman gruplar ve aşırı uçlar tarafından öldürülmüş olabileceğini iddia etmektedir.⁴¹³ Sonuç olarak Baas Partisi’nin 10. Bölgesel Kongresi’nin yapılacağı Haziran ayı öncesi ülke içinde Beşşar’ın güvenlikçi politikaları artarken muhalif gruplarında büyük bir hareketlenme içerisinde oldukları görülmektedir.

IV.5.2. Baas Partisi’nin 10. Bölgesel Kongresi

Hariri Suikastı sonrası Suriye üzerinde yoğunlaşan uluslararası baskıya rağmen 5–9 Haziran tarihleri arasında yapılan Baas Partisi’nin 10. bölgesel kongresinde önemli siyasi ve ekonomik sonuçlar doğuran kararlar alındı. Kongrede ağırlıklı olarak siyasi ve ekonomik reformlar konuşuldu ve uluslararası kamuoyu kongreyi ağırlıklı olarak reformlar çerçevesinde değerlendirdi. Bunun yanında kongredeki önemli diğer bir gelişme ise Beşşar’ın 2000 yılından beri sürdürdüğü eski kuşak siyasetleri (*Old Guard*’lar) tasfiye etme ve iktidar elitini yeniden oluşturma sürecinin sonuna oldukça yaklaşıldığının anlaşılmasıdır. Baas kongresi çoğu Suriye uzmanına göre Beşşar’ın Suriye iktidar yapılanmasında tek karar alıcı konumuna yükseldiğinin bir göstergesi oldu.

Baas Kongresi, 1231 delegenin katılımıyla 5 Haziran 2005’te başkent Şam’daki Emevi Konferans Sarayında toplandı. Beşşar, kongrenin açılış konuşmasında ağırlıklı olarak ekonomik reform ve yolsuzluklarla mücadele konuları üzerinde durdu. “Ekonomik reform ve yaşam standartlarının yükseltilmesi önceliğimizdir”

⁴¹² “Sheikh Muhammad Ma’shuq al-Khiznawi”, *Amnesty International*, 1 Haziran 2005, <http://web.amnesty.org/library/Index/ENGMDE240352005?open&of=ENG-SYR>

⁴¹³ İbrahim Hamidi, “Islamism in Syria”, *Syria Comment*, 24 Ocak 2006, http://faculty-staff.ou.edu/L/Joshua.M.Landis-1/syriablog/2006/01/islamism-in-syria-by-ibrahim-hamidi_25.htm

diyen Beşşar, yolsuzluğun hem ahlaki hem toplumsal bir sorun olduğunu vurguladı. Beşşar, ülkedeki değişimin, istikrarı bozmayacak şekilde yapılması gerektiğini söylerken reform vaatlerini tekrarladı. Beşşar'ın konuşmasında Baas partisinin ülke ve toplum üzerindeki işlevi ve önemi de belirtildi. Beşşar'a göre Baas partisi fikir ve temel ilkeleriyle hala Suriye halkının ihtiyaçlarına karşılık vermekte idi.⁴¹⁴ Belki de Beşşar'ın Baas konusundaki bu koruyucu söyleminden dolayı, kongrede anayasanın yenilenmesi çerçevesinde Baas'ı toplumun ve cumhuriyetin önder partisi olarak tanımlayan 8. maddenin değiştirilmesi tartışılmakla birlikte olumlu bir sonuç elde edilemedi.

Baas Partisi'nin dört gün süren bölgesel kongresi, 9 Haziran 2005'te yayınladığı bir sonuç bildirisiyle sona erdi. Kongrenin hükümete tavsiye niteliğinde sunduğu bildirdede, Suriye'deki reform ve gelişim süreçlerini devam ettirmenin önemi vurgulanırken anayasa maddelerinin revizyonu ve siyasal yaşama halkın katılımını genişletme üzerinde duruldu. Sonuç bildirgesinde siyasal reformlar adına tarih geçecek öneriler de yer aldı. Öncelikle 1963'ten bu yana yürürlükte olan Olağanüstü Hal yasanın yumuşatılması ve insanların sebep gösterilmeden gözaltına alınmasına imkân veren yasanın sadece ülke güvenliğini tehdit eden durumlarda uygulanması kararı alındı. Siyasal sistemdeki en önemli reform önerisi ise çok partili sisteme geçiş yönünde atılan adımdır. Çoğulcu bir siyasal yapılanmanın ilk şartı olan yeni siyasal partilerin kurulmasının teşvik edilmesi için siyasal komitenin siyasal partiler kanununun hazırlanması yönündeki tavsiyesi delegeler tarafından kabul edildi. Fakat alınan kararda yeni kurulacak partilerin, dini veya etnik temelde örgütlenmemiş olmaları özellikle belirtildi. Bunun temel sebebinin ülkede önemli bir tabana sahip olan Müslüman Kardeşler Örgütü'nün siyasal alanda faaliyetlerini ve Kürt etnik kimliğine dayanan milliyetçi partilerin kurulmasını engellemek olduğu söylenebilir. Suriye Kürtleri arasında Suriye vatandaşlığına sahip olmayanlara vatandaşlık hakkının verilmesi konusunda düzenlemelere gidilmesi ise Suriye yönetiminin ülkedeki azınlık sorunları konusunda attığı radikal adımlardan biri oldu. İdari reformlar çerçevesinde ülkenin en önemli sorunlarından olan rüşvet ve yolsuzlukla

⁴¹⁴ "President Assad Says the Baath Party is a popular force in Syrian life", SANA, 6 Haziran 2005, <http://www.sana.org/english/Archive/Saturday/MainSat.htm>.

mücadele için bağımsız bir teşkilatın kurulması kararlaştırılırken yargı organlarının da bağımsız ve şeffaf olması için çalışmalar yapılmasına önerildi. Parti ve hükümet yetkililerinin görev sürelerine sınırlamalar getirilmesine karar verildi. Aynı zamanda başbakan ve meclis başkanı dışındaki parti ve hükümetteki yetkililer iki dönemde fazla görevlerinde kalamayacaklardır. Böylece partide ve bürokrasi de kadrolaşmanın önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Basına yönelik tavsiye kararı ise ülkede devletin basın üzerindeki kontrolünü azaltarak özgür ve bağımsız bir basının ortaya çıkmasını kapsamaktadır. Bunun için ülkede bir basın-yayın üst kurulu kurulması önerilmektedir.⁴¹⁵

Baas Kongresi'nin siyasal reform konusundaki tavsiye kararlarıyla birlikte en önemli sonuçlarından biri, rejimin eski kuşak yöneticilerinin emekli edilmesidir. Bu durum Suriye halkı tarafından heyecanla karşılanan bir girişim oldu. Kongre'nin ilk günü Suriye Devlet Başkan Yardımcısı Abdülhalim Haddam hükümetten ve iktidardaki Baas Partisi'nden istifa ettiğini açıkladı.⁴¹⁶ Haddam'ın istifası Beşşar'ın eski kuşak siyasileri (*Old Guard*'lar) tasfiye sürecinin bir parçası olarak değerlendirildi. Tasfiye Haddam ile sınırlı kalmadı ve neredeyse eski kuşak siyasilerin hemen hepsi emekli edildi. Bu isimler arasında eski Genel Kurmay Başkanı Ali Aslan, eski Askeri İstihbarat Başkanı Hasan Halil, eski politik güvenlik direktörü Adnan Bader Hasan, eski Başbakan Mustafa Miro, eski Savunma Bakanı Mustafa Talas, Baas eski Genel Sekreter Yardımcıları Abdullah el-Ahmar ve Süleyman Kaddah, eski Parlamento sözcüsü Abdülkadir Kaddura ve iki General Şefik el-Fayyed ve İbrahim el-Safi vardı. Emekli edilen kadronun genç devlet başkanı Beşşar ile aralarında 30 yaş civarı fark vardı. İktidar elitteki değişim, Baas Kongresi'nden sonraki haftada da devam etti. Beşşar, İç İstihbaratın güçlü ismi Behçet Süleyman'ı Askeri İstihbarat'tan Fuad Nazif adlı bir subayla değiştirdi. Baas'ın eski isimlerinden tek kalan Dışişleri Bakanı Faruk el-Şara idi.⁴¹⁷

⁴¹⁵ "The 10th Congress of al-Baath Arab Socialist Party / Final Statement", *SANA*, 12 Haziran 2005, http://www.sana.org.sy/english/reports/Political/12-6/10th_congress_of_al.htm

⁴¹⁶ "Baas Partisi yönetiminde istifa", *BBC Turkish*, 6 Haziran 2005

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/06/050606_syria_resignation.shtml

⁴¹⁷ Sami Moubayed, "Syria: Reform or Repair?", *Syria Comment*, 13 Temmuz 2005, <http://faculty-staff.ou.edu/L/Joshua.M.Landis-1/syriablog/2005/07/syria-reform-or-repair-by-moubayed.htm>

Beşşar Esad'ın delegelerin oy birliğiyle Baas Partisi'nin Genel Sekreterliği'ne tekrar seçildiği kongrede, partinin yeni yönetimi de belirlendi. Baas Partisi merkez komitesininin 13 üyeliğine Beşşar'a yakın isimler getirildi.⁴¹⁸ Baas'ın üst yönetimine seçilen yeni yüzler arasında Başbakan Muhammed Naci Otri, Parlamento Sözcüsü Mahmud el-Abraş, Savunma Bakanı Hasan Türkmeni, Maliye Bakanı Muhammed Hüseyin ve Göçmen Bakanı Buseyne Şaban dikkat çeken isimlerdi.⁴¹⁹ Parti üst yönetimine yeni yüzlerin seçilmesi yönetici profilindeki değişimin bir göstergesi oldu.

Baas Kongresi sürerken Suriye'deki sivil muhalefette kendi isteklerini farklı yollardan dile getirmeye çalıştı. Suriyeli 226 aydın, Baas partisi kongresine hitaben yayımladıkları açık mektupta, siyasi mahkûmların serbest bırakılmasını istedi. "Bırakın Şam Baharı çiçek açsın" başlıklı mektupta, "Suriye cezaevlerindeki siyasi mahkûmlara özgürlük" istendi. Mektupta, "bütün kayıpların akıbetinin açıklanması" da talep edildi. Mektuplarında özellikle 2001'de "Şam Baharı" sırasında tutuklanan milletvekilleri, avukat ve ekonomistlerin serbest bırakılmasını isteyen aydınlar, insan hakları mücadelesi verirken tutuklanan diğer militanların da bir an önce özgürlüklerine kavuşması gerektiğini belirttiler.⁴²⁰

Batılı kamuoyunda ise Baas Kongresi'nde çıkan kararların yetersiz ve göstermelik olduğu kanısı yaygındı. Birçok Batılı gözlemci, Beşşar Esad'ın Hariri Suikasti sonucu Suriye üzerinde oluşan uluslararası baskıyı ortadan kaldırmayı amaçladığını ve reformlarda samimi davranmadığını düşünüyordu. David Ignatius 10 Haziran'da *The Washington Post* gazetesinde yayınlanan makalesinde Baas Kongresi'ndeki reform önerilerini şöyle yorumlamaktadır:

"Suriye'de güce ve ayrıcalıklara sahip olanlar, rejim üzerindeki iç ve dış baskıları hafifletir ümidiyle reform tartışmaları yapmaktaydı. Birkaç üst düzey Baasçı bu hafta, söylendiğine göre gençlere yer açmak amacıyla istifa etti ve kongre bağımsız siyasi partilere izin veren tedbirleri onaylayarak, Suriye'nin

⁴¹⁸ "Al-Baath Arab Socialist Party Elects Leadership Members", *SANA*, 9 Haziran 2005, <http://www.sana.org/english/headlines/10-6/al.htm>

⁴¹⁹ Moubayed, "Syria: Reform or Repair?"

⁴²⁰ "Bırakın Şam baharı çiçek açsın", *Yeni Asya*, 9 Haziran 2005

*içinde bulunduğu acil durumu rahatlatmaya ve basına daha fazla özgürlük sağlamaya çalıştı. Fakat şu anda rejimin hiçbir yönde kararlı hareket etmesini beklemeyin. Suriye bugün statükonun yanındadır, değişimin değil”.*⁴²¹

BBC Arap Dünyası uzmanı Mecdi Abdülhadi ise Beşşar Esad'ın halkın istediği radikal reformları niçin yapamayacağına dair birçok teorinin olduğunu söylüyor. Bu teorilerden birine göre iktidar elitindeki tasfiyelere rağmen siyasi ve ekonomik çıkar gruplarından oluşan geleneksel çevreler Beşşar'ın reform konusunda hareketini sınırlandırıyor. Beşşar Esad'ın reform konusunda ne kadar samimi olduğu ve samimi olsa bile reform yapacak beceriye sahip olup olmadığı da diğer bir tartışma konusunu oluşturuyor. Kimilerine göre Beşşar Esad beş yıl önce ölen babasından devraldığı rejimin bir parçası ve değişim yönünde ciddi bir girişim hem Esad hem de Baas Partisi için yolun sonu demek. Tüm bunlarla birlikte reform vaatlerine karşın siyasi ve ekonomik hayatın kontrolü hala devlette olması çelişkileri daha fazla arttırmaktadır.⁴²²

IV.5.3. Kongre Sonrası Gelişmeler ve Mehlis Raporları

Baas Partisi'nin kongresinde siyasi ve ekonomik reform yönünde alınan kararlar, ülke içinde reformun uygulanmasını sağlayacak hukuksal düzenlemelerin hazırlanmasına yönelik beklentileri arttırdı. Özellikle siyasi partiler yasasının hazırlanması ve çok partili seçimlere geçiş, Suriye siyasi yaşamında yeni bir dönemin başlangıcı olabilirdi. Suriye Kürtleri'nin vatandaşlık konusundaki sorunlarının çözümü ülkedeki azınlık hakları açısından umut verici bir gelişmeydi. OHAL'in kaldırılması yönünde yapılacak çalışmalarda ülkedeki toplumsal ortamı normalleştirmekle birlikte siyasi tutuklamaların azalmasına yol açması bekleniyordu. Basının özgürleşmesi yönündeki kararlar ise ülkedeki çok sesliliğe ve demokratik çoğulculuğa hizmet edecekti. Suriye halkının bu beklentilerine rağmen 2005 yılının ikinci yarısında neredeyse bütün gündemi, BM'in Hariri Suikastını

⁴²¹ David Ignatius, “A New Syria?”, *The Washington Post*, 10 Haziran 2005

⁴²² Mecdi Abdülhadi, “Baas reforma ne kadar hazır?”, *BBC Turkish*, 5 Haziran 2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/06/050606_syria-analysis.shtml

Soruşturma Komitesi'nin çalışmaları ve Mehlis Raporları işgal etti. Reform yönündeki çalışmalar çoğu zaman arka plan kalarak oldukça yavaş ilerledi.

Alman savcı Detlev Mehlis'in yönettiği BM Hariri Suikastı soruşturma süreci, Suriye yönetiminin rejimin varlığı ve ülkenin güvenliği konusunda sürekli kaygılar duyduğu ve uluslararası alanda zor günler geçirdiği bir dönem olarak tarihe geçti. Artan uluslararası siyasi baskıyla birlikte ABD'nin (ve İsrail'in) kamuoyu propagandası, Beşşar'ın iktidarı kaybedeceği ve Suriye'nin bir rejim değişikliği geçireceği söylentileriyle birlikte gerilimin artmasına yol açtı. Komisyonunun başkanı savcı Mehlis'in 21 Ekim'de Güvenlik Konseyi'ne sunduğu ilk raporda suikastın çok kapsamlı örgütlenmeye sahip olan bir grup tarafından ve uzun bir planlama süreci sonunda gerçekleştirildiğinin altı çizilirken böyle profesyonel bir eylemin Suriye ve Lübnan istihbarat kurumlarının bilgisi dışında gerçekleşmeyeceği vurgulanarak Suriye yönetimi suçlandı.⁴²³ 31 Ekim'de BM Güvenlik Konseyi'nin dışişleri bakanları düzeyindeki toplantısından ABD'nin Suriye'ye yönelik istediği yaptırım kararı çıkmazken 1636 nolu karar gereği açıklanacak ikinci rapora kadar Suriye yönetimine işbirliği çağrısı yapıldı. Savcı Mehlis ikinci raporunu ise 12 Aralık'ta BM Genel Sekreteri Kofi Annan'a sundu.⁴²⁴ Hariri suikastı konusunda Suriye'yi suçlamaya devam eden Savcı Mehlis'in, bu iddialarını raporda kanıtlarla ispatlama konusunda oldukça yetersiz kaldığı görüldü. Özellikle soruşturmanın iki önemli tanığı olan Muhammed Züheyr El Sıddık ve Hüssam Tahir Hüssam'ın güvenilirlik konusundaki sorunları⁴²⁵ savcı Mehlis'in bu görevde oldukça yıpranmasına ve görevi bırakmasına neden oldu. BM

⁴²³ "Hariri Suikastında Suriye Parmağı", *VOA News*, 21 Ekim 2005, <http://www.voanews.com/turkish/2005-10-21-voa1.cfm>

⁴²⁴ "Hariri Raporu Güvenlik Konseyinde", *VOA News*, 13 Aralık 2005, <http://www.voanews.com/turkish/2005-12-13-voa13.cfm>

⁴²⁵ Muhammed Züheyr El Sıddık ve Hüssam Tahir Hüssam, BM soruşturması boyunca savcı Mehlis'in Suriye yönetimine yönelttiği suçlamalarda en önemli tanıklarıydı. Suriye istihbarat servisinde görev yapan iki isimde iddialara göre Hariri suikastının planlamasında doğrudan bulunmuşlardı. El Sıddık, Fransız istihbarat tarafından Eylül 2005'te Fransa'da yakalandı. Savcı Mehlis'e Suriye yönetiminin suikasta karıştığına dair ifade veren El Sıddık'ın bir süre sonra dolandırıcı olduğuna yönelik iddialar ortaya atıldı. Savcı Mehlis'e Lübnan'da Suriye yönetimi aleyhinde ifade veren Hüssam ise daha sonra Suriye'ye sığınıp bu ifadelerinin tehdit ve baskı sonucu verildiğini ve yalan olduğunu açıkladı.

Güvenlik Konseyi, savcı Mehlis isteği üzerine soruşturmanın 15 Haziran 2006'ya kadar uzatılmasına karar verdi.⁴²⁶

BM Hariri suikasti soruşturması sürerken Suriye iç siyasetinde meydana gelen iki olay, Beşşar Esad yönetiminin geleceği ve iktidardaki dönüşüm hakkında önemli ipuçları vermektedir. Suriye yönetimi üzerinde uluslararası baskıların yoğunlaştığı günlerde iç politikadaki ilk önemli gelişme, Suriyeli muhalif grupların kolektif hareket etme adına gösterdikleri çabalar yoğunlaşması sonucu ortaya çıktı. Suriye muhalefeti, 2005 Ekimi'nde ilk kez birçok kesimden katılımın olduğu geniş bir ittifak oluşturduklarını açıkladı. 1963'ten beri yürürlükte olan olağanüstü hal yasaları ve mahkemelerini kaldırmasını, tüm siyasi tutukluları serbest bırakmasını, siyasi çoğulculuğu getiren bir anayasa gibi bir dizi isteğin sıralandığı belge 17 Ekim'de "Şam Deklarasyonu" adıyla yayınlandı.⁴²⁷ Böylece Suriye'deki seküler, solcu, İslamcı ve Kürt muhalefet, 2005 başından beri Beşşar Esad'a karşı bir araya gelme çabalarını eyleme dönüştürmeyi başardı.⁴²⁸ Diğer önemli iç siyaset gelişmesi ise 12 Ekim 2005'te Suriye'nin resmi haber ajansı SANA'nın Suriye İçişleri Bakanı Gazi Kenan'ın ofisine intihar ederek öldüğünü açıklaması oldu.⁴²⁹ Hafız Esad'ın kurduğu rejimin içinde Gazi Kenan gerek Nusayri olmasından gerekse pragmatik kişiliği ve mutlak sadakatinden dolayı değişmez isimlerinden biriydi. 2000 yılındaki iktidar değişiminden sonra Beşşar'ı ilk destekleyenlerden biri olan Kenan, Suriye rejimindeki nüfuzunu da büyük ölçüde korudu. 1982–2002 yılları arasında Lübnan'daki Suriye Askeri İstihbaratı'nın komutanlığını yapan Kenan'ın ölümü, birçok tartışmayı beraberinde getirdi. Öncelikle Kenan'ın intiharıyla Hariri soruşturması arasından doğrudan bir bağlantı kurulmaya çalışıldı. Lübnan'la olan bağlarından dolayı Savcı Mehlis'in suçlamalarına maruz kalacak Suriyeli yetkililerin başında Kenan gelmekteydi. Eylül ayında Savcı Mehlis tarafından sorgulanan Kenan, intiharından birkaç saat önce

⁴²⁶ "Hariri soruşturması genişliyor", *BBC Turkish*, 16 Aralık 2005,

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/12/051216_hariri_extend.shtm

⁴²⁷ "New opposition coalition in Syria for comprehensive change", *Arabic News*, 17 Ekim 2005,

<http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/051017/2005101717.html>

⁴²⁸ "Syrian opposition groups unite", *Al Jazeera*, 17 Ekim 2005,

<http://english.aljazeera.net/NR/exeres/3C4A4718-AD2A-43BB-9553-358934A07419.htm>

⁴²⁹ "Interior Minister Dies in His Office before Noon Today", *SANA*, 12 Ekim 2005,

http://www.sana.org.sy/english/headlines/12-10/interior_minister_dies_in_his_of1.htm

Lübnan'ın Sesi adlı radyoda katıldığı programda söylediklerini son açıklaması olarak nitelendirdi.⁴³⁰ Bu açıklama Kenan'ın üzerindeki baskıyı ortaya koymaktaydı. Kenan'ın ölümünden kısa süre önce Beşşar'ın CNN verdiği mülakatta suikastla alakası olanların vatana ihanetten yargılanacağını söylemesi ise Kenan'ın intiharı ile soruşturma arasında kurulan bağı güçlendirmektedir.⁴³¹ Fakat Kenan'ın intiharına Hariri suikastını bir kenara bırakıp Suriye'deki iktidar elitinin değişimi açısından bakmak ülkedeki siyasi tabloyu görmemizi kolaylaştıracaktır. Bu intihar dolaylı da olsa Suriye'deki elit değişimine katkıda bulunmuştur. Baas Kongresiyle ülkedeki iktidar elitine büyük bir değişim yaşatan Beşşar'ın Kenan'ı 2006'daki kabine değişikliğinde İçişleri Bakanlığından alması bekleniyordu. Dolayısıyla Kenan'ın intiharı, iktidar elitinden tasfiyesini hızlandırıcı etki yapmıştır.

Suriye'de bir iktidar değişikliğine yol açacağı düşünülen Mehlis raporlarının hazırlanma döneminde Suriye yönetiminin gösterdiği başarılı kriz yönetimi, uluslararası baskıların altında bunalan Beşşar Esad'ın iktidardaki gücünü ve halk düzeyinde desteğinin artmasına yol açmıştır. Refik Hariri'nin öldürülmesinden itibaren ılımlı ve işbirliğine yatkın bir tavır gösteren Beşşar Esad, gerginlikleri mümkün olduğunca alt seviyede tutmak istemiştir. Beşşar, bu bağlamda tarihi ve stratejik önemi olan Lübnan'dan Suriye askerlerinin çıkmasına yönelik uluslararası baskılara olumlu yanıt vermiş ve sorunsuz bir şekilde çekilme işlemini gerçekleştirmiştir. Buna rağmen Hariri suikastı sonrası Lübnan'da gerçekleştirilen siyasi suikastlar uluslararası kamuoyunda Suriye yönetiminin suçlanmasına neden oldu. Nisan 2005'te başlayan BM Hariri suikastı soruşturması sürecinde, Suriye yönetimi savcı Mehlis ve ABD yönetimi tarafından zaman zaman işbirliği yapmadığı suçlamalarına maruz kalsa da Beşşar'ın BM Soruşturma Komitesinin işbirliği tekliflerine birçok kez olumlu cevap verdiğini görmek gerekir. Eylül 2005'te İçişleri Bakanı Gazi Kenan'ın da içinde bulunduğu Suriyeli resmi görevlileri sorgulamak için komisyonun Suriye'ye gelmesine izin verilirken ilk Mehlis Raporundan sonra Kasım 2005 sonunda 5 Suriyeli üst düzey yetkiliyi sorgulanmak üzere Viyana'ya göndermiştir. Bununla birlikte Suriyeli yetkililer her fırsatta Suriye'nin Hariri

⁴³⁰ Geneviève Roberts, "Syrian general in UN inquiry found dead", *The Independent*, 13 Ekim 2005

⁴³¹ "President to CNN", *Syria Times*, 13 Ekim 2005

suikastı ile ilgisinin olmadığını belirtmişlerdir. Beşşar, BM soruşturma sürecinde tavizler verdiyse de özellikle kendisinin yeni iktidar eliti içerisinde önemli yere sahip olan kardeşi Mahir Esad ve eniştesi Asef Şevket'e yönelik suçlamalarda koruyucu rolünü oynamayı ihmal etmemiştir.⁴³² ABD yönetiminin Suriye'ye yönelik tek yanlı sert dış politika anlayışı, Irak ve Filistin krizlerinin de katkısıyla Suriye halkındaki ABD düşmanlığını artırdığı gibi Beşşar iktidarına olan kitle desteğini artmasına hizmet etmiştir. İlk Mehlis Raporunun ardından Şam'da yapılan gösteriler, Beşşar yönetimine verilen halk desteğini göstermekle birlikte Suriye halkının Irak'ta olan işgalden yol çıkarak ülkenin bağımsızlığı konusundaki hassasiyeti de göstermiştir. Suriye üzerinde uluslararası baskının ve güvenlik kaygılarının en üst seviyeye ulaştığı Kasım ayında Beşşar Şam Üniversitesinde yaptığı konuşmada ulusal bütünlüğe özel bir vurgu yapmıştır.⁴³³ Konuşmanın ardından ülke genelinde bir ulusal seferberlik başladı. Ülkenin her yerinde halk Suriye bayrakları ve Beşşar'ın fotoğraflarıyla protesto gösterileri düzenleyerek Beşşar'ın liderliğindeki yönetime desteğini bildirdi.⁴³⁴ Gösterilerde Suriye için adalet ve barış istekleri ön plana çıkarken ABD karşıtı savunmacı bir milliyetçilik dikkat çekmektedir.

Beşşar aldığı halk desteğinin yanında kamuoyu propagandası yoluyla kriz yönetiminde etkin taktik hamleler de gerçekleştirdi. İkinci Mehlis raporu öncesi Hariri suikastının görgü tanığı olarak Lübnan'da şahitlik yapan Kürt asıllı El-Muhaberat görevlisi Hüssam Tahir Hüssam'ın Suriye'ye sığınması ve ifadesini değiştirmesi ise Suriye'nin uluslararası kamuoyundaki meşruluğunu arttırdı. Avukatı Teysir İd ve Suriye Enformasyon Bakanı Mehdi Dahlallah ile birlikte bir basın açıklaması yapan Hüssam, Lübnan'da kendisinin ve nişanlısının tehdit edildiğini, baskı ve işkence altında şahitlik yaptırıldığını ve Saad Hariri'nin kendisine Suriyeli yetkililer (özellikle Mahir Esad ve Asef Şevket) aleyhinde konuşması karşılığında 1 milyon 300 bin dolar teklif ettiğini söyledi. Savcı Mehlis, Hüssam'ın açıklamalarını Soğuk Savaş döneminde Doğu Blokundaki devletlerin yaptığı propapanda

⁴³² Riyad Alemeddin, "Suriye Yönetimi Kimin Elinde?", *Radikal*, Yorum, 11 Kasım 2005

⁴³³ "Speech of President Bashar al-Asad at Damascus University", *SANA*, 10 Kasım 2005, http://www.sana.org.sy/english/headlines/10-11/Speech_of_president_bashar_al-Assad_at_Damascus_university.htm

⁴³⁴ "Suriye Esad İçin Seferber", *Radikal*, 18 Kasım 2005

taktiklerine benzetti.⁴³⁵ Diğer taraftan bu olayla Suriye yönetiminin Hariri krizi boyunca ilk kez karşı eyleme geçebildiği ve kamuoyu propagandasını etkin olarak kullandığı görüldü. Beşşar Esad bu dönemde savcı Mehlis'in yetersiz kanıtlara dayalı suçlamalarının da yardımıyla iç siyasetteki ve uluslararası ortamdaki dengeleri akıllıca kullanarak başarılı bir siyasi lider görüntüsü verdi.

Beşşar Esad, iktidardaki gücünü ve halk desteğini arttırırken dış ve iç tehditlere karşı uygulanan güvenlikçi anlayıştan dolayı reform politikasında 2005'in ikinci yarısında bir durgunluk dönemi yaşandı. Bu dönemde Suriye yönetimi demokratikleşme-güvenlik çelişmesini sık sık yaşayarak reform adına olumlu ve olumsuz birçok karar ortaya koydu. Öyle ki Hariri soruşturmasının en yoğun günlerinde Beşşar'ın özel emriyle 2 Kasım'da siyasi mahkûmlara yönelik 190 kişiyi kapsayan bir af çıkarıldı. Affedilen mahkûmlar arasında Mayıs 2005'de Atasi Formu'nda Müslüman Kardeşler Örgütü lideri Bayanuni'nin mesajını okuduğu için hapse atılan muhalif yazar Ali Abdullah da vardı. Bu af kısa vadede olumlu bir adım olarak görülse de diğer aflar gibi sembolik bir değer ötesine geçemedi. Affın gerekçelerinden biri reform hareketine katkı iken diğer ise ülkenin geçirdiği zor günlerde ulusal uzlaşmayı sağlamak ve ulusal çıkarları sağlamlaştırmaktı. Beşşar'ın af kararına paralel aynı dönemde Suriye güvenlik güçlerinin Suriye Liberal Demokratik Birlik Partisi Başkanı Kemal Labwani'yi ABD dönüşü hava alanında tutuklanması ise dünya kamuoyunda keyfi bir tutuklama olarak görülürken Batılı devletlerin tepkilerine yol açtı. Suriye yönetiminin güvenlikçi yaklaşımının önplana çıktığı bu tutuklama kararı, Suriye ulusal güvenliğinin tehdit altında olduğu bir dönemde Labwani'nin Amerika ziyaretinin şüpheyle karşılanmasının bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Bu tutuklama sonrası dönemde Suriyeli Kürtlerin ve eski devlet başkan yardımcısı Abdülhalim Haddam'ın Batı devletler nezdinde destek arayışları Suriye yönetiminin güvenlik kaygılarını destekler niteliktedir. Güvenlik demokratikleşme ikileminin yoğun olarak yaşayan Suriye yönetimi, 19 Ocak 2006'da ise reform açısından şaşırtıcı ve olumlu bir kararın altına imza attı ve uzun süredir tutuklu olan 5 reformcu aydının serbest bırakılacağını açıkladı. Anayasayı ortadan kaldırmaya teşebbüs

⁴³⁵ "Mehlis slams Syrian Cold War propaganda tactics", *La Libnan*, 3 Aralık 2005, http://yalibnan.com/site/archives/2005/12/mehlis_slams.php

suçundan tutuklanan Riyad Seyif, Mamun El-Homsi, Habib İsa, Fawaz Tello ve Velid Bunni, 2001 yılındaki Şam Baharı döneminde reform hareketinin önemli isimlerindendi. Özellikle Riyad Seyif'in geçmişteki reformcu kimliği, Suriye'deki siyasi dönüşümün tekrar en önemli aktörü olabileceği yorumlarına yol açtı. Aslında Suriye toplumdaki orta sınıf burjuva karakteriyle Seyif, bağımsız ve kurumsal bir kimlikle mevcut siyasi sisteme entegre edilebilirse iktidardaki Baas'a karşı ciddi bir liberal muhalefet oluşturabilecek potansiyele sahiptir.⁴³⁶ 5 Suriyeli reformcu aydının serbest bırakılmasının ardından Beşşar'ın 21 Ocak 2006'da Arap Avukatlar Birliği kongresinin açılışında yaptığı konuşmada yeni siyasi reformları hayata geçirilmesinin önemini vurgulaması halk düzeyinde beklentileri arttırdı.⁴³⁷ Görüldüğü gibi Suriye yönetiminin güvenlik demokratikleşme arasında yaşadığı çelişki, ülkenin geleceğini etkilemekte ve reform politikalarının istikrarsız bir seyir izlemesine yol açmaktadır.

Beşşar Esad ise Suriye yönetiminin güvenlik kaygılarının artmasını sağlayan temel faktör olarak dış politikadaki gelişmeleri göstermektedir. Beşşar, bu dönem yaptığı açıklamalarda reform konusunda umut vermeye devam ederken Suriye toplumunun eksiklikleri ve dış politikadaki sorunların reform hareketini yavaşlattığını ifade etmektedir. Beşşar 2005 yılı sonunda verdiği bir röportajda reform hareketinin içeriği ve durumu hakkında şunları söylüyordu:

“Kendi değerlerimize göre bir demokrasi kuracağız. Bu yolda çok önemli adımlar attık. Ancak bunların yeterli olduğunu söyleyemem. Önümüzdeki dönem partiler yasasını çıkarmayı planlıyoruz. Siyasal ve ekonomik liberalleşme yönünde önemli kararlar aldık. Bu kararları uygulamak için çaba harcıyoruz. Bunun kolay olmayacağını biliyoruz. Çünkü Suriye'nin devlet yapısı ve toplum alışkanlıkları henüz buna uygun değil. Yıllarca uyuyan bir adamı uyandırıp maratonda koşturamazsınız. Önce yürümesini sağlamalısınız..Biz devletin ve toplumun demokratikleşmesi ve özgürleşmesi konusunda kararlıyız ve bu yolda sonuna kadar ideceğiz. Önemli olan dış güçlerin bizi rahat bırakması ve bize engel çıkarmamasıdır. Çünkü bir taraftan

⁴³⁶ Rhonda Roumani, “Syria Frees 5 Political Activists”, *The Washington Post*, 19 Ocak 2006

⁴³⁷ “President Assad's Speech before the Arab Lawyers Union Conference”, SANA, 22 Ocak 2006, <http://www.sana.org/index909ec903e32aa8ce51faba04d0d5d490.html>

Irak, öbür taraftan Lübnan sorunu ile ilgilenirken reforma zaman ayıramıyorsunuz. Üstelik topraklarımız İsrail işgali altındaysa”⁴³⁸

Beşşar’ın dış politika ile reform hareketi arasında kurduğu ilişkinin doğruluk düzeyinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Suriye, Hariri suikastı ve Irak’taki krizin yarattığı bölgesel durumdan doğrudan etkilenmektedir. Uluslararası baskı Suriye yönetiminin reform politikalarında rahat ilerleme imkânını daraltmakla birlikte çelişkili ve şaşkırtıcı kararları da birbiri ardına getirmektedir.

⁴³⁸ “Hüsnü Mahalli’nin Beşşar Esad Röportajı”, *Akşam*, 27 Aralık 2005

SONUÇ

Beşşar Esad'ın 2000 yılında Suriye iktidarına geçmesi, dünya kamuoyunun genelinde olumlu tepkilere neden olurken Arap dünyasındaki eski kuşak statükocu siyasi liderlik anlayışının sona erişinin ve yenilikçi genç Arap liderlerinin Soğuk Savaş sonrası dönemde ülkeleri için gereken siyasi ve ekonomik dönüşümü sağlayacakları sürecin bir parçası olarak görülmüştü. Beşşar, otoriterliğin kurumsallaştığı ve karmaşık bir himaye sistemini içinde barındıran Suriye devlet yapılanmasına rağmen iktidarının ilk yılları ülkenin bütününe yönelik kapsayıcı siyasi ve ekonomik reform stratejileri ortaya koymuştur. Bu dönemde Suriye'de uzun yıllar boyunca devletin egemenlik alanı içinde kalan sivil toplum, ülkenin her tarafına yayılan “Sivil Tartışma Forumları” ve bu forumlara katılan reformcu aydın sınıfın katkısıyla canlanma belirtileri gösterirken ekonomide kronikleşen sorunlar ve devletçi yapılanma liberal nitelikli yapısal reformlarla ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Beşşar, hem söylemleriyle hem de yaptıklarıyla ülkesinde ve bölgede değişme öncü bir lider olma yolunda ilerlerken özellikle siyasi alandaki reformların bir anda durdurulması ve Baas devletinin otoriter yanının tekrar ortaya çıkması, Suriye'deki iktidar elitinin ve devlet zihniyetinin ciddi bir reformasyona ihtiyacı olduğunu göstergesidir. Bunun yanında reformun hızındaki yavaşlama ve güvenlikçi yaklaşımın geri dönüşü, uluslararası ve bölgesel gelişmelerin doğrudan etkisi altında kalırken zaman zaman da Beşşar'ın reformcu kimliğinin sorgulanmasını getirmektedir. Beşşar iktidara sahip olduğu süre boyunca güvenlik ve demokratikleşme arasındaki çelişkiyi sürekli üzerinde hissetmiştir. Bu çelişki Beşşar'ın reform konusundaki kararlılığını olumsuz etkilemekle beraber reform politikalarını da kesintiye uğratmaktadır.

Suriye'deki reform hareketi, 2000 yılından itibaren hızında ve kapsamında bir belirsizlik olsa da her şeye rağmen ilerlemektedir. Reforma ülke içinden dışından pek çok faktör etki etmektedir. Bu bağlamda Suriye'deki reformu anlayabilmenin yolu mevcut devlet yapılanmasından ve Suriyeli yöneticilerden kaynaklanan engelleri görmekle birlikte uluslararası camianın Suriye'deki reforma yaklaşımını anlamaktan

geçer. Suriye modernleşme ve ulus-devlet olma adına birçok Arap ülkesinden ileride bir pozisyona sahipse de ülke ekonomisindeki geri kalmışlık ve bölgesel sorunlarla doğrudan muhatap olunması, Suriye'deki reformun başarısının uluslararası camianın desteğine olan ihtiyacı göstermektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Batılı devletlerin Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkeleri uluslararası sisteme entegre etme adına verdiği siyasi ve ekonomik destek ve teşviklere karşın Beşşar Suriyesi'ndeki reforma ilgi AB'nin bazı ekonomik işbirliği programları dışında oldukça sınırlı kalmıştır. Özellikle küresel güç ABD yönetiminin Beşşar döneminde Suriye'ye yaklaşımı, güvenlik çerçevesinde ve önyargılı olmuştur. Irak'a yapılan askeri müdahale sonrası ise ABD-Suriye ilişkilerinde tam bir kaos hakimdir. Bush yönetimi için Suriye bölgede gerçekleşen olumsuz gelişmelerde suçlanacak bir günah keçisine dönüşmüştür. ABD yönetiminin Suriye'ye karşı siyasi ve ekonomik baskı araçlarına başvurması da Beşşar'ın reform hareketini gerçekleştireceği iç siyasal ortamı germekte ve Suriye'yi içten ve dıştan güvenlik riskleriyle karşı karşıya bırakmaktadır. ABD yönetiminin BODP gibi eylem planları ise ülkede başta Kürtler ve Müslüman Kardeşler Örgütü olmak üzere etnik ve dini temelli politika yapan grupları harekete geçirmektedir. Bu şartlar altında uluslararası camianın ve küresel güç ABD'nin Suriye'de siyasi ve ekonomik gelişmeyi sağlayacak reformları isteyip istemediği sorusuna verilecek cevap reform hareketinin geleceğini doğrudan etkileyecektir. Bush yönetimi her fırsatta Orta Doğu'nun demokratikleşmesi gerektiğini hatta bölgeye yaptıkları askeri ve siyasi müdahalenin kendilerine demokratikleştirme misyonu verdiğini iddia etmektedir. Oysaki ABD'nin Suriye'ye ve Beşşar Esad'a karşı yaklaşımı, dışlayıcı ve serttir. ABD yönetimi, Suriye'yi demokratikleştirmek adına muhalif gruplarla işbirliği yapma dışında bir eylem içerisine girmekten kaçınmaktadır. ABD'nin Orta Doğu politikalarını kendi çıkarları ve İsrail'in güvenliği çerçevesinde oluşturduğu düşünülürse Suriye'nin siyasi ve ekonomik reformu gerçekleştirip bölgede siyasi ve ekonomik olarak güçlenmesi, İsrail ile Suriye arasında İsrail'in lehine olan güç dengelerini değiştirecektir. Özellikle Suriye'nin Golan Tepeleri gibi stratejik önemi olan bir bölgesini 1967'den beri işgal altında tutan İsrail, bölgede Filistin sorunu başta olmak üzere nüfuzunu kullanabilen bir Suriye istemeyecektir. İsrail, bölgede çıkan sürekli krizlerle siyasi ve ekonomik gücü azaltılmış bir Suriye'yi tercih etmektedir. İsrail'in güvenliği

Suriye'deki reforma ABD yönetiminin yapacağı destek ve teşviklerin önündeki en önemli engeldir. ABD'nin Suriye'de ekonomik açıdan da önemli çıkarları olmaması ABD-Suriye arasındaki gerginliğin sürekliliği olabileceği izlenimini vermektedir. ABD yönetiminin Suriye'ye yönelik politikasının siyasi ve diplomatik anlamda kontrolü bir kriz yönetimi şeklinde gelişmesi beklenmektedir. Beşşar yönetiminin askeri veya sivil yöntemlerle iktidardan indirilmesi ise yakın bir gelecekte düşük bir ihtimal olarak görülmektedir. Beşşar'ın iktidardan indirilmesi bölgede yeni bir kriz alanı çıkarabileceği gibi yeni dönemde iktidara gelme olasılığı yüksek olan Müslüman Kardeşler veya diğer İslami grupların ülkeyi radikal politikalara yönlendirmesi yüksek bir olasılıktır. Bu dönüşümse bölgedeki ABD ve İsrail varlığını ve güvenliğini tehdit edebilecek şiddet olaylarının yolu açabilir.

Beşşar Esad'ın ve Suriye'deki iktidar elitinin, Suriye için bölgede oluşan zorlu dış politika şartları ve ABD, İsrail ve Kürt gruplarından gelen baskılara, içe kapanarak ve geleneksel siyasi yapıları muhafaza ederek karşı koyması zor görünmektedir. Beşşar'ın öncelikli olarak yapması gereken Suriye'nin siyasi ve ekonomik liberalleşmesini kararlı bir şekilde sürdürmek olmalıdır. Bu çerçevede öncelikli olarak ülkedeki toplumsal grupların artan ölçüde siyasal yaşama katılmaları sağlanıp, Baba Esad'ın oluşturmaya çalıştığı Suriyelilik kimliğini bütün etnik ve dini grupları kapsayacak şekilde genişletmek ve tarihsel-kültürel ortaklıklara dayalı bir vatandaşlık kimliği geliştirilmek zorundadır. Bürokratik-otokratik bir devlet yapısına sahip olan Suriye'de elit yönetici sınıf ile halk arasındaki uçurum ancak demokratik özgürlüklerin fırsat eşitliği içinde tanınması sayesinde kapatılabilir ve ortak gelecek umutları olan bir Suriye oluşturulabilir. Ülkede değişim ve demokratikleşme için gerekli olan iç faktörlerden en önemlisi sivil toplumun oluşturulması yoluyla devletin sivilleştirilmesidir. Bu sivilleşmeyi sağlayacak ülke içindeki grup ise reformcu aydın sınıftır. Geçiş aşamasında devletin bağımsız sivil toplum yapılarına vereceği destek ve teşvik ülkedeki farklı siyasi ve toplumsal grupların sisteme katılımına hizmet edecektir. Bununla birlikte Suriye'de bağımsız siyasi partilerin ve bir siyasi partiler kanununun olmayışı, ciddi bir temsil ve katılım bunalımına yol açmaktadır. Baas Partisi'nin Haziran 2005'te yapılan kongresinde çok partili yaşama geçiş konusundaki tavsiye kararının Beşşar tarafından uygulamaya geçirilmesi Suriye'deki

otoriter siyasi sistemin dönüşümündeki önemli bir adım olacaktır. Demokratik bir Suriye ancak çok partili bir siyasi yaşam üzerinde inşa edilebilir.

Beşşar Esad'ın iktidara geldiğinden beri uyguladığı iktidar elitindeki değişim stratejisi, ülkedeki reform hareketinin en önemli unsurlarından olan genç liberal yöneticilerin devlet kadrosunda yerlerini almalarına hizmet etti. Bu stratejinin ilk sonucu olarak iktidar eliti içindeki *Old Guard* denen değişim karşıtları devlet kadrolarından tasfiye edildi. Haziran 2005'te yapılan Baas kongresiyle iktidar elitindeki değişim süreci büyük ölçüde son aşamaya getirildi. Yeni yönetici elitin reform yönündeki istek ve çalışma düzeyi ülkenin siyasi ve ekonomik olarak uluslararası sistemle bütünleşme hızını belirleyecektir. Beşşar önderliğindeki iktidar elitinin devlet içerisinde yapısal reformları ve köklü hukuksal değişimleri 2010'lara kadar olan sürede gerçekleştirmesi gereklidir. Bu yönde somut adımlar atılmadığı takdirde Beşşar'a halk düzeyinde olan destek, güven ve inanç azalacaktır. Beşşar giderek babası Hafız Esad'ın otoriter kimliğine bürünebileceği gibi yeni iktidar eliti de bir *New Guard* haline gelebilir. Böyle bir durum ise Beşşar'ın reform hareketini Hafız Esad'ın sonuçsuz liberalleşme politikalarına dönüştürecektir.

Suriye reform konusunda içten ve dıştan kaynaklanan her türlü olumsuz şartlara rağmen önemli tarihsel ve toplumsal avantajlara da sahiptir. Suriye, anayasal tecrübeleri ve laik bir devlet yapısı ile Orta Doğu'nun demokratik reform alt yapısına sahip bir ülke izlenimi vermektedir. "Şam Baharı" döneminde devletin iziniyle bir anda ortaya çıkan sivil toplumun geniş bir bölgede etkili olması bir tesadüf değil, bir birikimin sonucudur. Ayrıca Suriye, etnik ve dini çeşitliliğine rağmen milli devlet oluşturmak ve ulusal düzeyde entegrasyon sağlamak açısından tarihsel ve entelektüel birikime sahiptir ve diğer Arap ülkelerinden bir adım öndedir. Beşşar, Orta Doğu'daki siyasi belirsizlikler ve krizlere karşı ülke bütünlüğünü ve çıkarlarını korumaya yönelik uyguladığı güvenlikçi politikalarla özgürlükler arasında bir denge kurmak zorundadır. Güvenlik için özgürlüklerden ve demokrasiden, özgürlükler için güvenlikten taviz vermemelidir. Beşşar Esad'ın, radikal dönüşümleri ülke içi dengeleri ve siyasi meşruiyetini koruyarak nasıl gerçekleştireceği sorusu aynı

zamanda güçlü ve etkin lider kimliğine ne kadar sahip olduğunu da ortaya koyacaktır.

EKLER

EK-A

Suriye Haritası

EK-B

SURİYE HAKKINDA GENEL BİLGİLER⁴³⁹

Ülkenin Tam Adı: Suriye Arap Cumhuriyeti

Ülkenin Yerel Adı: Al Jumhuriyah al Arabiyah as Suriyah

Yönetim Şekli: Başkanlık Tipi Cumhuriyet

Yüzölçümü: 185.180 km²

Sınırları: 2,253 km

Sınır Komşuları: Türkiye 822 km, Irak 605 km, İsrail 76 km, Ürdün 375 km, Lübnan 375 km

Nüfusu: 18.2 milyon (2004 tahmini)

İsrail işgali altındaki Golan Tepelerinde yaşayan 40.000 kişiyi de bu nüfusa ekleyebiliriz: (20.000 Arap -18.000 Dürzî ve 2.000 Nusayri- ve 20.000 İsraili yerleşimci)

Nüfus Artış Hızı: 2.4 % (2004 tahmini)

Başkent: Şam (Dımaşk, Damascus)

İdari bölümler: 14 Eyalet (Hasake, Lazkiye, Kunaytira, Rakka, Es Süveyde, Dar'a, Deyr'üz Zor, Dımaşk, Halep, Hama, Humus, Idlib, Rif Dımaşk, Tartus)

Bağımsızlık: 17 Nisan 1946 (Fransız Manda Yönetimi sona erdi)

Anayasa: 13 Mart 1973

Etnik Yapı: Arap (90%), Kürt (9%), Ermeni, Çerkez, Türkmen

Dini Yapı: Sünni Müslüman (74%), Nusayri (12%), Hıristiyan (10%), Dürzî (3%), İsmaili, Yahudi ve Yezidi

Konuşulan Diller: Arapça (Resmi dil), Kürtçe, Türkçe, Kafkas dilleri, Ermenice, Aramice, Süryanice.

Okuryazar oranı: 15 yaş ve üzeri için veriler (Toplam nüfusta: %70,8, erkekler: %85,7, kadınlar: %55,8 (1997 verileri)

Üye olduğu uluslararası örgüt ve kuruluşlar: ABEDA, AFESD (Arap Ülkeleri Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Fonu), AL, AMF (Arap Ülkeleri Para Fonu), CAEU (Arap Ülkeleri Ekonomik Anlaşmalar Konseyi), CCC (Gümrük İşbirliği Konseyi), ESCWA (Birleşmiş Milletler Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu), FAO (Tarım ve Gıda Örgütü), G-24, G-77, IAEA (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı), IBRD (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası), ICAO (Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü), ICC (Milletlerarası Ticaret Odası), ICRM (Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi), IDA (Uluslararası Kalkınma Birliği), IDB (İslam Kalkınma Bankası), IFAD (Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu), IFC (Uluslararası Finansman Kurumu), IFRC (Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Toplulukları Federasyonu), IHO (Uluslararası Hidrografi Örgütü), ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü), IMF (Uluslararası Para Fonu), IMO (Uluslararası Denizcilik Örgütü), Intelsat (Uluslararası Telekomünikasyon ve Uydu Örgütü), Interpol (Uluslararası Polis Teşkilatı), IOC (Uluslararası Olimpiyat Komitesi), ISO (Uluslararası Standartlar Örgütü), ITU (Uluslararası Haberleşme Birliği), NAM, OAPEC (Arap Petrol

⁴³⁹ Suriye hakkında daha fazla bilgi için bkz. CIA Syria Country Factbook, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/sy.html>; American Embassy Damascus, "Syria Arab Republic: Agriculture, Economic, Commercial Section, Country Commercial Guide", 2004 <http://www.usembassy.state.gov/damascus>

İhracatçısı Ülkeler Örgütü), OIC (İslam Konferansı Örgütü), UN (Birleşmiş Milletler), UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı), UNESCO (Eğitim-Bilim ve Kültür Örgütü), UNIDO (Endüstriyel Kalkınma Örgütü), UNRWA (BM Filistin Mültecileri Yardım Komisyonu), UPU (Dünya Posta Birliği), WFTU (Dünya İşçi Sendikaları Federasyonu), WHO (Dünya Sağlık Örgütü), WMO (Dünya Meteoroloji Örgütü), WTO (Dünya Turizm Örgütü)

EK-C

SURİYE ARAP CUMHURİYETİ'NDE KABİNELER

(BEŞŞAR ESAD DÖNEMİ)

2000-2001 Kabinesi

Başbakan, Muhammad Mustafa Miro
Başbakan Yardımcısı- Savunma Bakanı Mustafa Talas
Başbakan Yardımcısı, Muhammed Naci Otri
Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı, Khaled Raad
Dışişleri Bakanı, Faruk el-Şara.
İçişleri Bakanı Muhammad Harba
Ekonomi ve Dış Ticaret Bakanı Dr. Muhammed İmadi
Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı, Nasır Kaddour
Maliye Bakanı, Muhammed Halid Mahaini
Sağlık Bakanı, Muhammed İyad el-Satı
Tarım Bakanı, Esad Mustafa
İletişim Bakanı, Radwan Martini
İskân Bakanı, Hüssam el-Safadi
Elektirik Bakanı, Muneeb Ben Ass'ad Saim al-Dahr
Evkaf Bakanı, Muhammed Ziyadah
Petrol ve Doğal Kaynaklar Bakanı, Muhammed Mahir Cemal
Yerel Yönetimler Bakanı, Selam el-Yasin
Enformasyon Bakanı, Adnan Umran
Başkanlık İşleri Bakanı, Haytham Duaihi
İmar ve Bayındırlık Bakanı, Nihad Mushantit
Kültür Bakanı, Maha Kanout
Devlet Bakanı, Hasan Nuri
Turizm Bakanı, Kasım Muktat
Eğitim Bakanı, Mahmud el-Sayed
Çevreden Sorumlu Devlet Bakanı, Faruk el-Adli
Adalet Bakanı, Nebil el-Kâtip
Planlamadan Sorumlu Devlet Bakanı, Issam el-Zaim
Yüksek Öğrenim Bakanı, Hassan Risha
Ulaştırma Bakanı, Mukaram Obeid
Kabine İlişkilerinden Sorumlu Devlet Bakanı, Muhammed Mufdi Sayfo
Çalışma ve Sosyal İşler Bakanı, Bari'a Kudsi
Stok ve İç Ticaret Bakanı, Usame Ma'a el-Bared
Devlet Bakanı, İhassan Shraiteh
Endüstri Bakanı, Ahmed Hamo
Sulama Bakanı, Taha el-Attrash
Devlet Bakanı, Makhoul Abu Hamdha

2001-2002 Kabinesi

Başbakan, Muhammed Mustafa Miro
Savunma Bakanı, Mustafa Talas
Muhammed Naci Otri, Başbakan Yardımcısı
Dışişleri Bakanı, Faruk el-Şara
Ekonomik İlişkilerden Sorumlu Başbakan Yardımcısı, Muhammed Hüseyin
Göçmen Bakanı, Nasır Kaddour
Sağlık Bakanı, Muhammed İyad el-Satı
Sulama Bakanı, Radwan Martini
Elektrik Bakanı, Muneb Saem el-Dahr
Evkaf Bakanı, Muhammed Ziyadah.
Enformasyon Bakanı, Adnan Umran
Başkanlık İşleri Bakanı, Ghassan al-Lahham
Eğitim Bakanı, Muhammed el-Sayed
Adalet Bakanı, Muhammed Nebil el- Khatib
Endüstri Bakanı, İssam el-Zaim
Yüksek Öğrenim Bakanı, Hasan Risheh
Ulaştırma Bakanı, Mukaram Obeid.
Maliye Bakanı, Muhammed el-Atrash
İçişleri Bakanı, Ali Haj Hammoud.
Ekonomi ve Dış Ticaret Bakanı, Ghassan el-Rıfai.
Petrol Bakanı, İbrahim Haddad
İletişim Bakanı, Beşir el-Munajed
Yerel Yönetimler Bakanı, Hilal el-Atrash
Turizm Bakanı, Sadallah Agha el-Kalaa.
Tarım Bakanı, Nureddin Mouna
Bayındırlık Bakanı, Husam el-Esvad
Kültür Bakanlığı, Nakva Kassab Hassan
Çevre Bakanı, Adnan Hüzam
İskân Bakanı, Ayman Wanly
Çalışma ve Sosyal İşler Bakanı, Ghada el-Cabi
Stok ve İç Ticaret Bakanı, Bessam Muhammed Rüstem
Devlet Bakanı, Faysal Jawish
Devlet Bakanı, Abdülkerim Sayed Yusuf
Devlet Bakanı, Abdülnasır Abdülmuti Davud

2003-2004 Kabinesi

Başbakan, Muhammed Naci Otri
Savunma Bakanı, Hasan Türkmeni
Dışişleri Bakanı, Faruk el-Şara.
Göçmen Bakanı, Buseyne Şaban.
Sağlık Bakanı, Muhammed İyad el-Satı.
Tarım Bakanı, Adel Safir.
Elektrik Bakanı, Muneb Saem el-Daher.
Petrol Bakanı, İbrahim Haddad.
Sulama Bakanı, Nadir el-Buni.

Kültür Bakanı, Mahmud el-Sayed.
Enformasyon Bakanı, Ahmad al-Hasan.
Evkaf Bakanı, Muhammed Ziyadah.
Transport Minister, Makram Obied.
Adalet Bakanı, Nizar al-Assasi.
Endüstri Bakanı, Muhammed Safi Abu Dan.
İçişleri Bakanı, Ali Haj Hammoud.
İletişim ve Teknoloji Bakanı, Beshir el-Munajjed.
Çalışma ve Sosyal İşler Bakanlığı, Seham Dello.
Bayındırlık ve İskân Bakanı, Nihad Mushantat
Yerel Yönetimler Bakanı, Hilal el-Atrash.
Eğitim Bakanı, Dr. Ali Sa'd
Maliye Bakanı, Muhammed Hüseyin
Ticaret Bakanı, Ghassan Rifai
Turizm Bakanı, Sadallah Agha el-Kalaa.
Yüksek Öğrenim Bakanı, Dr. Hani Murtada.
Başkanlık İşleri Bakanı, Dr. Ghassan al-Lahham.
Devlet Bakanı, Youssef Soleiman al-Ahmad.
Devlet Bakanı. Dr. Bashar al-Sha'ar.
Devlet Bakanı, Mohammed Yehia Kharrat.
Devlet Bakanı, Dr. Hussam al-Aswad.
Devlet Bakanı, Eng. Ghayath Jur'atli.

2004-2006 Kabinesi

Başbakan, Muhammed Naci Otri
Savunma Bakanı, Hasan Türkmeni
Dışişleri Bakanı, Faruk el-Şara
Göçmen Bakanı, Buseyne Şaban.
Sağlık Bakanı, Mahir Hüssami.
Tarım Bakanı, Adel Safir.
Elektrik Bakanı, Muneb Saem el-Daher.
Petrol Bakanı, İbrahim Haddad.
Sulama Bakanı, Nadir el-Buni.
Kültür Bakanı, Mahmud el-Sayed.
Enformasyon Bakanı, Ahmed el-Hassan.
Diyanet İşleri Bakanlığı, Ziyad el-Ayubi.
Ulaştırma Bakanı, Makram Obied.
Adalet Bakanı, Nizar al-Assasi.
Endüstri Bakanı, Ghassan Tayarah
İçişleri Bakanı, Gazi Kenan
İletişim ve Teknoloji Bakanı, Beshir el-Munajjed
Çalışma ve Sosyal İşler Bakanlığı, Diyala el-Haj Arif
Bayındırlık ve İskân Bakanı, Nihad Mushantat
Yerel Yönetimler Bakanı, Hilal el-Atrash
Eğitim Bakanı, Ali Sa'd
Maliye Bakanı, Muhammed Hüseyin

Ekonomi Bakanı, Ömer Hüsnü Lutfi
Turizm Bakanı, Sadallah Agha el-Kalaa
Yüksek Öğrenim Bakanı, Hani Murtada
Başkanlık İşleri Bakanı, Ghassan el-Lahham
Devlet Bakanı, Yusuf Süleyman el-Ahmed
Devlet Bakanı, Beşşar el-Sha'ar
Devlet Bakanı, Muhammed Yahya Kharrat
Devlet Bakanı, Dr. Hüssam el-Esvad
Devlet Bakanı, Gayath Curatli

2006 Kabinesi

Başbakan, Muhammed Naci Otri
Savunma Bakanı, Hasan Türkmeni.
Başkan Yardımcısı Faruk el-Şara.
Dışişleri Bakanı, Velid Mualim.
Dışişleri Bakan Yardımcısı, Faysal Miktat.
Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı, Abdullah Derderi
Göçmen Bakanı, Buseyne Şaban.
Sağlık Bakanı, Mahir Hussami.
Tarım Bakanı, Dr. Adel Safar.
Elektrik Bakanı, Ahmed Halid Ali.
Petrol Bakanı, Sufiyan Allo.
Sulama Bakanı, Nadir el-Buni.
Kültür Bakanı, Riyad Na'san Agha.
Enformasyon Bakanı, Ahmed el-Hasan.
Diyanet İşleri Bakanlığı, Ziyad el-Ayubi.
Ulaştırma Bakanı, Yaarob Suleiman Badr
Adalet Bakanı, Muhammed Ghafri
Endüstri Bakanı, Fuad İsa Coni
İçişleri Bakanlığı, Bassam Abdülmecid
Haberleşme ve Teknoloji Bakanı, Emir Nezir Salem
Çalışma ve Sosyal İşler Bakanlığı, Diyala el-Haj Arif
Bayındırlık ve İskân Bakanı, Nihad Mushantat
Yerel Yönetimler Bakanı, Hilal el-Atrash
Eğitim Bakanı, Ali Saad
Maliye Bakanı, Muhammed Hüseyin
Ekonomik Bakanı, Ömer Hüsnü Lutfi
Turizm Bakanı, Sadallah Agha el-Kalaa
Yüksek Öğrenim Bakanı, Giath Barakat
Başkanlık İşleri Bakanı Ghassan el-Lahham
Devlet Bakanı, Yusuf Süleyman el-Ahmed.
Devlet Bakanı, Beşşar el-Sha'ar
Devlet Bakanı, Gayath Curatli
Devlet Bakanı, Hüseyin Mahmud Farzat (yeni)
Devlet Bakanı, Joseph Süveyd (yeni)
Devlet Bakanı, Hassan Sâri (yeni)

EK-D**SURİYE ARAP CUMHURİYETİ'NİN TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELERİ****Tablo-1**

	2000a	2001a	2002a	2003b	2004b
GSYİH (milyar \$)	19,5	20,6	21,6	22,5	22,3
Reel GSYİH Büyüme (%)	0,6	3,8	4,3	2,6a	1,8
Tüketici Fiyatları Enflasyonu (ort, %)	-3,8	3,0	1,0	1,5	2,0
Nüfus (milyon)	16,6	17,0	17,4	17,8	18,2
İthalat fob (milyon \$)	3 723,0	4 282,0	4 458,0	4 430,0a	4 607,2
Cari-hesap dengesi (milyon \$)	1 061,0	1 221,0	1 440,0	728,0a	1 386,7
Toplam dış borç (milyar \$)	21,7	21,3	21,5	21,7	22,0
Döviz kuru (ortalama, Suriye Lirası: ABD \$)	46,30	46,30	46,30	46,30a	48,50a

a Gerçekleşen. b EIU tahmini.

Kaynak: The Economist Intelligence Unit Country Report, May 2005.

Tablo-2

Petrol İhracatı	480.000 varil/gün (2002 Yılı tahmini)
Petrol İhracatı Gelirleri	4.2 milyar \$ (2002 Yılı)
Petrol İhracatında Başlıca Ülkeler	Avrupa Birliği Ülkeleri
Başlıca Petrol İhraç Terminalleri	Lazkiye, Banyas, Tartus
Başlıca Petrol İhraç Terminalleri	Lazkiye, Banyas, Tartus
Petrol Üretimi	530.000 varil/gün (2003 Yılı tahmini)
Petrol Tüketimi	261.000 varil/gün (Yıllık tahmini)

Petrol Rezervleri	2.5 milyar varil
Rafineri Kapasitesi	250.000 varil/gün
Başlıca Rafineriler	Humus ve Banyas'ta 242,140 varil/gün kapasiteli iki rafineri bulunmaktadır.
Başlıca Petrol Yatakları	Dayr-ül Zor ve Jafra (Doğu Suriye); Karatchuk (Kuzeydoğu Suriye)
Doğal Gaz Rezervleri	240,5 milyar m ³
Doğalgaz Üretimi	8.5 milyar m ³
Elektrik Üretimi (2001 Tahmini)	26.8 milyar kWh

Kaynak: The Economist Intelligence Unit Country Report, May 2005

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Abdullah, Ömer Faruk: *Suriye Dosyası*, Çev: Hasan Basri, İstanbul, Akabe Yayınları, 1985

Abu Jaber, Kamel: *Arap Baas Sosyalist Partisi: Tarihi, İdeolojisi ve Örgütü*, Çev: Ahmet Ersoy, Ankara, Altınok Matbaası, 1970

Aron, Raymond: *Özgürlükler Üzerine Denemeler*, Çev: Turhan Ilgaz, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1995

Aydos, Volkan; Duran, Meltem: *Suriye Ülke Etüdü*, İstanbul, İTO Yayınları, 2000

Ayubi, Nazih: *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, Çev: Yavuz Alogan, İstanbul, Cep Kitapları, 1992

Balcı, Kerim: “Saddam kaza mı, kader mi: Ortadoğu’nun Devrimci Liderlerinin Kişilik Tahlilleri”, Der: Kerim Balcı, *Kimin Savaşı (Ortadoğu’daki Savaşın Perde Arkası)*, İstanbul, Zaman Kitap, 2003

Barth, Fredrik (Der): *Etnik Gruplar ve Sınırları*, Çev: Ayhan Kaya, Seda Gürkan, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001

Bingöl, Nevzat: *Suriye’nin Kimliksizleri: Kürtler*, İstanbul, Elma Yayınları, 2004

Bulaç, Ali: *İslam ve Demokrasi (Teokrasi- Totaliterizm)*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1993

Bulut, Yücel: *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2002

Canatan, Kadir: *Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995

Cleveland, William L.: *A History of the Modern Middle East*, San Francisco: Westview Press, 1994

Commins, David: *Historical Dictionary of Syria*, London, Scarecrow Press, 1996

Çam, Esat: *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul, Der Yayınları, 1995

Davutoğlu, Ahmet: “Küreselleşme, Zihniyet Bunalımı ve Demokrasi”, *İslam ve Demokrasi*, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı (İSAV), Ensar Neşriyat, 2000

Davutoğlu, Ahmet: *Stratejik Derinlik*, İstanbul, Küre Yayınları, 2003

- Dursun, Davud: *Ortadoğu Neresi*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995
- Duverger, Maurice: *Siyaset Sosyolojisi*, Çev: Şirin Tekeli, İstanbul, Varlık Yayınları, 1995
- Dökmeciyan, R. Hrair: *Arap Dünyasında Köktencilik*, Çev: Muhammed Karahanoğlu, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2003
- Ebu-Rabi, İbrahim M.: *Çağdaş Arap Düşüncesi*, Çev: İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, 2005
- Firro, Kais: “The Syrian Economy Under the Assad Regime”, Der: Moshe Mo’az-Avner Yaniv, *Syria Under Assad*, Londra, Croom Helm, 1986
- Firro, Kais: “Nusayriliğin Milliyetçilik ve Milli Devlete Adaptasyonu”, *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler*, İstanbul, İslam İlimleri Araştırmaları Vakfı, Ensar Neşriyat, 1999
- Fukuyama, Francis: *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev: Zülfü Dicleli, Simavi Yayınları, 1992,
- Fukuyama, Francis: *Devlet İnşası (21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim)*, Çev: Devrim Çetinkasap, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2005
- George, Alan: *Syria: Neither Bread nor Freedom*, Londra, Zed Books, 2003
- Giritli, İsmet: *Bugünkü Orta Doğu’nun Önemli Sorunları*, İstanbul, Nihad Sayar Vakfı Yayınları, 1978
- Giritli, İsmet; Sarmaşık, Jale: *Anayasa Hukuku*, İstanbul, Der Yayınlar, 1996
- Göle, Nilüfer: “Otoriter Laiklik ve İslami Katılım”, *İslam ve Demokrasi*, İstanbul, TÜSES, 1994
- Hadden, Tom: “Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları ve Halkların Hakları”, Der: Kirsten E. Schulze, Martin Stokes, Colm Campbell, *Ortadoğu’da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar*, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul, Sarmal Yayınevi
- Han, Ahmet K.: “Tarafsız Olmayan Savaş Yeni Muhafazakâr Komplo ve Bush Doktrini”, Der: Toktamış Ateş, *ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya*, Ankara, Ümit Yayınları, 2004
- Harik, Iliya: “The Origins of the Arab State System”, Der: Giacomo Luciani, *The Arab State*, Londra, Routledge, 1990

- Harris, William: *Levant: Bir Kùltürler Mozaïği*, Çev: Ercan Ertürk, İstanbul, Literatür Yayınları, 2005
- Hersh, Seymour M.: *Emir Komuta Zinciri (11 Eylül'den Ebu Garib'e Uzanan Yol)*, Çev: Mehmet Harmancı, Agora Yayınları, 2004
- Hinnebusch, Raymond: *Syria: Revolution From Above*, Londra, Routledge, 2001
- Hinnebusch, Raymond: "The Foreign Policy of Syria", Der: Raymond Hinnebusch, Anoushiravan Ehteshami, *The Foreign Policies of Middle East States*, Londra, Lynne Rienner, 2002
- Hourani, Albert: *Arap Halkları Tarihi*, Çev: Yavuz Alogan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000
- Huntington, Samuel P.: *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, Çev: Ergun Özbudun, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 2002
- Hüseyin, Asaf: *İslam Dünyasına Siyasi Bakışlar*, Çev: Murat Çiftkaya, İstanbul, İz Yayınları, 1991
- Izady, Mehdad R.: *Kürtler*, Çev: Cemal Atila, Doz Yayınları, 2004
- Kalaycıoğlu, Ersin: "Yeni Demokratikleşme Dalgası ve Ortadoğu", Der: Sabahattin Şen, *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993
- Kapani, Münci: *Politika Bilimine Giriş*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998
- Karpat, Kemal H.: *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev: Recep Boztemur, İstanbul, İmge Yayınları, 2001
- Kepel, Gilles: *Bir Şark Savaşı Güncesi*, Çev: Haldun Bayrı, Doğan Kitap, 2002
- Kışlalı, Ahmet Taner: *Siyaset Bilimi*, İstanbul, İmge Yayınları, 1994
- Kirişçi, Kemal; Winrow, Gareth M.: *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi*, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002
- Kurşun, Zekeriya: "21. Yüzyılda Arap Dünyası", Der: A.Ahmetbeyoğlu, R. Ahıskalı, Y.Baskan, H. Demiroğlu, *Milletlerarası Ortadoğu: Kaos Mu, Düzen Mi? Konferansı (9-10 Ocak 2004 Bildirileri)*, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, TATAV Yayınları, 2004
- Mc Laurin, R.D., Mughisuddin, Mohammed, Wagner, Abraham R.: *Foreign Policy Making in the Middle East*, New York, Praeger Publishers, 1977

Lawson, Fred H.: “Divergent Modes of Economic Liberalization in Syria and Iraq”, Der: İlyya Harik, Denis J. Sullivan, *Privatization and Liberalization in the Middle East*, Indiana University Press, 1992

Lerner, Daniel: *The Passing of Traditional Society (Modernizing the Middle East)*, Londra, Collier Macmillan Limited, 1965

Lewis, Bernard: *Ortadoğu*, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, Sabah Kitapları, 1996

Lewis, Bernard: *Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği*, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, Sabah Kitapları, 2000

Lewis, Bernard: *İslam'ın Krizi*, Çev: Abdullah Yılmaz, İstanbul, Literatür Yayınları, 2003

Lindholm, Charles: *İslami Orta Doğu*, Çev: Balkı Şafak, Ankara, İmge Kitapevi, 2004

Lobmeyer, Hans Günter: “Suriye: Leviathan'ın Diyarı”, Der: Ferhad İbrahim, Heidi Wedel, *Orta Doğu'da Sivil Toplum Sorunları*, Çev: Erol Özbek, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997

Mackey, Sandra: “1920–2002 Çatışmalar Yüzyılı”, *Ortadoğu'da Tarih ve İnanç*, National Geographic Society, Washington, 2003 (Türkçe: Doğu Grubu İletişim Yayıncılık, 2003)

Ma'oz, Moshe: *Esad: Şam'ın Sfenksi*, Çev: Hakan Gündüz, İstanbul, Akademi Yayınları, 1991

Mason, Robert Scott: “The Society and Its Environment”, Der: Thomas Collelo, *Syria: A Country Study*, Federal Research Division Library of Congress, 1987

Mason, Robert Scott: “Government and Politics”, Der: Thomas Collelo, *Syria: A Country Study*, Federal Research Division Library of Congress, 1987

Nye, Joseph S.: *Dünya Siyasetinde Başarının Yolu: Yumuşak Güç*, Çev: Rayhan İnan Aydın, Ankara, Elips Kitap, 2005

Norton, Augustus Richard; Kazemi, Ferhad: “Demokrasiz Reform”, Der: Augustus Richard Norton, *Orta Doğu Politikaları ve Güvenlik Yönelimleri*, Çev: Ceylan Tokluoğlu, Buke Yayınları, 2000

Oktay, Cemil: *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, İstanbul, Alfa Yayınevi, 2005

Owen, Roger: *State, Power and Politics in the making of Middle East*, New York, Routledge, 1992

Owen, Roger: “Orta Doğu Güvenliğinin Ekonomik Boyutu: 21. Yüzyılın Seçenekleri”, Der: Augustus Richard Norton, *Orta Doğu Politikaları ve Güvenlik Yönelimleri*, Çev: Ceylan Tokluoğlu, Büke Yayınları, 2000

Öktem, Kaan H.: “ABD’nin Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi: Kant’ın Radikal Bir Yorumu mu?”, Toktamış Ateş (Der.), *ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya*, Ankara, Ümit Yayınları, 2004

Pehlivanoğlu, Öner: *Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2004

Peres, Şimon: *Yeni Ortadoğu*, Milliyet Yayınları, 1995

Perthes, Volker: “Stages of Economic and Political Liberalization”, Der: Eberhard Kienle, *Contemporary Syria: Liberalization Between Cold War and Cold Peace*, Londra, British Academic Press, 1994

Perthes, Volker: *The Political Economy of Syria Under Asad*, Londra, I.B.Tauris, 1997

Perthes, Volker: “Syria: Difficult Inheritance”, Der: Volker Perthes, *Arab Elites: Negotiating the Politics of Change*, Lynne Rienner, Londra, 2004

Picard, Elizabeth: “Arab Military in Politics: Revolutionary Plot to Authoritarian State”, Der: Giacomo Luciani, *The Arab State*, Londra, Routledge, 1990

Pipes, Daniel: *Greater Syria*, New York, Oxford University Press, 1990

Pölling, Sylvia: “Investment Law No. 10: Which Future for the Private Sector”, Der: Eberhard Kienle, *Contemporary Syria: Liberalization Between Cold War and Cold Peace*, London, British Academic Press, 1994

Rabinovich, Itamar: “Arap Politik Partileri: İdeoloji ve Etnisite”, Der: Milton J. Esman, Itamar Rabinovich, *Orta Doğu’da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Çev: Zafer Avşar, İstanbul, Avesta Yayınları, 2004

Sariolghalam, Mahmood: “Ortadoğu’da Sivil Toplum Umutları: Kültürel Engeller Üzerine Bir Çözümleme”, Der: Elisabeth Özdalga, Sune Persson, *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası*, Çev: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998

Seale, Patrick: *The Struggle for Syria (A Study of Post-War Arab Politics, 1945–1958)*, Londra, Oxford University Press, 1965

Seale, Patrick: *Asad: the Struggle for the Middle East*, Londra, I.B.Tauris, 1988

Seale, Patrick: “Asad: Between Institutions and Autocracy”, Der: Richard T. Antoun, Donald Quataert, *Syria Society, Culture and Policy*, New York, State University of New York Press, 1991

- Selim, Meryem: “Arap Kadınlarının İçinde Bulunduğu Şartlar”, *Türk-Arap İlişkilerinin Geleceği Semineri*, Arap Birliği Araştırmaları Merkezi, Beyrut, Timaş Yayınları, 1994
- Sluglett, Peter; Farouk-Sluglett, Marion: “Syria”, Der: Peter Sluglett, Marion Farouk-Sluglett, *The Times: Guide to The Middle East*, Times Books, Londra, 1996
- Sukkar, Nabil: “The Crisis of 1986 and Syria’s Plan for Reform”, Der: Eberhard Kienle, *Contemporary Syria: Liberalization Between Cold War and Cold Peace*, Londra, British Academic Press, 1994
- Şen, Sabahattin: *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2004
- Touraine, Alain: *Demokrasi Nedir?*, Çev: Olcay Kunal, İstanbul, YKY, 2004
- Turan, Mehmet: *Siyasal Elitler*, Ankara, Gündoğan Yayınevi, 1991
- Van Dam, Nikolaos: *Suriye’de İktidar Mücadelesi*, Çev: Semih İdiz, Aslı Falay Çalkıvık, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000
- Yıldız, Kerim: *Kürtlerin Kültürel ve Dilsel Hakları*, Çev: Atilla Tuygan, İstanbul, Belge Yayınları, 2004
- Yılmaz, Aytekin: *Çağdaş Siyasal Akımlar: Modern Demokraside Yeni Arayışlar*, Ankara, Vadi Yayınları, 2001
- Weber, Max: *The Theory of Social and Economic Organization*, Oxford University Press, New York, 1947
- Zisser, Eyal: *Asad’s Legacy: Syria in Transition*, Londra, Hurst Company, 2001

MAKALELER

Abdelnour, Ziad K.: “The Syria Accountability Act and Lebanon”, *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 4, No: 10, Ekim 2002,
http://www.meib.org/articles/0210_13.htm

Abdulhamid, Ammar: “Mr. Assad, take down our wall”, *Daily Star*, 31 Mayıs 2005

Abdülhadi, Mecdi: “Baas reforma ne kadar hazır?”, *BBC Turkish*, 5 Haziran 2005,
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/06/050606_syria-analysis.shtml

Akdemir, Salih: “Suriye’deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü”, *Avrasya Dosyası (Arap Dünyası Özel)*, C: 6, Sayı: 1, 2000

Alemeddin, Riyad: “Suriye Yönetimi Kimin Elinde?”, *Radikal*, Yorum, 11 Kasım 2005

Al-Kharrat, Raed: “Riyad Sayf: Syrian member of parliament”, *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 3, No: 3, Mart 2001,
http://www.meib.org/articles/0103_sd1.htm

Balcı, Kerim: “İnternet Kuşağı”, *Zaman*, 12 Temmuz 2000

Barnett, Thomas P. M.: “The Core And The Gap”, *Providence Journal-Bulletin*, 7 Kasım 2002, <http://www.thomaspmbarnett.com/published/coreandgap.htm>

Barr, Cameron W.: “Syrians test new signs of freedom”, *The Christian Science Monitor*, 13 Şubat 2001

Blanford, Nicholas: “Hopes for political reform eclipsed in Syria”, *The Christian Science Monitor*, 20 Mayıs 2002

Blanford, Nicholas: “Syria's secular and Islamist opposition unite against Baathists”, *The Christian Science Monitor*, 10 Haziran 2005

Brzezinski, Zbigniew: “The Wrong Way to Sell Democracy to the Arab World”, *The Newyork Times*, 8 Mart 2004

Campbell, Duncan; Whitaker, Brian: “Powell's visit to Damascus helps ease tension”, *The Guardian*, 5 Mayıs 2003

Celil, Cennet: “Refik Hariri kimdir?”, *BBC Turkish*, 14 Şubat 2005,
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/02/050214_hariri_profilo.shtml

Çongar, Yasemin: “Şam'ın şekeri”, *Milliyet*, 05 Mayıs 2003

Çongar, Yasemin: “Suriye’de rejim değişikliği hedefi”, *CNNTURK*, 11 Mayıs 2005, http://cnnturk.com/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&HID=2&haberID=87003

Dağı, İhsan D.: “Ortadoğu’ya Demokrasi Neden Gelmez?”, *Yeni Türkiye (Türk Dış Politikası Özel)*, No:3, Mart-Nisan 1995

Elevli, Nevsal: “İşte Beşşar’ın sakladığı Esmâ”, *Milliyet*, 16 Ocak 2001

Erkmen, Serhat: “Büyük Ortadoğu ve Ortadoğu’da İdeolojik ve Siyasal Sorunlar”, *Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi Sempozyumu*, İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, 8–10 Kasım 2004

Fuat, Ömer: “Suriye Kürt kimliğini tanımalı”, *PYD*, 6 Haziran 2005, http://www.pyd.be/www/ar/index.php?option=com_content&task=view&id=703&Itemid=2

Gadiri, Ferid: “Syrian Reform: What Lies Beneath”, *The Middle East Quarterly*, C: 12, No:1, Kış 2005, <http://www.meforum.org/article/683>

Gambill, Gary C.: “Bashar Reshuffles Syrian Government”, *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 2, No: 3, Mart 2000

Gambill, Gary C.: “Dark Days Ahead for Syria’s Liberal Reformers”, *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 3, No:2, Şubat 2001

Gambill, Gary C.: “Asma Assad: First Lady of Syria”, *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 3, No:6, Haziran 2001

Gambill, Gary C.: “The Kurdish Reawakening in Syria”, *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 6, No: 4, 5 Nisan 2004

Gershowitz, Suzanne: “Dissident Watch: Aktham Naisse”, *Middle East Quarterly*, İlkbahar 2005, <http://www.meforum.org/article/720>

Guttman, Nathan: “Bush team opposes sanctions on Syria”, *Haaretz*, 19 Eylül 2002

Hamidi, İbrahim: “Islamism in Syria”, *Syria Comment*, 24 Ocak 2006, http://faculty-staff.ou.edu/L/Joshua.M.Landis-1/syriablog/2006/01/islamism-in-syria-by-ibrahim-hamidi_25.htm

Hasan, Mazin: “Araplara Göre Büyük Orta Doğu ve Demokrasi”, *ASAM Günlük Bülten*, 2 Mayıs 2005, <http://www.avsam.org/tr/gunlukbulten.asp?ID=573>

Havel, Vaclav: “Sivil Toplum”, Çev: Turhan Ilgaz-Cengiz Aktar, *İdea Politika*, Sayı: 7, Yaz 2000, Orum Yayıncılık

Heller, Mark A.: “Powell in Damascus: Will Policy Change in Syria Follow Regime Change in Iraq?”, *Tel Aviv Notes*, No: 76, 5 Mayıs 2003, <http://www.tau.ac.il/jcss/tanotes/TAUnotes76.doc>

Hersh, Seymour: “Plan B”, *The New Yorker*, 21–28 Haziran 2004, http://www.newyorker.com/fact/content/?040628fa_fact

Hinnebusch, Raymond A.: “Suriye’de Devlet ve Sivil Toplum”, Çev: Hakan Özdağ, *Avrasya Dosyası (Suriye Özel)*, C: 2, Sayı: 3, 1995

Ignatius, David: “A Road Map for Syria too”, *Washington Post*, 3 Haziran 2003

Ignatius, David: “A New Syria?”, *The Washington Post*, 10 Haziran 2005

Jacobson, Michael: “What Role for the Muslim Brotherhood in Syria’s Future?”, *The Washington Institute For Near East Policy, Policy Watch*, No:972, 11 Mart 2000

Karaman, M. Lütfullah; Aras, Bülent: “Ortadoğu Demokrasi’nin Neresinde? Demokratikleşme Sorunsalı ve Sivil Toplum Ayracı İçinde Bazı Tespitler”, *Avrasya Dosyası (Ortadoğu ve Terör Özel)*, Cilt: 3, Sayı: 2, 1996

Kılınç, Ramazan: “Esad Sonrası Suriye’de Değişim İmkânı”, *Stratejik Analiz*, C:1, Sayı: 3, Temmuz 2000

Kutschera, Chris: “Syria: Wither the Syrian Muslim Brothers?”, *The Middle East Magazine*, Nisan 1988, http://www.chris-kutschera.com/A/syrian_brothers.htm

Krauthammer, Charles: “The Road to Damascus”, *The Washington Post*, 4 Mart 2005

Laçiner, Sedat: “Arap Dünyası ve Demokrasi”, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=90>

Lasensky, Scott; Yacoubian, Mona: “Syria and Political Change”, *The United States Institute of Peace (USIP)*, Aralık 2005, http://www.usip.org/pubs/usipeace_briefings/2005/1212_syria.html

Lawson, Fred H.: “İçte Kabuk Değiştiren Suriye, Dış Politikada Eski Çizgisini Israrla Koruyor”, Çev: Cahide Ediz, *Avrasya Dosyası (Suriye Özel)*, C: 2, Sayı: 3, 1995

Lewis, Bernard: “Ortadoğu’yu Yeniden Düşünmek”, Çev: Turhan Ilgaz, *İdea Politika*, Sayı:3, Yaz 1999, Orum Yayıncılık

Mahçupyan, Etyen: “Suriye’de sivil muhalefet”, *Zaman*, 30 Ocak 2006

Mahalli, Hüsnü: “Esad ve Suriye Gerçeği”, *Akşam*, 27 Aralık 2005

- Moubayed, Sami: "Political issues obscure Syria's achievements under Bashar", *Khaleej Times*, 3 Ekim 2002
- Moubayed, Sami: "Syria: Reform or Repair?", *Syria Comment*, 13 Temmuz 2005, <http://faculty-staff.ou.edu/L/Joshua.M.Landis-1/syriablog/2005/07/syria-reform-or-repair-by-moubayed.htm>
- Moubayed, Sami: "US designs on Syria's Kurds", *Asia Times*, 9 Nisan 2006, http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/GD09Ak01.html
- Muhyu, Saad: "Dikkat Gadiri Geliyor", *Radikal*, Yorum, 2 Nisan 2005
- Orhan, Oytun: "Lübnan ve Suriye Sorumluluk Yasası", *Levant Watch*, 16 Ekim 2002, http://levantwatch.blogspot.com/2002_10_01_levantwatch_archive.html
- Orhan, Oytun: "Suriye Dış Politika Analizi: ABD-Suriye Gerginliği", *Stratejik Analiz*, C: 4, Sayı: 38, Haziran 2003
- Orhan, Oytun: "Suriye'de Gerçekleşen Kabine Değişikliğinin Anlamı Ne?", *Levant Watch*, 6 Ekim 2004, <http://levantwatch.blogspot.com/2004/10/suriyede-gerekleen-kabine-deiikliinin.html>
- Orhan, Oytun: "Suriye, Dönüşüm ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Sayı: 65, Eylül 2005
- Osman, Abid; Tevfik, Mahmud: "Suriyeli aydınlar olağanüstü hal istemiyor", *Deutsche Welle*, 6 Şubat 2004, <http://www2.dw-world.de/turkish/politik/1.58692.1.html>
- Osman, Khalil: "Arrests in Damascus demonstrate limits of Bashar's political reforms", *Crescent International*, 1-15 Ekim 2001, <http://www.muslimedia.com/archives/oaw01/syr-arrest.htm>
- Öztürk, Ramazan: "Esad'ın Korku Ordusu", *Yeni Bin Yıl*, 24 Haziran 2000
- Pipes, Daniel: "The Alawi Capture of Power in Syria", *Middle East Studies*, 1989, www.danielpipes.org/article/191
- Peterson, Scott: "The Mideast without the Lion", *The Christian Science Monitor*, 12 Haziran 2000
- Plett, Barbara: "Attack renews Syrian family feud", *BBC News*, 22 Ekim 1999, http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/482938.stm
- Powell, Colin: "The U.S. Middle East Partnership Initiative", 12 Aralık 2002, <http://www.heritage.org/Research/MiddleEast/WM180.cfm>

Quilty, Jim: "Syria's regime survives but centrifugal forces remain", *Daily Star*, 18 Mart 2005

Roberts, Geneviève: "Syrian general in UN inquiry found dead", *The Independent*, 13 Ekim 2005

Roumani, Rhonda: "Syria Frees 5 Political Activists", *The Washington Post*, 19 Ocak 2006

Rubin, Michael: "Soothing rhetoric-scary reality", *Haaretz*, 6 Mayıs 2005

Seale, Patrick: "Bashar's new generation can rouse the country from its long slumber", *The Independent*, 12 Haziran 2000

Seale, Patrick: "Syria moves briskly toward stalemate", *Daily Star*, 30 Mayıs 2005

Shanker, Sadhna: "Syria's Reforms-An Overview", *Syria Comment*, 21 Kasım 2004, <http://faculty-staff.ou.edu/L/Joshua.M.Landis-1/syriablog/2004/11/syrias-reforms-overview-by-sadhna.htm>

Taşkıran, Cemalettin: "Filistin Meselesi ve İsrail'in Son Saldırısı", *Stradigma*, Sayı: 10, Kasım 2003, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_02.html

Tisdall, Simon: "Assad finds new strength in adversity", *The Guardian*, 10 Haziran 2005

Topuzlu, Kerem (Der.): "Büyük Orta Doğu Projesi: Bazı Veriler, Bazı Bilgiler ve Bazı Görüşler", *Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi Sempozyumu*, İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, 8-10 Kasım 2004, http://www.iksv.org/hi/genel/kg/bildiri/kerem_topuz.doc

Whitaker, Brian: "Dictator's Son inherits a Fragile Peace", *The Guardian*, 11 Haziran 2000

Whitaker, Brian: "Syria to free 600 political prisoners", *The Guardian*, 17 Kasım 2000

Zisser, Eyal: "Ortadoğu- Geçiş ve Halefiyet- Süreklilik ve Değişim", *Avrasya Dosyası (Arap Dünyası Özel)*, C: 6, Sayı: 1, 2000

Zisser, Eyal: "Can Bashar al-Assad Hold On In Syria", *The Washington Institute For Near East Policy*, Policy Watch, No: 470, 12 Haziran 2000

Zisser, Eyal: "Does Bashar al-Assad Rule Syria?", *The Middle East Quarterly*, C: 10, No: 1, Kış 2003, <http://www.meforum.org/article/517>

Zisser, Eyal: “What’s Behind Bashar Al-Assad’s Peace Offensive?”, *Telaviv Notes*, No:95, 11 Ocak 2003

Zisser, Eyal: “Syrian Foreign Policy Under Bashar al-Assad”, *Jerusalem Issue Brief*, C:4, No:2, 29 Ağustos 2004

Zisser, Eyal: “Bashar Al-Assad: In or Out of the New World Order?”, *The Washington Quarterly*, C:28, No:3, Yaz 2005

Zoepf, Katherine: “New Hope of Syrian Minorities: Ripple Effect of Iraqi Politics”, *New York Times*, 29 Aralık 2004

_____, “Trying to Fit In”, *Syria Today*, K1ş 2004

_____, “A Step in The Right Direction”, *Syria Today*, K1ş 2004

DİĞER KAYNAKLAR

“Annual Report 2002”, *Syria Human Rights Committee (SHRC)*, 27 Haziran 2002

“Annual Report on Human Rights Situation in Syria”, *Syria Human Rights Committee (SHRC)*, Haziran 2004

Arın, Cengiz: “Seçkincilik Kuramı”, *Siyaset Sosyolojisi Ders Notları*, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, 1999

“Beşar Esad ile özel röportaj”, *CNNTÜRK*, 6 Nisan 2005, http://www.cnnturk.com.tr/arama/haber_detay.asp?PID=00319&haberID=85700, (7 Nisan 2005)

“Faruk El-Şara ile Röportaj”, *Zaman*, 18 Temmuz 2005

“Hüsni Mahalli’nin Beşşar Esad Röportajı”, *Akşam*, 27 Aralık 2005

“International Religious Freedom Report 2003”, *U.S. Department of State*, 18 Aralık 2003, <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2003/24462>

“Partnership for Progress and a Common Future with the Region of the Broader Middle East and North Africa”, *Sea Island, Georgia*, 9 Haziran 2004, <http://www.state.gov/e/eb/rls/fs/33375.htm>, (09.08.2005)

“President Bashar al-Assad's Address to the People’s Council”, *Damascus Online*, 17 Temmuz 2000, <http://www.damascus-online.com/history/documents/bashar.htm>

“President to CNN”, *Syria Times*, 13 Ekim 2005

“1973 Suriye Anayasası”, *Federal Research Division Library of Congress*, <http://www.loc.gov/law/guide/syria.html>

“Suriye Ekonomisi ve Türkiye-Suriye Ekonomik ve Ticari İlişkileri”, *DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)*, Mart 2003

“Suriye Ülke Bülteni”, *DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)*, Nisan 2004

“Speech of President Bashar al-Asad at Damascus University”, *SANA*, 10 Kasım 2005, http://www.sana.org.sy/english/headlines/10-11/Speech_of_president_bashar_al-Assad_at_Damascus_university.htm

“Syria”, *CIA The World Factbook*, <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/sy.html>, (24.11.2005)

SÜRELİ YAYINLAR VE MEDYA

Al Jazeera

Aksiyon

Arabic News

BBC News

BBC Turkish

CNN

CNNTURK

El Hayat

Kurdish Media

La Libnan

Syria Times

Syria Today

SANA

Milliyet

Özgür Politika

Radikal

NTVMSNBC

Vakit

VOA News

Yeni Asya

Yeni Şafak